

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MIN LIVSGERNING
SOM JEG HAR FORSTAAET DEN

II

AF
HENRY USSING
DR. THEOL.

KØBENHAVN MCMXXXX

G. E. C. GADS FORLAG

INDHOLD

	Side
XI. KAMPE OM KIRKENS PROBLEMER	
Kirkeproblemet	7
Arboe-Rasmussen Sagen	8
Fortsat kirkepolitisk Kamp	13
Landsforbundets Omdannelse	19
XII. VED VOR FRUE KIRKE	
Udnævnelse og Tiltrædelse	22
Kirken og Tjenesten i den	27
Sogn og Menighed	34
Opgangstegn i Tyverne	43
XIII. PERSONLIGE FORHOLD	
Mine nærmeste	51
Mit personlige Trosliv	57
XIV. SÆRLIGE OPGAVER	
Nyborgmøderne	60
Dansk Bibelskole	70
Bibelkritiken og Udgravningerne i Silo	74
Evangelisk Alliance og den økumeniske Bevægelse	81
XV. NYE ALVORLIGE KIRKESPØRGSMÅAL	
Vanskeligheder i Kirkesagen	91
Det tredje kirkelige Udvalg	100
XVI. DE SIDSTE AAR	
Omkring min Afgang	113
Hjemliv m. m.	115
Fortsat Virksomhed	119
Aandelige Strømninger i Tiden	130
XVII. FOR MENNESKESØNNENS AASYN	141

XI.

KAMPE OM KIRKENS PROBLEMER

1. Kirkeproblemet.

Den danske Kirkes Problemer i vor Tid hører jo i Virkeligheden med under Tidsforstaaelsen, men greb ved denne Tid saa stærkt ind i mit Livsarbejde, at de her maa udskilles som et Afsnit for sig. Naar jeg søger at forstaa mit eget Liv, forekommer det mig, at Kirkeproblemet saa at sige har været over mig fra min Ungdom af. Det rejste sig stærkt fra een Side, da jeg læste S. Kierkegaards »Øjeblikket«. Jeg havde vel en Følelse af, at han var syg, men for mig var der en stor Sandhed i det, han vilde. Jeg mente at forstaa, at Kierkegaards sidste Angreb vel ikke kunde sprænge Kirken, men vor Kirke maatte være aandelig forpligtet til at give den Sandhed Ret, som de indeholdt. Fra en anden Side følte jeg den store Aandsværdi i, hvad Grundtvig stred for i 1825, men jeg syntes, at noget af den blev borte i hans senere Udvikling. Da jeg saa rejste udenlands, mødte jeg i England og Rom det mægtige Kirkeproblem, der ligger bagved Spørgsmaalene om Reformationens Ret og den ene Kirkes Opløsning i forskellige indbyrdes stridende Kirkesamfund. Som Præst stod jeg dernæst snart midt i Spændingen mellem Kirkens overleverede Form og det vaagne Troslivs Indhold. Og da jeg droges med ind i Københavns Kirkesag, rejste der sig netop i

den det store Krav paa en kirkelig Genrejsning i vor Hovedstad.*)

Paa samme Tid, som disse aandelige Krav arbejdede sig stærkere frem i min Sjæl, havde jeg en vemodig Følelse af, at der manglede meget paa Forstaaelse af dem baade i den daværende Teologi og i Kirkens Styrelse. I Teologien søgte man overfor den selvsikre Videnskabs negative Kritik sin Dækning i etiske og religiøse Værdidomme, hvorved den enkelte vel nogenlunde kunde bjærge sin personlige Tro, men den objektive Sandhed, som Kirken bygger paa, traadte saa meget i Skygge, at det var vanskeligt overhovedet at tale om Kirken. Og i Kirkens Styrelse havde det 19. Aarhundredes individualistiske Frihedsprinciper trængt sig saaledes i Forgrunden, at man af kirkelig Lovgivning næppe kendte andet end »Frihedslove«, der løste tidligere kirkelige Baand, saavel for enkelte Personer som for større Kredse. De Vanskeligheder, som derigennem hæmmede Udviklingen af et ret Kirkeliv, kom naturligvis ogsaa paa Tale i det første kirkelige Udvalg; men nu rykkede de frem i en begyndende Kirkekamp.

2. *Arboe-Rasmussen Sagen.*

Først kom det til at gælde et Spørgsmaal om *Kirkens Lære*. Sognepræst Arboe-Rasmussen i Skibsted (Viborg Stift) havde hidtil ført en stiltfærdig Tilværelse, kun kendt i teologiske Kredse ved Udgivelsen af enkelte kritiske Smaaskrifter, hvori han som Harnacks Discipel udtalte ret liberale Anskuelse, uden at nogen havde krummet et Haar paa hans Hoved. Men i 1909 holdt han i Studenterforeningen i København et agitatorisk Fore-

*) En enkelt Episode, der vakte ikke lidt Bevægelse dengang, var »den Ifversenske Sag«, bag hvilken Kirkeproblemet ogsaa lod sig mærke. Jeg skrev, da Sagen var for Retten, en Pjece, der blev udgivet af den danske Præsteforening: »Ifversens Sag. Til alvorlig Eftertanke om Forholdet mellem Kirke og Stat.« (1903).

drag, der blev udgivet offentligt. Dets Titel var »Dogmekirken og Vejen frem«, og det indeholdt et Angreb paa den bestaaende evangelisk-lutherske Kirke i Danmark ud fra almen religiøse Grundtanker i Tolstois Aand, end ikke vigende tilbage for et haanligt Udfald mod den kristne Tros Hovedpunkt, Troen paa Jesus Kristus som Guds Søn. Herimod maatte der jo skrides ind, og hvis ikke hans Biskop A. S. Poulsen paa den Tid havde været meget svag, vilde Sagen vistnok have faaet et andet Forløb. Hans Indberetning var sikkert kun tænkt som en foreløbig Orientering, men desværre var Sjællands Biskop ogsaa syg, og Kultusminister Appel, som delte de grundtvigske Præstefrihedstanker, benyttede Lejligheden til officielt at »stille Sagen i Bero«. Men den Bevægelse, der allerede var følt straks efter Arboe-Rasmusens Foredrag, voksede herved til en Storm af Uvillie udover Landet. Det var ikke enkelte Agitatorer, som vakte Uroen; det var en Bevægelse i store Dele af selve Kirkefolket, og Grunden var ikke, at en Teolog anstillede mer eller mindre liberale Undersøgelser, men at en Præst i Kirken aabent kunde angribe Grundvolden for Kirkens Tro, og at Kirkestyrelsen kunde ville dække dette.

Heraf udsprang »Kirkeligt Landsforbund af 1911«. Paa Opfordring af en Kreds af 35 Lægfolk og Præster samledes paa en og samme Dag (24. November 1911) 3 store kirkelige Landsmøder i København, Odense og Aarhus, hvorved anelige Repræsentantmøder (for 506 Menighedskredse) med Tilslutning af mægtige offentlige Aftenmøder (med ialt 5—6000 Deltagere) enstemmig udsendte en Protest-Resolution og vedtog Oprettelsen af et kirkeligt Landsforbund. En midlertidig Bestyrelse af Præster og Lægfolk af alle tre Retninger valgtes, og i Løbet af det første Aar havde Landsforbundet samlet henvend 400 Kredse foruden ca. 4000 Enkeltmedlemmer. Ved Landsudvalgsmøde den 31. Oktober 1912 vedtoges

Forbundets endelige Ordning. Som dets Formaal bestemtes det *at* arbejde for Bevarelsen af Folkekirkens grundkristelige evangelisk-lutherske Præg, *at* virke for, at Kravet paa en kirkelig Behandling og Afgørelse af kirkelige Sager anerkendtes, *at* arbejde for fuld Gen-nemførelse af de berettigede Frihedskrav i Folkekirken og *at* kæmpe mod Rationalismens Indtrængen i vor Kirke og værne om Tilliden til den hellige Skrift. Den endelige Bestyrelse kom til at bestaa af følgende: Lærer A. A. Andersen, Asaa, Overlærer K. G. Brøndsted, Aarhus, Sognepræst Fr. Birkedal-Barfod, Gjelsted, Proprietær la Cour, Holmegaard paa Lolland, Provst H. M. Fenger, København, Sognepræst C. J. Holt, København, Konsul I. P. Laursen, Ringkøbing, Stiftsprovst H. Lützhøft, Odense, Seminariefors­tander Ejler Møller, Odense, Professor F. Torm, København, Provst Henry Ussing, Valby (Formand), og Provst Zeuthen, Fredericia.

Den rejste Protest førte ikke til nogen Ændring i Ministeriets Stilling, men derfor forstummede Protesten ikke; og da Arboe-Rasmussen i 1913 søgte det ledige Sognekald i *Vaalse* paa Falster, blev den endnu stærkere. Arboe-Rasmussen udsendte en Pjece om »Trosbekendelse og Præsteløfte«, hvorpaa jeg svarede ved et lille Skrift »Pastor Arboe-Rasmussen og Folkekirken«, som udkom i to Oplag. Da *Vaalse* Sogns ukirkelige Menighedsraad vilde have ham indstillet, nedlagde Biskop Wegener en alvorlig Indsigelse. Og da den nye radikale Kultusminister Keiser-Nielsen, tvunget af sit Parti, havde besluttet en Udnævnelse, samledes i Hast seks Biskopper i Viborg og enedes om at bringe Sagen for Domstolene for saaledes at hindre den forargelige Statsabsolutisme, der vilde tilsidesætte Kirkens Ret i et alvorligt indre Spørgsmaal. I og for sig var vi i Kirkeligt Landsforbund tilbøjelige til at mene, at Biskopperne hellere skulde have taget Konflikten, hvori Biskop Wegener vilde have haft en stærkt Stilling ved at nægte at ud-

stede Kollats. Men Biskopperne var jo gaaet Lovens korrekte Vej, og selvfølgelig sluttede vi op bag dem.

Retssagen tog dog Tid. Alt imens brødes Meningerne i den offentlige Forhandling. Den nygrundtvigske Retning affattede en ny »Askovs-Adresse« (1915) med afgjort Krav om Præstefrihed og (delvis) Ritualfrihed, medens 91 Præster fra ældre grundtvigsk Side tog Afstand fra Opfattelsen af Folkekirken som en kun borgerlig Indretning og fra al Ritualfrihed. Kirkeligt Landsforbund udsendte fra Begyndelsen af 1914 maanedlige Meddelelser, som af al Kraft bekæmpede »den taalsomme Folkekirke«. I Begyndelsen af 1916 gik Keiser-Nielsen af som Kirkeminister. Og det radikale Ministerium benyttede Lejligheden til at dele Kultusministeriet i to, et Kirkeministerium og et Undervisningsministerium. Da Reformen gaves ud for at være gjort af rent praktiske Grunde, tav man dertil fra kirkelig Side, uagtet et væsentligt Motiv sikkert var at faa Skolevæsenet (for hvilket der paatænktes store Reformere) løst fra Forbindelsen med Kirken.

Til første »Kirkeminister« udnævntes den kendte radikale Politiker, Pastor Thorvald Povlsen, som hyldede de yderlig nygrundtvigske Principer og direkte arbejdede for at opløse Folkekirken som Kirke. Samtidig var Arboe-Rasmussen Sagen kommet til Højesteret. Og mens der ventedes paa Dommen, samlede baade Rettens Sagførere og Pressen Udtalelser af kirkelige Ordførere, som unægtelig maatte give Dommerne et stærkt Indtryk af, hvor stor en Splittelse der raadede i vor Kirke. Utvivlsomt var dette da ogsaa medvirkende til, at Højesterets-Dommen (i April 1916) »ikke fandt det nødvendigt« at udtale sig om Arboe-Rasmussens Forhold til Kirkens Lære m. m., idet Sagen »alene drejede sig om, hvorvidt Tiltalte var strafskyldig«. Derefter lød Dommen paa Frifindelse, »da Tiltalte efter det foreliggende maa antages at have været i begrundet god Tro«.

Naturligvis hoverede Præstefrihedens Tilhængere, og Kirkeministeren erklærede dristigt, at vi nu havde Højesterets Dom for en rummelig, taalsom Folkekirke. I Virkeligheden havde Dommen dog slet ikke udtalt sig om Arboe-Rasmussens teologiske Udtalelser saa lidt som om hans Ret til at være Præst i Kirken, men kun om at han ikke kunde dømmes fra sit Embede.*) Derefter vilde en Minister, der havde Forstaaelsen af Kirkens Tarv, fremdeles have haft Ret til at afskedige Arboe-Rasmussen. Men efter de Synsmaader, som mere og mere fik Magten i Kirkens Styrelse, var der jo slet ikke Tale derom. Des alvorligere maatte derfor Kampen tages op for at styre ud af den Subjektivisme og Liberalisme, der havde bredt sig saa vidt, at der var Fare for, at den danske Folkekirke fra at være en Gren af Jesu Kristi Kirke kunde glide over til at blive en almindelig Religions-Anstalt for Folket.**)

Om den efterfølgende Udvikling af Arboe-Rasmussen Sagen kan jeg fatte mig kort. Ministeren forsøgte overfor Biskop Wegeners Nægtelse af at give Arboe-Rasmussen Kollats at faa en særlig »Kollatslov« vedtaget, men det glippede, takket være J. C. Christensen. Efter en fortsat Række pinagtige Forhandlinger fik Minister Povlsen dog (i 1917) gennemført en lille rent personlig Undtagelseslov, hvorefter Arboe-Rasmussen som Præst i Vaalse kom til at staa under Kirkeministerens eget Tilsyn — indkapslet saa at sige som et fremmed Legeme i Kirkens Organisme. Men efter et Par Aars Forløb tog Arboe-Rasmussen selv Afsked som Præst, idet han følte

*) Som Højesteretsdommer V. Schau, der deltog i Voteringen, ved en senere Lejlighed eftertrykkelig har paavist det (Tidsskrift for Retsvidenskab Juni 1918).

***) Nærmere Belysning af Aarsagerne til de modsatte Synsmaader og den bestaaende Spænding i vor Kirke kan findes i tre Foredrag, som jeg holdt i 1917: *Stat og Kirke i Danmark* (Gads Forl.).

sig ude af Stand til at udrette noget i Sognet og svigtet af Kirkeministeren.

3. Fortsat kirkepolitisk Kamp.

Det var ikke lysteligt i de Dage at staa blandt Kirkeligt Landsforbunds Ordførere. Uvillien i de Kredse, hvor man kæmpede for Præstefrihed, over at vi bekæmpede den truende individualistiske Opløsning af Kirken, støttedes kraftig af den ukirkelige Presse. Derfor blev Kirkeligt Landsforbund fremstillet som en Obskurantisme fra det 17. Aarhundrede, der »gik paa Kætterjagt« og vilde have Præsteløftet gjort strammere — uagtet vi ikke havde ønsket andet end at bevare den lempelige Præsteforpligtelse, som var Kirkens lovlige Orden, og overhovedet aldrig havde givet os af med at opspore Kættre. Og vi blev beskyldt for at ville tvinge vore Krav igennem ved Trusler om Udtrædelse af Folkekirken enten af hele Indre Mission eller i al Fald af os selv — uagtet vi netop stadig fraraadede Udtrædelse, fordi vi elskede vor Kirke og kun vilde værne den imod at gaa kirkeligt til Grunde. Derfor lod vi os heller ikke kyse, men optog efter Arboe-Rasmussen Sagens Afslutning trøstigt Arbejdet for at bringe Klarhed i det kirkelige Hovedproblem: Forholdet mellem Stat og Kirke.

Ved Kirkeligt Landsforbunds stærkt bevægede Landsmøde i Maj 1916 vedtoges en indgaaende Udtalelse, som efter en Belysning af den nu foreliggende kirkelige Situation fortsatte saaledes: »Da Kirken saaledes er bragt ind i en Tilstand, hvorunder den bestandig vil være udsat for Overgreb fra Statens Side, ser Kirkeligt Landsforbund af 1911, *saafremt Situationen ikke helt forandres*, ingen anden Vej aaben til at bevare vor Kirkes kristelige og evangelisk-lutherske Grundpræg end at optage et Arbejde for Kirkens Frigørelse fra Staten, saaledes at den evangelisk-lutherske Kirke anerkendes som et selvstændigt Trossamfund under tilbørligt Hensyn til,

at den langt overvejende Del af det danske Folk tilhører denne Kirke.« *Kirkens Frigørelse* fra Statsmagten eller »en fri Folkekirke« — et Feltraab, som allerede Friis-Hansen havde slaæet til Lyd for, og som netop ved den Tid var draget stærkt frem i Norges kirkelige Kamp — var altsaa det Maal, som Landsforbundet vilde sigte frem imod, foreløbig ved nærmere at undersøge Muligheden for dets Gennemførelse. Derfor bemyndigede Landsudvalget Bestyrelsen til at nedsætte et særligt Udvalg herfor. Og dette blev snart efter dannet under Samvirken med andre frie kirkelige Organisationer.

»Udvalget angaaende Forholdet mellem Kirke og Stat« kom til at bestaa af 21 Medlemmer, hvoraf kun en Trediedel tilhørte Landsforbundets Bestyrelse. Dets Formand var Professor H. Westergaard. Og det Underudvalg, som gennemarbejdede Sagen og affattede Udkastet til det endelige Forslag, bestod af Professor J. Oskar Andersen, Provst J. Nissen, Højskoleforstander Fr. Thomsen, Professor Fr. Torm og Formanden samt Docent, Dr. jur. H. Ussing som Sekretær. Navnene paa de andre Udvalgsmedlemmer, som alle deltog i Arbejdet med stor Alvor, findes i den »Beretning fra Udvalget om Forholdet mellem Kirke og Stat«, som afgaves i November 1916 *). Dens Indhold er en værdifuld Udredning af de vanskelige Problemer. Pladsen tillader dog her kun at gengive dens Hovedsynspunkter. I sin Helhed ønskede Udvalget helst Forbindelsen mellem Stat og Kirke opretholdt; men ud fra den daværende Situation, hvor Kirken var i Fare for at miste sin Ret til at bære Kirkenavn, maatte det være Udvalget magtpaaliggende at formulere de Krav, hvis Opfyldelse maatte anses for at være Betingelser for dette Ønskes Opretholdelse. De angaves væsentlig saaledes: 1) Selvstyre for Folkekirken i dens indre Anliggender, 2) Bispervalg under Medvirkning af

*) Udgivet i Kommission hos O. Lohse 1917.

Menighedsraadene og 3) Bevarelse af Skolens kristelige Grundkarakter. Efter dette indeholdt Beretningen det særlige Forslag til en fredelig Afvikling af Forbindelsen mellem Kirke og Stat, der var i høj Grad lærerigt for os selv og klarende for mange, som aldrig havde tænkt nærmere over disse Forhold, ved sin Paavisning af, at en saadan i og for sig lod sig gennemføre paa ret naturlig Maade med Bevarelse af Kirkens aandelige Grundværdier.

Selvfølgelig blev Beretningen modtaget meget forskelligt. For mange af dem, der endnu ikke havde faaet Øje for de Farer, der truede Kirken, virkede den nærmest alarmerende, for andre virkede den beroligende. Pastor C. Holt, der paatog sig i et halvt Aar at rejse omkring i Landet for at oplyse Menigheden om Sagens Betydning, mødte ofte stærke Betæneligheder, men fik ogsaa Lykke til at vække Forstaaelse hos mange troende. Igenem de mange offentlige Udtalelser mærkedes ogsaa stærkt de Modsætninger, der laa bagved. Kirkeministeren udtalte meget hurtigt en skarp Kritik. Paa den anden Side udtalte Biskop Ostenfeld sig i en Nytaarsbetragtning 1917 meget anerkendende om Beretningens Værdi under de forhaandenværende Kirkeforhold. Og selv Morten Pontoppidan gav (i en lille Piece »Exelcior, aabent Brev til Kirkeligt Landsforbund«, hvis egentlige Sigte vel var at bekæmpe Landsforbundets Stilling i A. R. Sagen) en varm Tilslutning til vore Tanker om Forholdet mellem Stat og Kirke: »Deri maa man give Landsforbundets Mænd Ret, at Tiden er kommet, hvor den danske Kirke ikke længere uden Livsfare kan lade sine vitale Interesser blive liggende i Statsmagtens Haand.«

Større Fællesudtalelser fremkom da ogsaa i meget forskellig Retning. En Kreds grundtvigske Præster opfordrede kraftigt til Kamp imod Landsforbundet. Stiftsprovst H. Hoffmeyer skrev først en Piece: »Den gamle Folkekirke eller en ny«, og stiftede derefter »Udvalget til Folkekirkens Bevarelse« (December 1918), i hvilket

henved 100 kendte Mænd og Kvinder erklærede, at de vilde »kæmpe imod Udslettelsen af Folkekirkens Karakter som kristen Kirke«, men paa den anden Side gøre Front imod Kirkeligt Landsforbund, fordi »dets Opfattelse . . . fører i frikirkelig Retning«. I Modsætning dertil samlede Albert Schack i »Det kirkelige Fællesudvalg« Delegerede fra de fleste større kirkelige Arbejdssammenslutninger, som (i Januar 1919) opfordrede det danske Kirkefolk til at samle sig om følgende Punkter: 1) Den danske evangelisk-lutherske Kirke har en Bekendelse og maa beholde den; 2) ingen Ritualfrihed; 3) saalænge Folkekirken bestaar, skal den faste Religionsundervisning i Skolen bevares. 4) Kirken maa værnes imod Statsmagtens Overgreb. Ud herfra fremkom Fællesudvalget da ogsaa i de følgende Aar med lejlighedsvis klare Udtalelser.

Kirkeligt Landsforbund kunde imidlertid ikke begrænse sit Arbejde til mundtlig og skriftlig Oplysning. Skulde den radikale Kirkestyrelse forstaa, at der stod et Kirkefolk bag vore Krav, var det nødvendigt at drage Spørgsmaalene ind i den almindelige Politik, ingenlunde ved at søge dannet et særligt kristeligt Parti, men ved at faa kirkelige Mennesker indenfor de forskellige politiske Partier til at forstaa Kirkens Tarv og kæmpe for den ogsaa ved Valgene. Vi gjorde da ogsaa ikke faa Erfaringer om, hvorledes det ad den Vej var muligt at indgyde vore Modstandere Respekt.

I Foraaret 1918 blev der ret stærkt Røre, da der igen skulde være Valg første Gang efter den nye Grundlov (af 1915). Og saa meget havde den kirkelige Protest virket, at de paa den anden Side begyndte at trække sig tilbage. For at undgaa kirkelige Interessers Indblanding i det politiske Valg anbefalede Borgbjerg i »Socialdemokraten« en *kirkelig* »Borgfred«. Kirkeministeren sluttede sig dertil og lovede i en Forhandling med vor Bestyrelse, at hvis Regeringen blev siddende, »vilde den i den

kommende Valgperiode ikke være med til nogen Afgørelse af kirkelige Spørgsmaal af principiel eller splittende Art« — hvorefter vi fra Landsforbundets Side erklærede, at vi ikke agtede at blande os i den forestaaende Valgkamp. Den »Borgfred« blev der talt meget om, men begge Parter havde dog ikke afskaaret sig fra at oplyse Folket om de kirkelige Spørgsmaals Betydning. Og den kom heller ikke til at vare længe. Allerede først i 1919 begik Kirkeministeren et aabent Brud paa Aftalen ved paany at forelægge Lovforslag om »kvindelige Præster«. Samtidig trak der Skyer op i Forholdet mellem Kirke og Skole ved Nedsættelsen af »den store Skolekommission« med aabenbar Tilsidesættelse af Kirkens Interesser.

Der var derfor ikke gode Udsigter til en Vending i Kirkens Ledelse, men her greb andre Kræfter ind. Det sønderjyske Spørgsmaal blev ved Verdenskrigens Ophør saa stærkt, at de hidtil slumrende (eller dog ret forsagte) nationale Følelser rejste sig i Folket, og det radikale Styre blev væltet. I den nye Regering blev I. C. Christensen Kirkeminister (1920), og han tog ret kraftigt ved Kirkens Ror. Ordningen af de kirkelige Forhold i Sønderjylland efter Genforeningen gav Anledning til, at han fik nedsat *det andet kirkelige Udvalg*, hvori jeg igen fik Sæde (som Nr. 1 paa Indre Missions Liste). Udvalget gjorde under Amtmand Bardenfleths dygtige Ledelse et godt Arbejde i 1921. Vel blev der ikke Tale om at give den danske Kirke en fælles Repræsentation; selve Ordet »Kirkeforfatning« var endnu i vore Forhandlinger et forbudt Ord (!). Men adskillige kirkelige Spørgsmaal behandlede med Forstaaelse for Kirkens Tarv og blev fremmet af Kirkeministeren. Bl. a. blev der oprettet et nyt Bispeembede i Haderslev, Sjællands altfor store Stift blev delt i to, og der blev udarbejdet et Forslag til en Bispevalglov paa Grundlag af Menighedsraadene, som snart efter blev gennemført, om end

i en noget anden Form. Saaledes var den kirkelige Udvikling ved at glide ind paa mere forsvarlige Baner; og Tankerne om at søge Forbindelsen mellem Kirke og Stat afviklet traadte derved mere i Baggrunden.

Selvfølgelig var der alligevel nok til at vække Uro. Bl. a. havde det radikale Parti faaet sit eget kirkepolitiske Program. Og da vi i 1924 igen fik Regeringsskifte (det første Ministerium Stauning) — var der Udsigt til nye Kampe. P. Dahl, som var blevet Kirkeminister, forelagde atter Lovforslaget om kvindelige Præster, som dog heller ikke blev gennemført den Gang. Og den nye Undervisningsminister Fru *Nina Bang* fik snart til almindelig kirkelig Forargelse Vilh. Rasmussen udnævnt til Forstander for Statens Højskole for Lærere og fremlagde kort efter Lovforslag om Afskaffelse af det kirkelige Tilsyn i Skolen m. m.

Som Følge deraf blev det nu *Skolespørgsmaalene*, der traadte i Forgrunden i Landsforbundets Arbejde. Kampen for den nødvendige Samhørighed mellem Folkekirke og Folkeskole førtes i en Række Aar saavel ved Artikler i Dagbladene og Landsforbundets »Meddelelser« som ved Møder rundt om i Landet, hvor vi stadig erfarede, hvor meget lettere det var at vinde Forstaaelse ude i Befolkningen for Folkeskolens end for Folkekirken Problemer. De bedste Ordførere i Skolekampen var utvivlsomt fra Landsforbundets Bestyrelse Professor Torm, Sognepræst P. Agger og Lærer H. Jensen, Reinstrup — kendt Medlem af Danmarks Lærerforenings Bestyrelse — og af andre Venner Biskop J. Gøtzsche, der senere i det tredie kirkelige Udvalg blev den stadigaarvaagne, klart tænkende og modige Forkæmper for Skolens Forbindelse med Kirken. — Af kirkelige Spørgsmaal rejste der sig i 1924 et nyt, idet Valgmenighedspræst *Th. Skat Rørdam i Ryslinge* søgte Godkendelse af et nyt Daabsritual. Der rejste sig en heftig Kamp om dette. Hans Anerkendelse som Valgmenighedspræst

blev ham frataget 1925, og et politisk Forsøg paa at redde ham ved en særlig Undtagelseslov glippede. I denne Kamp behøvede dog Landsforbundet ikke at gribe stærkere ind, da Fyns Biskop Rud klart og mandigt værgede Kirkens Tarv.

Iøvrigt kunde det i 20'erne paa flere Maader mærkes, at Tidens Tanker gik nye Veje. I Teologien havde Karl Barth tilføjet den tyske Liberalisme et føleligt Nederlag, hvis Virkninger ogsaa saa smaat mærkedes i Danmark. I Samfundsforholdene kunde man paa forskellig Maade mærke, at det 19. Aarhundredes Individualisme ikke mere var i saa høj Kurs og maatte give Plads for et mere socialt Tankesæt. I Kirkelivet kunde det vel ogsaa spores ved, at man flere og flere Steder mødte det Spørgsmaal: Hvor er Kirken? Ogsaa i den danske Politik begyndte man at mærke lidt heraf. Socialdemokratiet var rykket frem til at blive Rigsdagens største og ledende Parti. Da dette imidlertid i det store og hele manglede al kirkelig Forstaaelse, havde det hidtil overladt sine Forbundsfæller de Radikale at føre an i Kirkepolitik. Men det begyndte nu at blive lidt anderledes. Kirkeminister Dahl forelagde sidst i 1925 et Lovforslag om Nedsættelse af et nyt kirkeligt Udvalg til Overvejelse af Forholdet mellem Kirke og Stat. Gennem mærkelige Omskiftelser naaede det virkelig at blive vedtaget af Rigsdagen i 1928. Og det er vist ikke for meget at sige, at man da begyndte at kunne spore, at de meget faa Socialdemokrater, der havde nogen Forstaaelse for kirkelige Spørgsmaal, var ved at glide bort fra de radikalt grundtvigske Synsmaader for famlende at søge Forbindelse med den kirkelige Fløj.

4. Landsforbundets Omdannelse.

Det tredie kirkelige Udvalg, som traadte sammen i 1928, vil komme paa Tale i et senere Afsnit. Her skal endnu kun berøres de indre Overvejelser, som ved

denne Tid optoges i Landsforbundets Bestyrelse. For mit eget Vedkommende bidrog baade min Alder og min Indtrædelse i det kirkelige Udvalg til, at jeg maatte ønske en vis Omlægning af vort Arbejde. Selve Landsforbundets Arbejde var derhos kommet ind i en vis Stilstand, som vistnok ikke kunde berettige os til at nedlægge Arbejdet — dertil laa der alt for store kirkelige Opgaver for os — men som nok kunde tilskynde os til at søge Støtte i den yngre Slægt, der var kommet en Del paa Afstand fra os, og i hvilken vi dog ud fra det, som var ved at vokse frem i Tiden, netop kunde vente Tilførsel af frugtbare Kræfter. Derfor samlede vi i Begyndelsen af 1933 en mindre Kreds yngre Præster til Samraad om vor Stilling og vore Opgaver i Øjeblikket. Og deres Svar gik ud paa, at der netop i de sidste Aar var vaagnet en stærkere Følelse af et kirkeligt Ansvar, og at de med Glæde vilde samarbejde med Landsforbundet. Et lille Udvalg af tre af vor Bestyrelse og fem af de indbudne Præster udarbejdede derefter et samlet Forslag til en *Nyorientering* i Kirkeligt Landsforbund; og efter at dette var bleven enstemmig godkendt af Landsudvalget, forelagdes det for en større Kreds af indbudne, der samledes med Landsudvalget til to Dages Drøftelser i Tommerup (September 1933).

Tommerup Mødet blev en stor Oplevelse. De unge saa Syner; og de gamle Toner om Guds Kirke, dens Væsen og Krav og om Menighedens Ansvar tog Hjerterne. Derfor blev ogsaa det forelagte Forslag (efter at være grundigt drøftet og ændret i enkelte Punkter) vedtaget med en stor og varm Tilslutning. Vi følte det, som om den »Kirkebølge«, som Superintendent O. Sibelius i Berlin nogle Aar forud havde varslet om i sin Bog »Kirkens Aarhundrede«, var ved at naa til vore Strande. Landsforbundet besluttede at ændre det hidtidige Navn til: »*Kirkeligt Forbund af 1933*«, og følgende Udtalelse vedtoges enstemmigt som Udtryk for Forbundets Syn

paa vor Kirke: »Den danske Kirke er en Gren af Jesu Kristi Kirke paa Jord, der er en synlig Virkelighed, skabt og opholdt ved hans Ord i Evangeliet og Sakramenterne, os til Frelse. Den maa leve sit Liv som en saadan Kirke og forpligtet paa Herrens Ord røgte sit Kald og udføre sin Tjeneste overfor hele vort Folk«. Ud fra dette Syn vilde Forbundet da arbejde for: a) at den danske Folkekirke bevares paa vor evangelisk-lutherske Bekendelses Grund; b) at Menigheden bliver sig sit Ansvar overfor Folkekirkens Liv og Ordning bevidst og i Lydighed mod Herrens Missionsbefaling tjener vort Folk med Evangeliet og hævder sin Ret til at gennemføre denne Tjeneste i Folkekirken; c) at Skolens Forhold ordnes saaledes, at alle barnedøbte oplæres i den Tro, hvorpaa de er døbt, og at der sikres Kirken Ret til Tilsyn med Skolens Kristendomsundervisning over hele Landet; d) at Staten indrømmer Kirken en saadan Selvstændighed og Frihed, at kirkelige Synspunkter kan blive afgørende i kirkelige Spørgsmaal.

Den hittidige Bestyrelse stillede sine Mandater til Raadighed, og en ny Bestyrelse valgtes, hvori fem Medlemmer fra den forrige gik over og seks nye indvalgtes. Indtil den endelige Nyordning kunde helt gennemføres, fungerede jeg videre som Formand. Landsforbundets »Meddelelser« afløstes af et nyt Maanedsbld, som fik Navnet »Vor Kirke«, redigeret af Sognepræst P. L. Jensen. Da Nyordningen var fuldbragt, valgtes Stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen* i Odense til Formand; jeg bevarede en vis Forbindelse med »Kirkeligt Forbund«, men var taknemlig for, at yngre Kræfter med en levende Forstaaelse af Kirkens Tarv kunde føre an i de Kampe, der i over 20 Aar havde optaget ikke saa lille en Del af mine Kræfter.

XII.

VED VOR FRUE KIRKE

1. Udnævnelse og Tiltrædelse.

Den 3. September 1915 døde Stiftsprovst Jacob Paulli ved en sørgelig Brandulykke. Han havde været Præst ved Frue Kirke fra 1875, og hans Navn er indskrevet i Kirkens Historie som en af de betydeligste Ordets Forkyndere. Tanken om at blive hans Efterfølger kom ogsaa til mig, men jeg lagde den til Side. Jeg var jo 60 Aar og kunde ikke tænke mig at forlade den Kirke, som jeg elskede. Men den trettende Oktober holdt det københavnske Kirkefond i Bethesda sin 25 Aars Fest, ved hvilken vi med dyb Tak dvælede ved, hvad Herren havde gjort i den Tid. Da var det, mens Westergaard holdt Festtalen, at det paa een Gang kom saa stærkt til mig: hvor forunderligt har Gud ikke banet Kirkesagen Vej i alle Københavns Forstæder, men i »den gamle By« har de nye Tanker endnu ikke naaet at gøre sig gældende i stærkere Grad; og nu, da der aabner sig en Indgang netop der, har du ikke Lov til at undlade at stille dig til Raadighed. Det kom som en Nødvendighed over mig, og den næste Dag indgav jeg min Ansøgning. Kort efter forlød det imidlertid, at Kultusminister Keiser-Nielsen havde lovet Sognepræst P. M. Larsen ved Marmorkirken Embedet, mens det fra anden Side forsikredes, at Biskoppen arbejdede for Ricards Ansættelse. Og snart svirrede det i Samtaler og i Dagblade med mærkelige Erklæringer o. s. v.

Den 31. Oktober afholdt Kirkeligt Landsforbund en

stærkt besøgt Reformationsfest i Bethesda, hvor Biskop Koch og jeg talte. I mit Foredrag om »Den ene Kirke og de mange Kirker« kom jeg ind paa, hvad der truede Kirken i de Dage, og understregede stærkt den Forargelse, der havde bredt sig i den danske Kirke ved Udnævnelsen af en erklæret Fritænker til Seminarieforstander i Skaarup. Kultusministeren sad foran i Salen, og mine Venner rystede mismodigt paa Hovedet, fordi de sidste Chancer syntes forspildte. Men det gik anderledes. En Uges Tid efter var jeg sammen med Biskop Ostefeld, og han meddelte mig underhaanden, at Ministeriet havde spurgt, om man kunde billige min Udnævnelse. I den Anledning vilde han rent personlig spørge mig, om jeg kunde være glad ved at staa i et saa nært Embedsforhold til ham som min Overordnede. Jeg svarede med Tak for hans aabne Spørgsmaal: »Du ved, at vi i flere Punkter har et forskelligt Syn, og at jeg vil have Lov til at arbejde efter min Overbevisning, men jeg har altid beflittet mig paa fuld Loyalitet i mit Embede«. Ostefeld takkede mig saa kønt for det Svar, og den 15. November blev jeg kaldet til »Sognepræst ved Vor Frue Kirke, Provst for Vor Frue Provsti og Sjællands Stiftsprovst«. Hvordan det egentlig hang sammen med den Udnævnelse, røbede Dr. H. L. Møller noget senere i en Bladartikel, hvori han skrev, at Afgørelsen beroede paa Ministerraadet, hvor en politisk Leder havde godtgjort Nødvendigheden af at »neutralisere Forargelsen over den grundtvigske Ludwigs Udnævnelse til Aalborg Bispestol ved at give Frue Stiftsprovsti til Kirkeligt Landsforbunds Formand«.

Saa skulde vi altsaa flytte fra det endnu landlige Valby, hvor vi om Sommeren kunde sove ind under Nattergalesang, til det gamle stenbrolagte København. Og det var Ludvig Holbergs gamle Professorgaard, der skulde blive min Embedsbolig. Fra Holbergs Tid var der kun lidet tilbage af Grundmuren, Huset selv laa el-

lers i Grus i lang Tid efter Bombardementet 1807. Og af Holbergs store Have, der skal have strakt sig lige til Skidenstræde (Krystalgade), var der kun levnet en indesluttet Gaardsplads, hvor det var svært at faa andet end Bregner til at vokse. Dog stod der »Holbergs Kastanie«, et mægtigt Træ, som efter kyndige Folks Skøn var over 200 Aar gammelt. Men Bygningen trængte stærkt til en gennemgribende Restauration. Der skulde tegnes og beregnes og saa efter Kirkens gamle Orden søges et oftfentligt Embedslaan, som Præsten personlig skulde afdrage. Først efter at det var bevilget, kunde Haandværkerne tage fat; og vi maatte være glade over, at min Eftermand i Valby, den senere Biskop Oldenburg, gav os Lov til at blive i Præsteboligen derude helt ind i Juni Maaned.

Overtagelsen af det nye Embede maatte naturligvis ske længe før. Den 2. Søndag i Advent holdt jeg Afskedsprædiken i Valby og 3. Søndag i Advent Tiltrædelsesprædiken i Frue Kirke.*) Indsættelsen maatte jeg selv besøge efter Embedets Skik. Og saa var der straks fuldt op at tage Vare med. Julefesten stod allerede for Døren, og jeg oplevede, uagtet jeg ikke kunde synge, den store Højtid fra Alteret at skulle lede den berømte liturgiske Gudstjeneste med Hartmanns Liturgi, som lige fra 1853 havde samlet Tusinder fra hele det gamle København. Af Præsterne ved Kirken blev jeg modtaget med stor Velvillie. Den gamle D. G. Prior havde jeg kendt fra min tidlige Barndom, og jeg husker levende det første Besøg, jeg gjorde hos ham kort efter min Udnævnelse. Han modtog mig hjerteligt, og i Samtalens Løb sagde han lidt ængstelig: »Jeg haaber jo ikke, at De vil indføre alt for mange Forandringer i vor gamle Kirke?« Jeg svarede, at han kunde være ganske rolig; men efter en kort Pause tilføjede jeg: »Ja, een Ting er der dog,

*) Begge Prædikener findes trykt i min Postille: Grib det evige Liv.

som jeg straks vil have forandret, — jeg vil ikke taale, at fattige Mennesker ikke kan komme til Alters uden at betale.« Da sprang den gamle Mand op af sin Stol, løb over Gulvet og tog begge mine Hænder med de Ord: »Tak, Tak, De skulde vide, hvor mange Penge jeg har betalt for at hjælpe dem til at komme der.« Det vil forstaas, at jeg blev glad ved at finde Forstaaelse netop i noget af det væsentligste i de nye Tanker. Gennemførelsen af disse i Vor Frue Kirke gik i al Stilhed og god Forstaaelse; Bunkebryllupperne hørte op m. m., og Accidensofrenes frivillige Karakter blev understreget. Kirkens gamle Klokker, Aagaard, var svag allerede før min Tiltrædelse og døde i Marts 1916, hvorefter Overgraver Vogelius traadte i hans Sted. En mere kendelig Forandring var, at de lukkede Stole ved Nytaar blev afskaffet i alle Kirker ved Lov. En anden, ganske lille, Ændring fik jeg gennemført med det samme, og den fortjener maaske at nævnes, fordi den i al sin Ubetydelighed betegner en Vending i Tiden; de Kirkegængere, som havde Plads i Dobbeltstolene mellem Alter og Prædikestol, var nemlig vant til straks ved deres Ankomst at sætte sig vendt mod Prædikestolen med Ryggen til Alteret — en uhyggelig Levning fra Rationalismens Dage —, men det var jo heldigvis snart forandret. Selv denne lille Forandring bidrog dog sit til at give den samlede Gudstjeneste mere Præg af Tilbedelse.

Naturligvis mærkede jeg straks, at der var adskilligt mere at have Øje med i det nye Embede. Baade Kirkens *Bestyrelse*, dens Regnskab, Samarbejdet mellem de ikke faa Funktionærer m. m. gav en hel Del at tænke paa. Kirkens Patronat var fra gammel Tid Universitetets Konsistorium, som havde ansat baade en akademisk og en borgerlig Værge for Kirken. Den akademiske Værge var dengang Professor Julius Lassen, som det var en stor Glæde at arbejde sammen med. Efter ham overtog H. Westergaard Hvervet, men det varede ikke længe, idet

der ved Lov af Oktober 1915 var indført nye Bestyrelsesregler med et fælles kirkeligt Overtilsyn, dog saaledes, at de gamle Patronater kunde bevare deres Stilling, hvis de ønskede det. Men Konsistoriet ønskede det ikke, og saaledes afbrødes (saa vemodigt det var) den ældgamle Forbindelse mellem de to store Genboer paa Frue Plads. Under Biskop og Overpræsident som Overtilsyn blev det nu hovedsagelig Menighedsraadet, der bestyrede Kirken. Jeg var dets Formand og fik til Tider grundigt at føle, hvor mange og store Ting der var at tage vare paa ved den store Kirke.

Ved Siden af Kirkens Sager paahvilede der mit Embede forskellige Administrationspligter. Sognepræsten ved Vor Frue Kirke var tillige Provst i *Vor Frue Provsti* og havde som saadan 21 Kirker og fem Præstegaarde at føre Tilsyn med. Som Sjællands *Stiftsprovst* skulde jeg derhos være Biskoppens Vikar, et Hverv, der faldt meget let, fordi min energiske og arbejdsdygtige Biskop selv var med i alt. Kun een Gang har jeg foretaget en Præsteordination paa hans Vegne, da han var paa Rejse i Amerika. Et andet Hverv, som hørte til Stiftsprovstiet, var Fordelingen af *Præstepengene* mellem alle Københavns Præster og Kirkebetjente. Det var store Summer, der her skulde holdes Rede paa, og det varede noget, før jeg fik den gammeldags naive Maade at bringe Pengene omkring paa (i Andengraverens Kones Taskel) afløst af en mere tidssvarende, betryggende Ordning. Dertil kom da endnu, at Stiftsprovsten betragtedes som selvskreven Raadgiver med Hensyn til Administrationsspørgsmaal i København, af hvilke der just i min Tid fremkom mange paa Grund af fortsat Omordning af Lønningsforhold o. m. m. Og tilsidst maa det nævnes, at Stiftsprovsten var Medlem af Bestyrelses-Kommissionen for *Begravelsesvæsenet* i København (oprettet 1879), et Hverv hvorunder der rejste sig flere kirkelige Spørgsmaal af Vægt; desværre blev denne Virksomhed ophæ-

vet i 1925 ved Aftale mellem Kirkeminister og Kommunalbestyrelse (uden at Kommissionen fik noget at vide derom, før den var ophævet!) — et Skridt hen imod Kirkegaardenes »Sækularisering«.

2. Kirken og Tjenesten i den.

Vor Frue Kirke selv behøver ikke nærmere at beskrives. Allerede ved Aar 1200 blev en anselig Kirke rejst paa dette Sted. Den er bleven hærget af Ildsvaade uhyggelig mange Gange i Tidernes Løb, sidste Gang i 1807, hvorefter den blev genopført i græsk Renaissancestil af C. F. Hansen og fik Lov at rumme Thorvaldsens Mesterværker. For mig havde den sin særlige Værdi, først fordi jeg fra lille af vidste, at der var jeg døbt, dernæst fordi Frue Kirkes Juleaftens Højtid hørte til mine allerførste Barndomserindringer. Som Student gik jeg gerne nu og da derind for at bede i Stilhed, naar Kirken paa Hverdage var aaben 2 Timer for Besøgende (ingen syntes den Gang at tænke paa Andagtssøgende). Hvor var Frue Kirkes Stil forskellig fra Jesuskirkens — saa forskellig, trøstede jeg mig selv ved — at jeg overhovedet ikke kunde tænke paa den ene Kirke, naar jeg holdt Gudstjeneste i den anden.

Dybt har jeg elsket denne Kirke og Tjenesten i den, derfor laa ogsaa selve *Bygningens Indretning* mig stadig paa Hjerte. Det første, jeg savnede, var et *Præsteværelse*, men det fik vi jo snart indrettet der, hvor Kirken hidtil havde haft sin tredie Skriftestol; og det blev baade nyttigt og hyggeligt efter beskedne Fordringer. Alligevel kunde jeg fuldt ud samstemme, da Pastor Henriksen efter nogle Aar sukkede, at det var for uroligt, fordi vi var mange ved Kirken, som havde Ærinde derind. Og for os Præster blev det en Velsignelse, da vi opdagede, at Trapperummet bag Prædikestolen lod sig indrette til et stille og højtidsfuldt *Bedekammer*. En anden Forandring var mindre hyggelig, men førte dog til noget godt.

Det var i Verdenskrigen, at vi maatte sikre os mere Brændsel for Kirken, end der kunde rummes i det sædvanlige Oplagsrum. Derfor maatte vi indrette midlertidige Brændselsrum i Kirkens Rotunde! Men da det trak ud i Aarevis, fik vi Lov til at grave ned *under Rotunden*, og derved opdagedes ret betydelige Levninger af en tidligere Kirkebygningens Koromgang. Den viste sig at tilhøre den skønne gotiske Kirke, som blev opført paa Erik Menveds Tid (Søsterkirke til St. Peters Kirke i Malmø), og nu blev denne Ruin til en ny Seværdighed i Kirkens »Krypt«.

Efter Krigens Tid undergik Kirkens Indre en *større Restauration*, hvorved den fik et fortrinligt Varmeapparat og en helt ny indirekte Belysning. Ved samme Lejlighed blev Kirkens Rotunde, som fra C. F. Hansens Tid havde henligget i ufærdig Stand, efter hans Tegninger gjort til et smukt og værdigt Rum, hvor der senere er blevet holdt forskellige Slags Møder. En anden »Forbedring«, som Ønskerne rettedes imod, var at faa Thorvaldsens *Johannes-Gruppe* (over Indgangsportalen) *støbt i Bronze*. Dette var oprindeligt Thorvaldsens Tanke, men af Mangel paa Midler blev Gruppen dengang udført i Terracotta, og da det ikke holdt sig, blev den i 70'erne hugget i Marmor. Nu var den imidlertid i en sørgelig Forfatning ødelagt af Vejrliget og Duerne. Da Ønsket kom offentlig frem, mødte det en mærkelig Modstand fra Kunstneres Side, overfor hvilke dog Thorvaldsens egne Ønsker vejede stærkt. Men fra anden Side vistes der Planen stor Interesse; og da vi modtog en meget stor Gave (omtrent $\frac{2}{3}$ af, hvad der krævedes) af fhv. Skovrider Piper, blev det jo ikke saa svært ved frivillige Bidrag at naa Maalet. Og det blev en stor Højtid for Kirkens Menighed, da vi paa Allehelgensdag 1928 inden Højmassen kunde afsløre den skønne Gruppe støbt i Bronze ved en kort Højtidelighed foran Kirken.

Et andet Ønske kan endnu nævnes, som kom frem fra

flere Sider, da Korset over Kirkens store Taarn blev opforyldt. Kunde vi ikke her faa et *lysende Kors* over vor By, som vi havde hørt om det paa andre Steder? Ogsaa her mødte vi den kritiske Uvillie fra Arkitekter og andre, som syntes, det var profan Reklame, men det hjalp godt, da et enkelt Medlem af vort Samfund skænkede de tusind Kroner, som Installationen kostede. Og da det gyldne Kors virkelig kom til at lyse højt over Byens Tage og langt videre ud, mødte det almindelig Anerkendelse. Vi har da ogsaa erfaret, at det har faaet afgørende Betydning for Mennesker, der var ved at synke i Verdens Mørke.

Med Hensyn til Kirkens Brug rejste sig ogsaa hos os det Ønske at faa *Kirken aaben om Hverdagen* for Andagtssøgende. Vi Præster sad sammen for at ordne Sagen, men med et udbrød Pastor Henriksen: »Ja, det er jo godt nok, men vi maa da ikke bilde os ind, at naar den danske Kirke har haft sine Døre lukkede i Aarhundreder, der saa ikke maa noget mere til for at faa Folk til at gaa ind ad Dørene, naar de er aabnet.« Vi maatte give ham Ret. Og da vi spurgte hinanden, hvad skal der da gøres, kom Svaret hurtigt: Vi maa indføre en *daglig Morgenandagt*, og fandt straks en glad Tilslutning. Vi var snart paa det rene med, at de Prædikeandagter, som nu og da havde været forsøgt i andre Kirker, ikke vilde svare rigtig til vor Tids Behov. Vi maatte have korte, stille, liturgiske Andagter. Jeg fik Lykke til at udarbejde en Prøve, og Organist Raasted tilbød beredvilligt at medvirke gratis. I Menighedssamfundet holdt vi Prøve paa de Korsvar, som Raasted havde komponeret, og nogle af vore Medlemmer var villige til at føre an i Sangen. Med Spænding lukkede vi op en Morgen i 1926 (29. November) og virkelig, der kom vist over 50, og snart mer end det dobbelte. Og det var den rigtige Slags Folk, Forretningsfolk, unge og ældre, Mænd og Kvinder paa Vej til deres Arbejde. Og de blev ved at komme. Og een

Ting lærte de os. Vi syntes, de sad saa spredt i det store Rum, og bad dem samle sig i Koret, men ikke en rørte sig. Det var tydeligt, at de netop *vilde* sidde spredt for hver især at have det saa stille som muligt. I Sidestolene saa vi jævnlig Mennesker paa Knæ. Og da vi efterhaanden kom i Berøring med nogle af dem, erfarede vi, at der var mange, som aldrig plejede at gaa i Kirke, og at selv en stilfærdig liturgisk Gudstjeneste kunde virke direkte til Vækkelse. Da *Radiofonien* begyndte, lykkedes det energiske Radiolyttere, trods antikirkelig Uvillie, at faa sat igennem, at Vor Frue Kirkes Morgenandagter blev et fast Led i det daglige Radioprogram.*) Med Hensyn til at lade Kirken være aaben for Andagtssøgende, stod vi overfor den Vanskelighed, at Kirken som Seværdighed gæstes af talrige Tilrejsende (ofte i store Skarer), men stille Andagt og Forevisning for omvandrende Turister gaar ikke godt sammen. Vi blev derfor nødt til at dele Tiden (paa Hverdage) mellem begge Øjemed.

Med Udsendelsen af mine *Søndagsprædikener i Radio* gik det saaledes til. Det var »Nationaltidende«, som begyndte med at lade Ricards Prædikener udsende. Efter to Aars Forløb fulgte »Kristeligt Dagblad« Eksemplet og lod Fibigers og mine Prædikener skiftevis udsende paa de Søndage, hvor Ricard ikke prædikede. Senere overtog Radiofonien det hele og lod Højmesse-Prædikenerne udsende fra fire Kirker i København skiftevis. Hvad disse Radioudsendelser fik at betyde, modtog vi, som prædikede, mangfoldige Beviser paa gennem Breve baade fra Danmark og fra danske i fjerne Egne. Et enkelt Brev af ejendommelig Art maa jeg have Lov at nævne, uagtet det direkte kun angik Morgenandagterne. Det var

*) Til Morgenandagterne fik vi efter et Par Aars Forløb Lov til at yde Organisten et beskedent Honorar af Kirkens Kasse. Men Radiofonien har endnu ikke kunnet bestemme sig til at yde et lille Honorar til nogle enkelte Kordamer.

fra en tysk Grevinde i Riesengebirge. der skrev, at hun i sin Ensomhed følte Trang til en Morgenandagt, men ikke havde fundet Hjælp i de tyske Udsendelser; derimod blev hun meget glad for den danske og forklarede, at hun nok kunde finde Teksterne i sin tyske Bibel, men hun vilde bede mig skaffe sig en dansk Salmebog, for at hun, skønt ukendt med Sproget, kunde følge med i Salmebogen. Blandt manges Tak for Søndagsprædikenerne var der ikke blot Breve fra Fyrtaarne og Fyrskibe, fjerne Skibe paa Havene, Danske i Udlandet, norske og svenske Venner, ja Missionærer i Sudan og andre Steder, men jævnlig Bud fra søgende Mennesker rundt om i Danmark. Særlig højtideligt var det naturligtvis, naar nu og da en Lytter skrev, at Ordet fra den Dag havde hjulpet ham ind til Gud. Hvad der ellers kan siges for og imod Radioprædikenerne ude i Landet, skal jeg ikke her komme ind paa, men med Hensyn til deres Værdi i København maa vi sige det med stor Tak til Gud, at Radioprædikenerne ikke blot har betydet meget for en somme gamle og syge saa vel som paa Hospitaler og i Stiftelser, men har haft en ejendommelig Mission i den vældige Kreds af Mennesker, der saa at sige aldrig kommer i Kirke, deriblandt ogsaa talrige Fritænkere og de store Dele af Arbejderbefolkningen, som ligefrem af Princip ikke gik i Kirke, idet mange, just da de religiøse Spørgsmaal var begyndt at komme dem nærmere, ad denne Vej fik en Adgang til at høre; og vi har en Mængde Erfaringer om, at den er bleven benyttet.

Af særlige Gudstjenester, som vi i min Tid fik indført, skal her nævnes en Midnatsgudstjeneste Nytaarsnat, senere ogsaa Julenat og en stille Aftenandagt Langfredag. Af store Højtider, der fejredes i Frue Kirke som hele Landets Hovedkirke, mindes jeg særlig 400 Aars Festen for Reformationen 1917 og Genforeningsfesten 1920, da den danske Kongefamilie og Ministeriet samledes med Stormagternes Udsendinge i den festlig smyk-

kede Kirke; *) Menigheden havde i den Anledning skænket Kirken fire mægtige Dannebrogsgflag (med Splitter ifølge kongelig Bevilling), som vajede ud fra Taarnets Vægtergang. Et Par Aar efter (1923) holdtes den største *Bispevielse*, der har fundet Sted siden 1537, idet nemlig (i Forbindelse med Oprettelsen af to nye Stifter) fem Biskopper paa samme Dag indviedes af Biskop Ostensfeld. Festen var des højtideligere, fordi det var første Gang, Biskopperne var valgt efter Indstilling af Menighedsraadene; derfor var Kirkens Gulv fyldt af Menighedsraadsmedlemmer fra fem Stifter, medens over 200 Præster havde Plads paa begge Sider af Midtergangen. I Forbindelse med denne Begivenhed stod vor Kirkes »Forfremmelse« til Domkirke, idet den ved Oprettelsen af et særligt Københavns Stift blev Stiftskirke for dette (uden dog derfor at miste sit gamle Navn »Vor Frue«). En særlig og stor Højtid var ogsaa *100 Aars Festen* for den efter Bombardementet og Branden i 1807 genopførte nuværende Frue Kirkes Indvielse den 7. Juni 1929.**)

Under Kirkens Tjeneste tilføjer jeg nogle Ord om *Samarbejdet*, thi det er ikke saa lille en Overgang at komme fra en »lille« Kirke, hvor Præsten staar ene med to Funktionærer, til den store Kirke med fire Præster og otte Funktionærer foruden 14 Kormedlemmer. — For Samarbejdet her var der jo faste Regler, men der kunde alligevel opstaa Gnidninger. Bl. a. ved den ynkelige Deeling af Smaaofre eller Sportler mellem flere af Funktionærerne — alt dette er dog nu heldigvis ganske afskaffet. I en saadan Kreds gaar det jo ikke helt af sig selv, men vi satte os det Maal og naaede et godt Stykke frem imod

*) Min Prædiken, Liturgi og Sange, er meddelt i Carl Dumreicher: Genforeningen 1920 (Gads Forlag).

***) I Anledning af Hundredeaaret udgav Kirkens Bestyrelse et stort og smukt *Festskrift*: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. Et Tilbageblik paa 700 Aars dansk Kirkehistorie. Under Redaktion af Bjørn Kornerup (Gads Forlag).

Vor Frue Kirkes Indre,
smykket til Genforeningsfesten 1920. (Se I, S. 204).

det, at der blev et virkeligt Samarbejde i personlig Forstaaelse imellem os. Da jeg kom til Kirken, var det faktisk saaledes, at vi, der havde Tjeneste ved Koret og kom ind fra Øst, og de, der havde Tjeneste ved Orglet og Hovedindgangen imod Vest, var saa langt fra hinanden, at vi saa godt som aldrig saas. Vi naaede dog at faa indlagt en Hustelefon mellem Præsteværelset og Orglet. Og for dog een Gang om Aaret at se hinandens Ansigter indførte vi, at alle de, der arbejdede i Kirkens Tjeneste, mødtes i Skriftestolen lige efter Højmessens paa Nytaarsdag.

De *Præster*, som var ved Kirken i min Tid, var »gamle« *D. C. Prior*, som tog sin Afsked efter 41 Aars Gerning ved Frue Kirke 1917, *Chr. Henriksen*, som kom til Kirken 1909 og endnu staar i Gerningen der, *Johs. Engel* fra 1918—24, *Poul Ø. Gade*, som blev ansat i det nyoprettede Kaldskapellani, da de to Kateketstillinger blev nedlagt 1920, *Holger Rafn*, som efterfulgte ham i 1924 og endnu er ved Kirken, og *Axel Malmstrøm*, som var ved Frue Kirke fra 1925—36, da han blev Biskop i Viborg. Præstefamilierne samledes som Regel en Gang om Maaenen hos hinanden, og jeg tror, at vi altid var glade for disse Sammenkomster, hvor vi voksede sammen i Troens og Gerningens Fællesskab.

Orgeltjenesten var i de Aar betroet *Gustav Helsted* fra 1916 til hans Død 1924 og derefter *O. Raasted*. Sammen med dem virkede *Ernst Hansen* som Kantor indtil 1932, da den særlige Kantorstilling blev nedlagt. Jeg skylder alle disse Tak for kærligt og forstaaende Samarbejde. En særlig Glæde for mig var det, da vi, Organist, Kantor og Præster, enedes om at understrege Kirkens Enhed ved at aftale at bruge de samme Melodier til Salmerne ved de forskellige Præsters Gudstjenester. — Det siger sig selv, at *Kirkekorets* 14 (og ofte skiftende) Medlemmer stod os fjernere; dog var jeg glad ved af og til at kunne samles med dem for at tales ved om den fælles

Tjeneste og hjælpe til at komme noget bort fra den gamle Uskik i københavnske Kirker, at Koret betragtede det øvrige af Gudstjenesten som sig uvedkommende. Kirkens øvrige *Funktionærer* var Klokker, som nu kaldes Kordegn, Førstegraver og Andengraver, Kirkebud (nu 3. Graver) og Kirkekone, Ringer og Fyrbøder (nu Varmemester). Jeg maa her nøjes med at nævne de to, som jeg fik mest med at gøre i en lang Aarrække: *Valdemar Andersen*, som har været Kirkens Kordegn fra Nytaar 1922, og *Søren Rasmussen*, der virkede som Førstegraver fra 1920—32. Disse to, som indtog de ledende Stillinger blandt Kirkens Funktionærer, kom naturligt til at præge Samarbejdet i min Tid. Da de begge levede hjerteligt med i Menighedslivet, mærkede man altid paa dem, at Hensynet til Guds Rige for dem var det første, saa det var dem en Glæde ogsaa at paatage sig Ekstratjenester, mens det pinagtige gammeldags Sportelkævl forstummede.

3. Sogn og Menighed.

Mit Arbejde i Vor Frue Sogn begyndte under ganske andre Vilkaar end i Vejlbj og Valby. Der skulde i Hovedsagen begyndes forfra, og jeg var ansvarlig for det hele. Her traadte jeg ikke blot ind i andres Arbejde, men skulde samarbejde med Præster, som allerede stod i Gerningen og havde deres egne Medarbejdere. Det, der var, maatte jeg da først lære at kende; alt imens jeg straks optog Forkyndelsens Gerning baade i Kirken, ved Bibellæsninger og Husbesøg, levede jeg mig ind i det, som var i Gang. Vor Frue Sogn havde allerede sit *Menighedshus*. Det var et ældre Hus i Larslejstræde 6, som var blevet købt af »Menighedsplejen« og indrettet til Menighedshus og Gamlehjem (1907). Og det havde allerede gjort god Gavn for de Virksomhedsgrene, der var taget op. Der var Søndagsskole, Ungdomsarbejde, Bladomdeling m. m. En stor Plads indtog *Menigheds-*

plejen, hvori to Diakonisser virkede; den ældste af dem, Søster Jensigne Stausholm, havde tillige Sæde i de samvirkende Menighedsplejers Bestyrelse. Her var da ogsaa en »Menighedsforening«, hvis Virksomhed dog hovedsagelig indskrænkede sig til 6 aarlige Menighedsmøder (i Vinterhalvaaret), hvor de tre faste Præster skiftevis indledede. Kristeligt interesserede Mennesker var indbudt hertil, men om et Menighedsansvar var der næppe Tale.

For at komme ud af den tidligere individualistiske Spredthed, hvorunder hver enkelt Præst arbejdede i hele Sognet, uden at nogen af dem havde noget særligt Ansvar for en bestemt Del, foreslog jeg, at vi skulde enes om at dele Sognet i tre faste Distrikter. Jeg husker levende vor Forhandling derom. Pastor Henriksen var straks glad ved Tanken, medens Pastor Prior havde svært ved at forstaa Værdien af en saadan Omlægning. Da udbrød Henriksen: »Men ser De da ikke, Prior, at saa bliver De Sognepræst?« Og Prior svarede glad overrasket: »Ja, bliver jeg Sognepræst, saa er det sikkert udmærket.«

Det første Sted, hvor der foretoges en videre Ændring, var i *Menighedsplejen*. Søster Jensigne, som var til Aars og følte sine Kræfter tage af, trak sig tilbage først i 1917. Da Menighedsplejens omfattende Administration lagde Beslag paa for meget af Diakonissens Tid, saa der blev mindre Tid til Besøg i Hjemmene, og Ekspeditionen let kunde blive for kontormæssig, var det min Tanke, at Menighedsplejens Ledelse helst skulde ligge i Hænderne paa et Medlem af Menigheden, som havde Tid og Evne dertil. Og det blev en stor Gave for Vor Frue Menighed, at vi fandt *Frk. Emmy Hedemann*, som tilhørte et af de gamle Hjem, der slog Kreds om Stiftsprovst Paulli, og viste sig at have fremragende Evner til denne Gerning. Der blev et helt nyt Tillidsforhold til Menighedsplejen rundt om i de mange smaa Hjem, og *Frk. Hedemann* fik

tillige ved at leve helt med i det nye aktive Menigheds-
liv Lykke til at give de forskellige arbejdende Virksom-
hedsgrene Følelsen af Menighedshuset som et fælles
Samlingssted.

I det samme Aar naaede vi ogsaa til en Fornyelse af
vor *Menighedsforening*. Jeg havde fra Begyndelsen taget
min Plads i den og brugte den til i Reglen at tale om Me-
nighedslivets Opgaver og Former. Ved Menighedsmø-
derne sluttede da ogsaa en Del af mine tidligere Med-
arbejdere fra Valby til. Da jeg forlod Valby, lagde jeg
nemlig de Medlemmer af Menighedssamfundet, som
havde deres Hjem i Valby, paa Sinde at blive i det Sam-
fund, de stod i, og arbejde som hidtil for Valby. Og det
var mig en stor Glæde, at de saa godt som alle gjorde
det. Derimod kunde jeg jo vanskeligt hindre udensogns
Venner, der ofte havde lige saa nær til Vor Frue Kirke
som til Valby, at følge mig derind, og det gjorde ikke
faa; og baade disse og en Del andre, som droges ved det
nye aandelige Røre i Vor Frue Kirke, fandt deres Vej til
Menighedsmøderne. Her stod jeg straks overfor, hvad
jeg allerede havde erfaret noget af i Jesuskirken, *den
dobbelte Opgave* som Sognepræst at arbejde særlig for
Sognet, men samtidig som Evangelist i videre Betydning
for en ret stor og skiftende Kreds fra forskellige Dele af
Byen eller længere borte fra. Til denne Kreds hørte først
en Del alvorlige Kristne, som i den Forkyndelse, der lød
her, fandt noget, som de trængte til, men dernæst mange
andre, som forud havde haft lidet eller intet med Kri-
stendom at gøre. For dem alle gjaldt det da fremfor alt
at forkynde Evangeliets dybeste Livsindhold til Frelse
for Sjæle — og hvor herligt var det at faa Lov til at strø
Ordets livsvækkende Sæd saa vidt ud! Men efter det
Syn, Herren havde givet mig om Menighedslivets cen-
trale Betydning, gjaldt det da ogsaa at se at hjælpe dem
til Forstaaelse af, at Kristendom er Fællesskab, og det
ikke blot i Betydning af spredte smaa Vennekredse, men

af et fælles Samfundsliv under Ansvar overfor Herrens Kirke og Menighedstanker. Derfor blev det i min Forskyndelse en særlig (ak, andre Steder altfor lidet hørt) Tone at sigte paa igennem personlig kristelig Livsvækelse at føre Mennesker til en bevidst *kirkelig* Vækelse. Herunder hørte da ogsaa at give Syn for Værdien i Kirkens gamle Sognetanke. Ikke som om nu alle udensogets Tilhørere skulde opfordres til at arbejde i Vor Frue Sogn. Alle dem, der havde blot nogen Tilknytning til de Sogne eller Bydele, hvori de boede, har jeg ofte tilraadet at blive i eller slutte sig til deres egen Kirke og dens Menighedsliv. Men hvor det lykkedes at vække Mennesker, som tidligere ikke havde nogen personlig Tilknytning til Kirkens Liv, fik disse selvfølgelig ogsaa at vide, at det nærmest liggende var, at de sluttede sig til Menigheden i deres eget Sogn; men var de kommet til at føle sig hjemme i vor Kirke, var det jo baade kirkelig forsvarligt og personlig naturligt at drage dem med ind i vort MenighedsFællesskab.

Paa den Maade var der gode Grunde til at give Menighedsforeningen et fyldigere Indhold, og vi enedes let om nye Love, hvorved »*Vor Frue Menighedssamfund*« (stiftet 13. Februar 1917) kom paa Linie med de ved den Tid under Kirkesagens Indflydelse i København fremvoksende aktive Menighedssamfund. Lovenes Grundparagraffer lød saaledes:

§ 1. Vor Frue Sogns Menighedssamfund ønsker at forene alle levende Kristne, der samler sig om Guds Ord i Vor Frue Kirke, til et Menighedsliv efter Herrens Villie til Vækst i det personlige Trosliv, til Fremme af et helligt Samfundsliv, til Arbejde for Guds Rige i Sognet.

§ 2. For at optages i Menighedssamfundet maa vedkommende tilhøre den evangelisk-lutherske Kirke og bekende sig personlig som et troende eller alvorligt søgende Menneske....

Ved denne Omformning traadte Menighedssamfundet ind under det kirkelige Sogneansvar og fik den centrale Stilling, der tilkom det mellem alle de Virksomhedsgrene, der forud var eller nu spirede frem i vort Sogn.

Af nye *Virksomheder* skal her særlig nævnes:

Vor Frue Menigheds Feriekoloni. Det var ved et Besøg hos Fabrikant Gregers Winkel, der havde sit Kontor midt i det rigtig gamle Frue Sogn, at jeg fik det Spørgsmaal, hvad vi gjorde for Børnene fra de snævre Baggaarde, og maatte svare, at vi endnu ikke havde haft Kræfter til noget i den Retning. Han tilbød da at ville hjælpe os; og da vi fik planlagt at oprette en Frue Sogns Feriekoloni, gav han ikke blot et godt Tilskud, saa Virksomheden kunde optages i de første to Aar paa forskellige Steder i Nordsjælland ved Lejemaal, men alt imens saa han sig personlig om for at finde et fast Hjem til Kolonien. Og da han fandt det, købte han det gamle »Stængehus« ved Kattegats dejlige Strand nær ved Raageleje og forærede Vor Frue Menighed det. Her fik vi altsaa et herligt Sommerhjem, hvor først 2 Hold Skolebørn fik Lov at tumle sig i Skoleferien under Ledelse af Medlemmer af vort Samfund, senere ogsaa vor Børnehave fik Plads deroppe i flere Somre og dertil endnu en Kreds af trætte Husmødre fra Sognet.

Dernæst *Kvindehjælpen.* Frøken Helga Schnack, som i en lang Række Aar havde været en af Valby Menigheds dygtigste Medarbejdere, havde samtidig virket i Magdalenehjemmets Tjeneste; og da hun nu havde fundet sit Hjem i Vor Frue Kirke, optog hun sammen med nogle af Menighedens Kvinder et Kvindehjælpsarbejde i Forbindelse med Midnats- og Beværtermission i det gamle Frue Sogn, hvor en af Medhjælperne aabnede sit Hjem, saa unge Piger kunde samles en Aften om Ugen. Senere udvidedes Virksomheden, saa den fik sin egen lille Lejlighed i St. Pederstræde, og der samledes da ogsaa gifte Kvinder fra Sognet til Bibeltimer og Symøder.

Hele denne Virksomhed er øvet ganske stilfærdigt, men af Frue Sogns Menighedsarbejder er den utvivlsomt et af dem, som har sat dybest Spor.

Et andet Arbejde, særlig for yngre Mænd, blev optaget af *Pastor Gade*, som paa den Tid var knyttet til Korshærens Arbejde. Vi lejede en Stuelejlighed i Studiestræde, og jeg erhvervede en Beværterbevilling (dog uden Ret til Udskænkning af stærke Drikkel), og en lang Vinter igennem holdt vi Lokalet aabent hver Aften og havde den Glæde næsten stadig at se Huset fuldt, idet 40 à 60 unge Mænd satte sig hyggeligt tilrette, og bestilte sig en Kop Kaffe. *Pastor Gade* og *Overretssagfører Cortsen* var Stamgæster, jeg kom der jævnligt og de andre Præster en Gang imellem. Korte Taler, lidt Højtlesning, megen Sang efter Kundernes eget Valg (forbavsende ofte *Sankey's Sange*) og ivrig Samtale eller anden Beskæftigelse i mindre Grupper optog Aftenen, der sluttedes ved 10-Tiden med en lille Andagt. Vi, som ledede Arbejdet, lærte en hel Del derigennem, og vi har Lov at tro, at ialfald en Del af dem ogsaa fik Udbytte deraf. Et enkelt Minde staar levende for mig: det var en Helligaften i Juletiden. Da jeg nævnede Vor Frue Kirke og *Thorvaldsens Kristus*, fik jeg det Indtryk, at de allerfleste aldrig havde været der. Da faldt det mig ind at tilbyde dem, naar Aftenen sluttede her, at hente Nøglen til Kirken og vise dem dens Indre, hvis de havde Lyst til det. De tav forlegne, og da jeg ved Afslutningen spurgte, om de havde Lyst, fik jeg heller intet Svar. Da vi kom ud paa Gaden, stod de endnu tøvende; men saa sagde jeg: »Nu gaar jeg derhen og tænder Lys, saa kan de komme, som har Lyst til det!« Og lidt efter lidt kom de virkelig alle dryssende, og ind gennem den store Hoveddør førte jeg den undrende Flok op gennem den oplyste Kirke til Koret. Her bad vi dem sidde ned, sang en Jule-salme sammen, og jeg bad en Bøn under Følelsen af en Højtid, som kun sjælden opleves. Desværre varede

denne interessante Virksomhed kun et Aar, idet Husets andre Beboere ikke fandt vort Selskab tilstrækkelig pro-
pert og lovlig støjende, og derfor blev vi sagt op og kunde i hele den Egn ikke finde noget andet passende Lokale. Dertil kom saa, at Pastor Gade ikke saa længe efter fik Præstekald paa Landet.

En særlig ny Gren af vort Menighedsarbejde var »Hjemmets Værn«. Tanken opstod hos mig under stadig Syslen med de kristelig-socials Spørgsmaal og i Arbejdet for at højne Maalet for Kirkens Menighedspleje, saa at den ud over rent økonomisk Hjælp kunde sigte paa en menneskelig og kristelig Løftelse i de smaa Hjem. Ud derfra saa vi i de Kræfter, der undergravede Hjemmets Livsindhold, en af Tidens største Farer; og det turde da vel være værd at prøve paa at hjælpe Forældre til dybere Forstaaelse for Hjemmets Værdier og Fællesskab om at forsvare dem. Mine famlende Tanker fandt straks glad Tilslutning hos Kirkens andre Præster og i Menighedsplejen, og vi indbød da den 9. Oktober 1925 i Stillehed en mindre Kreds af saadanne Forældre (Mand og Hustru sammen!), der endnu havde nogen Sans for Hjemlivet. Jeg husker vor Forhandling, da Planen var lagt frem for dem. Først undrende, usikker Tavshed; saa en, der tog Mod til sig og spurgte, »om det var noget med Indre Mission«. Derpaa svarede jeg, at det kom an paa, hvordan man forstod det. Hvis han mente, om vi stadig vilde holde Omvendelsesprædikener for dem, kunde jeg ganske berolige ham. Men han vidste vel nok, at jeg personlig regnedes for »Indre Mission«. Og var det det, han tænkte paa, maatte jeg jo trække mig tilbage — hvad jeg ogsaa var villig til for Sagens Skyld. Heroverfor almindelig Protest, og saa blev Planen enstemmig godkendt og en Bestyrelse valgt blandt de mødte, dog med mig til Formand og Frk. Hedemann til Kasserer. Foreningen (som voksede uden offentlig Omtale, blot ved private Henvendelser) mødtes en Aften

om Maanedene i Menighedshjemmet. Der indledes med nogle Ord, i Reglen om Hjemmets Værdier og Krav (til Far, til Mor, til Børn o. s. v.), derefter lidt Musik, Samtale, Højtlesning, Kaffe og en kort Andagt. Flere af vort Menighedssamfund blev trofaste Gæster, og vi var glade ved at mødes i hyggeligt Samvær, hvori Talen efterhaanden af sig selv kom mere ind paa Kristendom. Da vi begyndte, var der maaske ikke to af Kredsen, der gik i Kirke; men lidt efter lidt begyndte nogle. Efter Aars Forløb blev der en særskilt Bibelkreds (hos Frk. Hedemann); og i de sidste Aar er ikke faa af Medlemmerne traadt ind i Menighedssamfundet. I min Tid var det en særlig Sommerfest, naar hele »Hjemmets Værn« samlede sig til »Skovtur« i Fiolstræde 8 med Kaffe under Holbergs Kastanie og efter Solnedgang Underholdning paa 1. Sal. Naturligvis er det mig en Glæde, at »Hjemmets Værn« fremdeles er i Live, efter min Afgang en Tid opretholdt af Frk. Hedemann i hendes eget Hjem, nu efter hendes Død (1937) under Ledelse af Graver Ottosen.

Andre nye Arbejder, der ligesom den forrige har haft baade et alment socialt og et kristeligt Sigte, var *Tabithaforeningen* (om hvis særlige Opgave der er fortalt i Bd. I, Side 187; i vor Frue Sogn blev Pastor Malmstrøms Hustru dens udmærkede Leder) og fra 1926 vor *Frue Menigheds Børnehavn*.

Der var forud en Forening, som hed »Børnenes Vel i Vor Frue Sogn«. Den havde sat Fortsættelsesasylet i Gang og ejede i en Række Aar »Optagelseshjemmet Bøgely« i Raavad, som optog Børn, der paa Grund af Moderens Sygdom eller andre Forhold ikke kunde være i deres Hjem. Dette blev — under de efterhaanden ændrede Forhold — overtaget af Institutionen »Mødrehjælpen«. I Stedet derfor oprettede Foreningen da en Børnehavn i Menighedshuset i Larslejstræde. Pastor Henriksen var Formand for Arbejdet, og til Leder antoges Frøken *Esther Jensen*, som fik Gerningen stærkt

udvidet i Menighedshjemmet i Fiolstræde og endnu er dens Leder i de udmærkede nye Lokaler i St. Pederstræde 12.

Foruden disse Virksomheder holdtes der ogsaa i Menighedshuset Bibellæsninger i Vintertiden og særlige »Missionsuger«, ved hvilke vi Kirkens Præster stadig kunde glæde os ved et godt og frugtbart Samarbejde. Hertil kan endnu føjes »Lørdagskredsen«. Den begyndte (1924) ganske i det stille i et Hjem, hvor to-tre samledes i Jesu Navn for at bede for Guds Riges Fremgang i vort Sogn. Flere sluttede sig til, og efter nogen Tid flyttede Kredsen til Vor Frue Kirke, hvor den mødtes hver Lørdag Aften omkring Kirkens Alter. Kredsen havde sin bestemte Opgave i at bede om Velsignelse over Søndagens Gudstjenester og Menighedens fælles Opgaver i Sognet. I Kirken overtog jeg Ledelsen og ved derfor, hvorledes vi selv blev opdraget ved at gaa ind under de Opgaver, Forbønnens Tjeneste stillede, og hvorledes vi tit maatte undres over aabenbar Bønhørelse og ny Velsignelse over Søndagens Gudstjenester.

Og saa nærmer vi os til den Tid, da vi oplevede den store Begivenhed at faa *et nyt Menighedshus*. Det gamle havde jo sine Mangler, men vi takkede Gud for det og tænkte ikke paa at gøre Forandring, før Telefonselskabet, som ejede de tilstødende Grunde, ansaa en Udvidelse over hele den Del af Larslejstræde for nødvendig. I Øjeblikket kunde de ikke ekspropriere os, men det kunde snart komme. Og da Telefonselskabet selv henvendte sig til os og tilbød os gode Vilkaar, begyndte vi for Alvor at se os om efter et andet Hus. Dette var selvfølgelig meget vanskeligt i det tæt bebyggede Kvarter, hvortil yderligere kom Huslejelovents Restriktioner i den Tid. Alligevel fandt vi en velbygget Ejendom i Fiolstræde 31, hvor hele Bygningen (paa nær Butiker til Gaden) var indrettet til Fabriksbrug, men Fabriken var ved at flytte derfra. Altsaa blev alvorlige Forhandlinger

optaget, Huset købt, og det gamle Menighedshus' Salg blev ordnet. Vi fik Arkitekt Vilh. Jørgensen til at planlægge Ombygningen, og vi kom til det Resultat, at vi ved at rejse 30,000 Kr. gennem en frivillig Indsamling kunde faa et nyt Menighedshus noget større end det gamle og, saa vidt Forholdene tillod det, vel egnet til hele den sammensatte Virksomhed. Arbejdet paabegyndtes, og Indsamlingslister udsendtes i Foraaret 1930, og det var en stor Højtid for Vor Frue Menighed, da vi kunde indvi »Vor Frue Menighedshjem« paa Allehelgensdag 1930, ved Festgudstjenester i Domkirken Kl. 10 og Kl. 5, Menighedssamfunds-Fest i det nye Hjem Kl. 2 og endelig offentlig Aftenfest sammesteds, hvor alle vore Bønner samlede sig kønt i et lille Vers, som var skrevet til Indvielsen af det gamle Menighedshus i 1907:

Saa ønsker vi da, at Guds Naade og Fred
 vil følge hver Gerning herinde,
 saa Huset maa blive i Sandhed et Sted,
 hvor Sjæle Velsignelse finde;
 hvor Kærligheds Aand
 er blevet det Baand,
 som Hjerterne sammen kan binde.

Efter Indvielsen holdtes en Uges stærkt besøgte Møder i Menighedshjemmet, sluttende om Fredagen med Altergang baade Formiddag og Aften. Dermed flyttede vort Menighedssamfund, som i flere Aar havde maattet holde sine Møder i Bethesdas Billedsal, ind i Hjemmet sammen med de forskellige Virksomhedsgrene. Og var end de nye Lokaler ikke alt, hvad man kunde ønske, saa var der dog Plads til nogen Udvidelse, og vi var lykkelige over at kunne samles i vort eget gode Hjem.

4. Opgangstegn i Tyverne.

I Afsnittet »Tidsforstaaelse« har jeg peget paa, hvorledes den stærke Modvind i Aandens Verden havde lagt sig, og en vis religiøs Uro kunde spores paa forskellige

Omraader. Men om en egentlig Opgang i Kirkelivet var der endnu ikke Tale. Kirkens Forsagthed under Følelsen af, at den ikke havde magtet sin Opgave i den svære Tid, fortsatte sig ind i 20'erne, da ikke blot den massive verdslige Ligegyldighed vedblev, men det samtidig, særlig i Ungdommen, følte, at Krigens »Moratorium« overfor de moralske Grundlove regnedes for permanent. Alligevel var der i mindre, kristne Kredse en vis Forventning, ikke blot fordi tidligere Tiders Historie viste, at store Krigstider plejede at efterfølges af religiøse Vækkelser, men ogsaa fordi der virkelig begyndte at spores Livstegn i Mørket. Uden at give det ud for en almindelig Tidsvurdering skal her nævnes nogle af disse, saaledes som vi mærkede dem i København.

For Teologer, der fulgte med i den tyske Teologis Udvikling, var *Karl Barths* »Romerbrev« (1918) en Begivenhed. Bogen var langt fra afklaret; i Reglen dateres Barths afgørende Indflydelse fra den helt omarbejdede 2. Udgave (1921). Men allerede i den første Fortale lød der Toner, som bebudede en afgørende Vending. Saaledes i de første Ord: »Paulus har som Søn af sin Tid talt til sine samtidige. Men meget vigtigere end denne Sandhed er den anden, at han som Guds Riges Profet og Apostel taler til alle Mennesker i alle Tider ... Min hele Opmærksomhed har været rettet imod igennem det historiske at se ind i Biblens Aand, som er den evige Aand.« Man aner den store Overgang fra den herskende liberal-kritiske Teologi til en virkelig Aabenbarings-Teologi. Fra det Øjeblik, jeg hørte de første Toner, hvori *Gud* forkyndtes som den store Virkelighed og Guds Ord ikke som Objekt for teologiske Undersøgelser, men som Sandhedens urokkelige Grundlag, følte jeg, at det dagedes, og at det, som jeg havde bevaret fra mine unge Dage, men som i dansk Teologi var halvvejs tildækket af subjektive »Værdidomme« og i dansk Forkyndelse

ofte blev skjult af Erfaringsbeviser, nu snart kunde forkyndes fra Tagene.

Det er bekendt nok, hvilket Omslag der virkedes i den tyske Teologi; i Danmark blev det i Begyndelsen kun skimtet af enkelte. Det var først »Tidehvervs«-Folk, de »danske Barthianere«, som højlydt og hensynsløst angreb dansk Teologi og Forkyndelse for at gengive »Evangeliets« (det objektive Guds Ord) dets absolute Autoritet. Ved Barths personlige Besøg i København viste det sig, at han ikke kendtes ved dem og de endnu mindre ved ham. Tidehvervs-Røret vakte i et Par Aar en stærk Uro i den teologiske Ungdom og i den kristelige Studenterbevægelse. Det har sikkert i den danske Kirke haft en vis kritisk Betydning ved at afsløre Hulhed og Halvhed, hvor der byggedes paa subjektive Følelser og menneskelige Oplevelser, og derigennem vække til Selvprøvelse, men i dets Indsats var der altfor stærk Negation og for lidt aandelig Virkelighed. De Motiver, som førte videre i aandelig Livsudvikling, kom andetsteds fra, dels fra Karl Barth selv, efterhaanden som han fik virkelige Disciple i Danmark, dels gennem forskellige spredte Impulser, der vel ikke havde Kræfter til at rejse en Bevægelse, men som alle bebudede, at der var noget, som gryede. Jeg nævner den vaagnende Sans for Værdierne i den gamle Kirkearv saa vel i Musikken (Laub) som i kirkelig Liturgi og personlige Fromhedsøvelser (»Stille Dage« m. m.). I Slægt hermed mærkedes ogsaa de første Dønninger af den før omtalte Kirkebølge (se II, S. 20) paa en Maade i de kirkepolitiske Kampe, paa en anden Maade i Dr. phil. C. Scharlings »Kirketanken og vor Tid« (1925) m. m. Fra mere lavkirkelig Side spores der Indflydelse fra Keswickbevægelsen (se nærmere II, S. 65 ff.) og andre engelske Luftninger. Og fra rent luthersk Side kom dertil endnu Berøring med Norges Kirkeliv, i hvilket kraftigere haugianske Toner gjorde sig stærkt gældende. Disse forskellige Strømninger var

dog endnu for spredte til, at der derud fra kunde fremkomme en mere samlet Rejsning til aktiv Fremrykning. Men i den ved Tidens Alvor ejendommelig forberedte Undergrund mødtes de med den Længsel efter Vækelse, som følte gennem Forsagtheden i københavnske Menighedskredse. Og deraf udsprang, hvad der endnu er at sige om Opgangstegn i 20'erne.

»Menighedsforbundet for København af 1898« var stiftet i Kirkesagens første Tid ved Sammenslutning af fem nystiftede Menighedssamfund. Dets Opgave var fra Begyndelsen nærmest at styrke hverandre ved at give Udtryk for det aandelige Fællesskab. Men snart kom der flere Samfund til, og Forbundet begyndte at føle Pligter udadtil dels ved Indførelse af det aarlige Ulvedalsmøde, dels ved lejlighedsvis Udtalelser i de første kirkepolitiske Kampe. Men i de Tider, da hele Kraften var sat ind paa at udvikle de enkelte Menigheders Sognearbejde, traadte naturligt nok Menighedsforbundet mere i Skygge. I 1918 blev jeg Formand i Forbundet; og da Kri-gen var endt, begyndte vi i den Kreds at tale sammen om Muligheden af et »Fremad« i Kirkens Liv. Hverken Københavns indre Mission eller Kirkefondet følte paa den Tid Kald til noget saadant; des naturligere droges vi ind under Ansvaret.

Det første Tegn til Fremrykning var Indførelsen af *Allehelgensdags-Andagterne*. Tanken fødtes hos Pastor Fibiger ved Reformationens 400 Aars Fest i 1917, Biskoppen sluttede sig gerne til, og ved Gennemførelsen i 1919 fik Sagen en forbavsende Tilslutning. Alle Stadens Kirkegaardskapeller var mer end fulde og blev os et Tegn paa, at der trods Tidens Kulde var religiøse Længsler i ret vide Kredse. Andagterne er stadig fortsat siden den Tid, og hvordan Vejret end har været, har Tilstrømningen holdt sig.

Det næste Skridt var, at vi fra Menighedsforbundets Side samlede flere Ligestemte til Bøn og Raadslagning

om Vejene frem. Og i 1924 dannedes et Udvalg med Repræsentanter for Kirkefondet, Indre Mission i København, Korshæren o. fl. Ved vore Overvejelser blev det os imidlertid snart klart, at et større fælles Vækkelsesarbejde vel nok lod sig gennemføre ved tilstrækkelig Organisation, men næppe vilde finde rigtig Tilslutning fra Samfundene og derfor heller ikke vilde have Udsigt til at kunne føres videre af disse. Derudfra forstod vi, at der først maatte optages et indadgaaende Arbejde i vore Samfund. I et Fællesmøde af alle Samfundsstyrelser fremlagde derefter H. O. Lange, C. I. Holt og jeg disse Tanker, som vandt stærk Tilslutning, og et lille Flyveblad, som indeholdt Grundtonerne i det, der havde lydt, blev omdelt til alle Medlemmer i vore Samfund. Enkelte Uddrag deraf vil bedst forklare, hvad det gjaldt.

»I er Jordens Salt og Verdens Lys. Det er Herrens Krav, som lyder paa en egen højtidelig Maade ud af Tidens Forhold. Det lyder til Herrens Menighed fra den store Folkeverden derude; det gælder i alle Verdensdele. Alle Folkeporte er opladt — er Menigheden rede til at gaa ind ad dem? Og det lyder til Menigheden herhjemme. Verdenskrigens Rædsler og den følgende Tids Raadeløshed knuger vor Slægt. Hvor er det sandt: Mørke skjuler Jorderige og Dunkelhed Folkene. Men hører vi da ikke gennem al Mørkets Larm den Røst: *Gør dig rede, bliv Lys*; thi dit Lys er kommet . . . Den Kreds, som udsender denne Henvendelse, er under alvorlig Bøn blevet klar over, at hvis et virkeligt Fremad skal lyde gennem Kirkens Liv i København, da maa Herrens Menighed først være rede . . . En Naadetid for Verden, en Besørgelsestid over København — ja, derefter længes vi. Men er Tiden inde, er Menigheden rede? Da Kong David var draget ud imod Filistrene og spurgte Herren, om han skulde angribe dem, lød Svaret: Endnu ikke — men naar du hører en Lyd af en Skriden henover Morbærtræernes Toppe, da maa du røre dig; thi da er Herren udgangen

for dit Ansigt (2. Sam. 5, 23 f.). Det Signal fra vor himmelske Hærfører, som ogsaa vi behøver, det maa vise sig i Menigheden selv, det maa kendes paa de troendes egen Fornylse og Dygtiggørelse til Arbejdet for Herren ... Derfor opfordrer vi alle Menighedssamfund til at anvende dette Aar til et alvorligt indadgaaende Arbejde efter Herrens Ord til sit Folk: *Gør dig rede, bliv Lys!*«

Dette Kald blev hørt; i de fleste Samfund optoges der et maalbevidst Helliggørelsesarbejde, og saavel i Løn-kamrene som i Samfundsmøder og ved Oprettelse af smaa Bedekredse kaldtes mange troende til Forbønnens Tjeneste. Til Støtte herfor udgaves (fra 1925) nogle Gange om Aaret et lille Flyveblad, som bar det samme Navn: »Gør dig rede, bliv Lys!« og blev (og endnu stadig bliver) gratis uddelt i Menighedssamfund og Bedekredse. Et Tegn paa, at Herren var med i dette, blev det for os, at den københavnske Menighed just ved den Tid fik Besøg af fremmede aandelige Førere, hvis Budskab faldt godt i Traad med det, som der her sigtedes paa. Jeg nævner den berømte, kristne Japaner *Kagawa*, som besøgte Danmark i fire Dage i Maj 1925. Han talte i Bethesda paa sit Modersmaal; vor Landsmand *J. M. T. Winther*, som i 23 Aar havde været Missionær i Japan, var hans Tolk, og det var betagende at se den store Sal mer end overfyldt af en Tilhørerkreds, som var ganske forskellig fra Bethesdas sædvanlige Gæster. *Kagawa* var nemlig kendt for just ud fra sin uselviske kristne Kærlighed at have optaget et stort socialt Arbejde iblandt og for Japans Arbejdere. — I Slutningen af samme Aar kom en anden Japaner, den gamle *Paul Kanamori*, til København. Ved den evangeliske Missions Begyndelse i Japan (omkring 1870) var han blandt de første, som blev grebet af Kristus. Efter en Del Aars nidkære Arbejde for Evangeliet blev han imidlertid ført paa Afveje af den liberale tyske Teologi; men efter tyve Aars Goldhed i Tvivl og Vantro oplevede han en ny Levendegø-

relse og viede nu Resten af sit Liv til utrættelig at forkynde Korsets Evangelium for hele sit Folk. Paa sin Rejse gennem Amerika og Europa havde han sit eget alvorsfulde Budskab til den gamle Kristenhed, som mange Steder var svækket af Liberalismen. Som hans Tolk fik jeg et dybt Indtryk af hans for os saa fremmede og dog dybt helliggjorte Personlighed. I 1926 holdt en af Keswicks ypperste Ledere, *Ch. Inwood*, en hel Uges Helliggørelsesmøder i Bethesda, som satte dybe Spor i de store Skarer, der samledes. Ogsaa ham fik jeg Lov at være Tolk for, og derved kom jeg ind i et særligt Sjælesørger-Arbejde. Der kunde nævnes endnu flere; jeg nøjes med at sige, at det var ved den samme Tid, *O. Hallesby* (fra Menighedsfakultetet i Oslo) blev kendt ud over vort Land. Flere af *Andrew Murray's* Bøger — af hvilke »Forbønnens Tjeneste« just udkom paa Dansk i 1926 — øvede ogsaa en ikke ringe Indflydelse i de Dage.

Hørtes der ikke her en begyndende Skriden i Morbærtræerne? Det omtalte Udvalg forstod det saaledes og forberedte et samlet Fremstød. Det var ejendommeligt, hvor snart man var enig om, at Tiden havde forandret sig saa meget siden 1905, at den store Befolkning nu bedre lod sig samle i Kirkerne end i en Koncertsal. Og det viste sig tydeligt ved den Række *Vækkelsesmøder*, som nu holdtes i Garnisons Kirke samfulde otte Dage (Januar 1927). Seks af Kirkens kendte Mænd forenede deres Kræfter, og Budskabet om Liv og Død, om Frelse og Fortabelse lød klart for Tusinder og bar vitterlig Frugt langt omkring. Saa meget var da ogsaa Menighedssamfundene med, at man snart blev enige om at fortsætte ved en ny Række i Slutningen af November samme Aar, ogsaa i Garnisons Kirke. Her fik Ricard og jeg Lov til at tale begge to hver Dag i Ugen, og Tilstrømningen var lige saa stor som forrige Gang. Til Trods for den danske Kritiks Tilbøjelighed til forud at sige: Hvad

kan det nytte? og bagefter: Hvad blev det saa til? er vi overbevist om, at Guds Gerning skete i mange Hjerter. At Menighedsforbundets Initiativ ogsaa fik Betydning omkring i Sognene, fik vi Beviser for i de følgende Aar, hvor Vækkelsesarbejdet under forskellige Former fik ny Fremgang dels i mange enkelte Sogne, dels ved Sammenslutninger i forskellige Bydele.

XIII.

PERSONLIGE FORHOLD

1. *Mine nærmeste.*

En Præsts Livsgerning kan ikke — som det ellers kan være Tilfældet for Mænd i andre Livsstillinger — udsondres fra Livet i hans Hjem. Derfor maa jeg her give nogle Oplysninger om personlige Forhold i den senere Del af mit Liv. Naar *Børnene* bliver voksne, er det jo naturligt, at de flyver fra Reden; det samme skete ogsaa for mit Hjem i disse Aar. Min ældste Søn Johannes blev gift 1908. Han var dengang Løjtnant i Artilleriet, men som ivrig Sportsmand var han en af de første, der saa Flyvevæsenets kommende Betydning. Og da Hæren fik sit eget Flyvevæsen, blev han i nogle Aar den første Leder af den militære Flyveskole. Min yngste Søn Louis Werner var uddannet Ingeniør og blev gift 1914. Min næstældste Søn Henry studerede Jura, rejste med Universitets-Stipendier paa Studierejse 1912—14, men boede derefter atter hjemme i flere Aar. Han blev ansat som Docent ved Universitetet 1914, disputerede kort efter for den juridiske Doktorgrad, blev Professor i 1918 og blev gift i 1919.

Ved vor Flytning fra Valby havde *min Hustru* først en Opgave i at danne det nye Hjem i Holbergs gamle Gaard, hvor jeg fik et stort og smukt, sollyst Arbejdsværelse paa Hjørnet med Udsigt over den ejendommelig værdige Plads med de mange historiske Minder. Derefter deltog hun med Glæde i det mangesidige Arbejde, som de nye Forhold førte med sig. Omkring Genforeningsaaret, da den sønderjyske Pige oplevede Opfyldelsen af mange Aars Bøn, mærkede jeg med Vemod,

at hendes Kræfter begyndte at tage af, alt imens forskellige Forhold i den nærmeste Kreds stillede store Krav til Hjertets Bæreevne. Da Sygdommen ytrede sig med hyppige Anfald af Bronchitis, tænkte vi, at det kunde blive til Gavn at tilbringe et Par af de skarpe Vintermaaneder ved Rivieraen — en Plan, som ikke var saa vanskelig at forene med Studier, som jeg havde Brug for under Udarbejdelsen af min Missionshistories 3. Udgave. Rejsen fandt Sted i Foraaret 1922. Vort Ophold i Beaulieu ved den franske Riviera gav os mange Skønhedsindtryk, men desværre ikke den Hjælp, som vi havde haabet, fordi Marts og April i det Aar havde meget lidt af den Mildhed og Varme, som mange har fundet der. Min Hustru laa ret ofte tilsengs, medens jeg sad og skrev. Rejsen sluttede med nogle Ugers Ophold dels i Paris og dels i London, hvor jeg indsamlede, hvad jeg havde behov; men selv om vi saa mangt og meget, der havde Værdi, længtes vi dog hjem. Efter vor Hjemkomst oplevede vi den sidste danske Sommer sammen, og endnu i Efteraaret og Vinteren deltog hun, hvad hun magtede i Hjemmets og Menighedens Liv. Langfredag 1923 var hun sidste Gang i Vor Frue Kirke. Derefter var det kendeligt, at der ikke var mange Kræfter tilbage. I den sidste Maaned laa hun helt tilsengs. Hun beredte sig stille og stærk i Troen paa det, der skulde komme. Jeg husker, at hun en Dag, da hun havde et alvorligt Hjerteanfald, tog min Haand og sagde: »Jeg er saa angst, men jeg er slet ikke bange.« En anden Dag talte hun om, at vi nu snart skulde skilles, men da jeg svarede: »Men saa kommer jeg meget snart efter,« rejste hun sig op i Sengen, saa paa mig med store, stærke Øjne og sagde: »Det maa du ikke sige — det maa du aldrig tænke! Du har saa meget, du endnu skal leve for her.« Og den Myndighed havde hendes Ord, at skønt jeg længe havde levet mig ind i den Tanke, saa var den dermed helt lagt til Side. Saa var det en Fredag Aften, at jeg nødig veg fra hendes

Seng. Jeg tænkte, at det kunde blive vanskeligt nok den næste Dag at faa skrevet min Prædiken til Søndagen, og da der kom en rolig Time om Aftenen, benyttede jeg den til siddende ved Sengen ved Lyset af en Vaage-lampe at nedskrive de Tanker over Søndagens Evangelium, som Herren gav mig med det samme. Min Hustrus Søster, Johanne, vaagede den halve Nat og jeg den sidste Del. Men om Morgen, ganske kort efter at vor ældste Søn var ankommet fra Aarhus, kom de sidste lette Trækninger, og saa var et 40-aarigt dybt og rigt Samliv tilende (9. Juni 1923). †

Det er let at forstaa, at den Lørdag var optaget ved at samle vore Børn og ordne de mange Ting, men der var for mig ingen Tvivl om, at Herren havde givet mig Prædikenen til om Søndagen, og han hjalp mig ogsaa til at holde den. Min Hustrus Baare blev staaende i Hjemmet indtil Begravelsesdagen. Da blev den ført til Jesuskirken i Valby, og der fik jeg Lov at tale til Afsked over Herrens Ord i den ypperstepræstelige Bøn: »Fader, jeg vil, at hvor jeg er, skal ogsaa de, som du har givet mig, være hos mig, for at de maa skue min Herlighed, som du har givet mig« (Joh. 17, 24). Over hendes Grav paa Vestre Kirkegaard har jeg sat et udskaaret Egetræskors; og paa Stenen, som bærer Korset, staar Joh. Aab. 19, 9: »Salige er de, som er kaldede til Lammets Bryllupsnådvere«. I det Haab havde vi levet sammen, og det fik alle rede sit Udtryk i den Sang, som jeg skrev til vort Bryllup, af hvilke de to første Vers var blevet til tidligere (I, S. 43), men derefter fulgte et tredje Vers, der lød:

O, salig de, som Kaldet faa
til Lammets Bryllupsglæde.
Til Rigets Nådverbord de gaa
i Daabens hvide Klæde,
og Jesu Brud, forklaret, ren,
foruden Rynke, Plet og Men,
er med sin Drot til Huse.

Inden jeg gaar videre, vilde jeg gerne gengive lidt af, hvad jeg sagde ved hendes Jordefærd, for at den Tak, jeg bærer i mit Hjerte, ogsaa kan faa Udtryk gennem disse Erindringer: »Jeg saa i hende ind i Hjertedybder, jeg ikke før havde anet. Jeg mødte hos hende en Renhed i Tanke, en Helhed i Villie, som ydmygede mig dybt. Jeg blev tvunget i Knæ ved at kigge ind i et Hjerte, hvis Inderste var som en lønlig Helligdom, fyldt af stille Tilbedelse. Derfor blev hun Guds store Gave for mig, ikke blot den fuldtro Medhjælp i Livet paa Jord, men Kilden til rig Velsignelse for mit aandelige Liv. Hvor kærligt og ubestikkeligt kunde hun pege paa det i mit Sind, der ikke var ret for Gud. Hvor kunde hun løfte, elske og bede Sider frem i mit Hjerteliv, der endnu stod i Stampe. Hvor har hun retledet mig baade til en dybere og kærligere Forstaaelse af Menneskesjæle og til den rette Behandling af Guds Riges Forhold ved sine vise Raad. Og hvad har hendes Forbøn ikke betydet baade for mig, vore Børn og alt vort Arbejde.«

I Tilslutning til disse Minder falder det mig naturligt at nævne den første *Juleaften* i vort Hjem efter hendes Død. Det var ret rimeligt, at Bedstefader, naar han var blevet ene, holdt Jul med Børnebørn i deres Hjem, og det har jeg ogsaa været taknemlig for senere. Men den første Jul kunde jeg ikke tænke mig det. Saa fik jeg den Tanke at opsøge saadanne enlige Gamle i vort Sogn, som slet ikke havde nogen at holde Jul med. Frk. Hede-
mann og andre hjalp mig at finde dem, og det blev en festlig Juleaften, da de henved 20 i Tallet fyldte vort rummelige og hyggelige Hjem. Saadan noget havde de ikke oplevet før — og hvor var de taknemlige. Det lyk-
kedes ogsaa ikke blot at samles om Juleevangeliet med Sang og Tak, men at faa en fælles Samtale i Gang; og den var ingenlunde indholdsløs. Efter en virkelig god »Middag« sad vi rundt om det store Bord, og jeg fore-
slog, at alle vore Gæster, en efter en, skulde fortælle et

eller andet Træk af Betydning i deres Liv. Og de gjorde det ligetil, kønt og rørende. Men hvor var det betagende, efterhaanden som vi kom Rækken igennem, at opdage, at de alle fortalte om Lidelser, Tab og Sorger, hvor forskellige disse end var. Jeg fik en Følelse, som om Bordet, over hvilket de talte, var ved at segne under Vægten af de Byrder, der aflæssedes; og det blev en alvorlig Prædiken for mig om Livets mørke Skygger, som de vel nok gemmer sig i de flestes Erindring. Gud ske Tak, at just til denne mørke Jord var det, Gud sendte sin Søn!

Og den Juleaftens Afslutning blev ogsaa af en egen Art. Da de gamle skulde hjem, var det Snestorm udenfor! En enkelt Krøbling var der bestilt Vogn til, flere kunde jo nok være med i den, men de andre? Vi, der havde Kræfter til det, tog da hver sine under Arm og fulgte dem hjem, og da jeg efter flere Ture kom tilbage, sad de første endnu og ventede paa Vognen. Den kom slet ikke, og saa fik jeg en højtidelig Midnatstur over Gammeltorv til Raadhuspladsen for at opdrive en Bil. Jeg maatte vinke og kalde og løb gennem Snedriver omkap med andre, men det varede i alt Fald 20 Minutter, før det lykkedes mig. Og saa var det alligevel en underlig Højtid just midt i Julenat at faa Lov at være i Kærlighedens Tjeneste.

Saa hvilede det da paa mig alene, det Kærlighedens Ansvar for vore Børn, som hun hidtil havde baaret saa stor en Del af. Allerede i Tiden før hendes Død var der store Vanskeligheder for *vor yngste Søn*, som stærkt medtaget i et Par Aar maatte bo hjemme hos Mor og Far. Og i Efteraaret 1928 blev *vor ældste Søn* syg. Han mente selv, at det kun var en lille Udvækst paa en Mandel, som let kunde fjernes, men Overlæge Strandberg meddelte mig straks, at det var Kræft. Da han tilføjede, at jeg ikke maatte sige ham det, svarede jeg, at det kunde jeg ikke love, for lyve vilde jeg ikke. Da bad han

mig om i alt Fald ikke at sige det, før han selv spurgte, hvilket jeg indvilgede i. Overlægen foretog en stor og meget vanskelig Operation. Jeg fulgte min Søn til Operationsstuen og opholdt mig i stille Bøn i hans Værelse, indtil han igen blev bragt tilbage. Der var intet Haab om Helbredelse, men kun om nogen Lindring og en kortere Forlængelse af Levetiden. Men med sit forunderlig stærke Livsmod fastholdt han Haabet om at leve, althens han med hele Hovedet indbundet gennemgik store Lidelser og vanskelige Kure. Og han spurgte aldrig, saa jeg kunde kun bede. Fra den Tid husker jeg levende et særligt Led i Guds Opdragelse i Forbønnens Tjeneste. Min Bøns Maal var jo ikke hans jordiske Liv, men at han maatte finde tilbage til sin Frelser, og i den Bøn kom det da naturligt nok ogsaa, at jeg maatte opleve det, før jeg døde. Men Herren viste mig, at der var gemt et Stykke Egenkærlighed i den Bøn og fik den saaledes lagt om til kun i ydmyg Tro at trænge ind paa Gud, at han vilde frelse min Søn, selv om jeg ikke fik det at se her i Livet. Og forunderligt var det, hvor tryk og stærk Bønnen da blev. Og saa lod Gud mig i Naade opleve, hvorledes hans Sind vendte sig. Et Aarstid efter Operationen læste han i et Dagblad om Kræftbehandling; og jeg mærkede paa ham, at nu forstod han. Og med det samme skete den mærkelige Overgang, at han, som i alle de unge Aar havde været for optaget af Verdens Skønhed og Livsglæde til at have nogen Brug for Guds Ord, paa en Gang stille og lydig beredte sig til Døden. Hvad der var saaet i hans Barndom, spirede op, og jeg fik Lov til i de sidste Uger at bringe ham Guds Frelsesord og bede med ham, ogsaa da jeg sad ved hans Seng i den sidste Stund den 13. Marts 1929. Med inderlig Tak til Gud kunde jeg da ved hans Begravelse aflægge et dybt vemodigt Vidnesbyrd ud fra Herrens Ord: »Lovet være Gud, som har genfødt os til et levende Haab ved Jesu Kristi Opstandelse fra de døde« i den Fortrøst-

Marie Ussing, f. Blom,
ca. 60 Aar.

ning, at hans Forældres Bøn gennem 45 Aar ikke var blevet forgæves.

2. *Mit personlige Trosliv.*

Saadanne Oplevelser, som her er omtalt, griber efter Sagens Natur dybt ind i Menneskets inderste Sjæleliv; derfor følte jeg mig ved min Hustrus Død paa en egen Maade helt inde *under Guds Opdragelse*. Har man levet saa inderligt sammen som vi to, er det en mærkelig Overgang at blive alene; men stort var det at opleve, at det kan blive sandt for et Guds Barn: naar jeg er helt ene, er jeg allermindst alene. I Ensomheden med Gud — saadan som Asaf har skildret den, hvor han i sin dybe Nød tyer helt ind til Gud, idet han siger: »men jeg vil altid blive hos dig, du holder mig ved min højre Haand« (Sl. 73, 23) — opleves der underlige Ting. Jeg husker fra de første Dage hvor snart det kom til mig: »du har faaet saa megen Velsignelse i 40 Aar, at du har nok at bestille i Resten af dit Liv med at sige Tak«; og et Par Maanedere senere, hvorledes Herren under Forberedelsen til min Prædiken om Enkens Søn af Nain talte dybt personligt til mig gennem Ordet: »Græd ikke«.

Et nyt Led i den indre Opdragelse blev det, da jeg Aaret efter maatte underkaste mig en Operation paa *Diakonissestiftelsen*; den var ikke af de større, men paa Grund af min Alder regnedes den dog for alvorlig nok. Jeg blev opereret Dagen efter min Indlæggelse (August 1924) og laa derefter 4 Uger stille paa min Ryg. Jeg husker, hvorledes mit Blik søgte rundt i Værelset, men intet fandt paa de nøgne hvide Vægge. I Følelsen af, at jeg trængte til bare et Ord, tog jeg mig for i Tanken midt paa den Væg, jeg havde lige for mig, at skrive med store Bogstaver: »Bi efter Herren«, og den Indskrift syntes jeg stadig at se derude. Da jeg kom op igen, gik der nogle Dage med at lære at gaa, og da jeg var udskrevet, fik jeg en Maanedes stille Hviletid i Hornbæk, hvor jeg

fik Lov at samle nye Kræfter for mit Legeme og aandelig Velsignelse i stille Timer med Guds Ord.

Fra de efterfølgende Aar nævner jeg enkelte Oplevelser. Der kom en Tid, da mit Embedes overvældende Krav var ved at hindre mig i at samle mine Tanker til *stille Bøn om Morgen*. Jeg følte, at der var noget, som gled fra mig, men jeg magtede ikke at vinde det tilbage. Da var det en Dag, at jeg under dyb Ydmygelse forstod, at det maatte blive anderledes, og jeg stod op, laasede min Dør og sagde til mig selv: »Nu kommer du ikke ud, før der er gaaet en halv Time!« Derefter lagde jeg mig paa Knæ foran Krucifikset og droges ind i en dyb Stilhed. Jeg ved ikke meget om, hvad der skete, men da jeg saa paa mit Ur, var der gaaet en hel Time — og den Dag naaedes der fuldt saa meget i Arbejdet som ellers.

Nogen Tid efter hørte jeg »en Røst«, uagtet jeg efter min Natur slet ikke er disponeret for den Art Oplevelser. Det var en Morgen, da jeg skulde begynde mit Arbejde, at jeg i Løbet af en halv Time modtog tre forskellige Efterretninger (en ved Brev, en mundtlig og en i Telefon) om alvorlige Vanskeligheder for forskellige Mennesker. I dyb Medfølelse tog jeg mig det til Hjerte for at bede og finde Vej for dem. Men da det sidste svære Bud kom, sank mine Hænder ned med et: »Nej, nu er det mere, end jeg magter!« Og da lød der — uden at jeg paa nogen Maade kan forklare hvorledes — over mig en Røst: »Hvorfor siger du ikke hellere Tak?« Jeg saa undrende op, og efter et Øjeblik's Stilhed svarede jeg. »Ja, det har du Ret i,« stod op og gik til min Knæskammel og takkede. Og de Ord har hjulpet mig mange Gange siden den Tid.

Til Vækst i Bønnens Liv fik jeg en værdifuld Hjælp af *Andrew Murray*, i mange Aar den fremragende aandelige Leder i Sydafrikas Kirke og Missionsliv (f. 1828 † 1917). Hans Skrift »Nøglen til Missionsproblemet« (1901) fik Betydning ud over hele den evangeliske Mis-

sion ved dens dybe Understregning af Forbønnens mægtige Betydning for Guds Riges Komme. Baade denne og andre af hans Skrifter om Livet i Kristus har været til megen Velsignelse for mig; flere af dem blev just dengang oversat paa Dansk. — Fra samme Tid husker jeg en enkelt Belæring, jeg fik, da jeg daglig bad for tre Mennesker i forskellig alvorlig Sjælenød. Jeg havde bedt for dem i længere Tid uden synligt Resultat, men en Dag kom det som en direkte Belæring fraoven: skal din Bøn naa igennem, maa du selv stille dig til Tjeneste for dens Opfyldelse. Og da jeg gjorde det, kom det forunderlig snart for dem alle tre —. I denne Sammenhæng henhører ogsaa en anden Lejlighed, da et Ord »kom til mig«. Jeg sad og læste om en gammel Missionær, som efter et langt Livs udmærkede Tjeneste nu sad hjemme i England som et Vrag. Uvilkaarlig vilde jeg til at folde mine Hænder og bede Herren om at blive skaanet for en saadan Lod, men inden jeg fik begyndt, lød de Ord ganske tydeligt over mig: *»Kan du ikke lade mig om det?«* Bævende saa jeg op og svarede: *»Jo, det kan jeg da og Tak for al din Naadel«* Siden den Tid har jeg aldrig kendt nogen Ængstelse i det Forhold.

XIV.

SÆRLIGE OPGAVER

1. *Nyborgmøderne.*

For en Præst har Særopgaver, der ligger ved Siden af hans Embedsgerning, sine Farer; de kan optage baade Sind og Tid mere, end det er forsvarligt for Tjenersten. Derfor har jeg allerede tidligt beflittet mig paa at sige Nej, hvor det overhovedet lod sig gøre. Men der gives Opgaver, som man kan føres ind i paa en saadan Maade, at man ikke har Lov at unddrage sig Guds Kald. Flere af dem, som er kommet til mig paa den Maade, har jeg allerede omtalt i tidligere Afsnit (Missionen, den københavnske Kirkesag og de folkekirkelige Spørgsmaal). Her skal endnu kun nævnes enkelte, som har faaet en særlig Plads i mit Liv.

Det var i Vinteren 1909—10, at Premierløjtnant *Volmer Krohn*, som med sin Hustru havde deltaget i *Keswick-Mødet* den foregaaende Sommer, opsøgte Pastor *Hans Koch* i *Hellerup*, som ogsaa tidligere havde været i *Keswick*. *Krohn* var stærkt opfyldt af den Tanke, at vi maatte have noget lignende i Danmark; og Resultatet af deres og deres Hustruers Drøftelse var, at de udsendte Indbydelse til henvend 40 Præster og Lægfolk om at samles i *Kochs* Hjem. Blandt de indbudne var *H. Westergaard*, *I. V. Adolph*, *J. Moltke*, *H. O. Lange*, *Kjærsgaard*, *H. I. F. C. Matthiessen*, *Frk. E. Collet*, *Skovgaard-Petersen* og mig, de fleste med Hustruer. Det viste sig, at Ønsker og Længsler i den Retning allerede var levende hos adskillige. Derfor fandt Tanken villig Tilslutning, og der blev nedsat et Udvalg til at arbejde for

den praktiske Gennemførelse. Først søgte vi et *Sted* til et saadant Sommermøde, og ved Rektor Hoff's store Velvillie blev Sorø Akademi overladt os til Benyttelse i Sommerferiens Begyndelse. Derefter udsendtes offentlig Indbydelse, hvoraf jeg gengiver det væsentlige, fordi det udtrykker, hvad vi fra først af vilde, og hvad der endnu stadig er Nyborgmødernes Sigte:

»Vi indbyder dem, der under Tidens Uro og den daglige Gernings Tryk længes efter Stilhed for at finde nærmere ind til Gud.

Vi indbyder søgende Mennesker, der trænger til Fordybelse i Herrens Ord for at faa Lys og Hjælp i Hjertets dybeste Spørgsmaal.

Vi indbyder troende Mennesker, der kender deres aandelige Fattigdom og længes efter at øse dybere af Naadens Kilder og styrkes i de helliges Fællesskab.

Vi indbyder arbejdende Kristne, som deltagende i vor Tids mangfoldige Menigheds- og Missionsvirksomheder trænger til Hvile i Guds Stilhed og ny Kraft for selv at vinde frem ad Helliggørelsens Vej og blive til større Velsignelse i deres Arbejde for andre.«

Indbydelsen var underskrevet af tyve af den danske Menigheds kendte Ledere. I Forretningsudvalget var E. Kjærsgaard, Hans Koch, Volmer Krohn og jeg.

I kort Tid var der indtegnet over 500 Deltagere, og den 8. Juli drog vi i højtidsfuld Forventning til det skønne *Sted*. *Sorø-Mødet* varede i tre Dage. Deltagerne var indkvarterede dels i Akademiets Sovesale, dels i Byen. Om Søndagen holdtes Gudstjeneste med Altergang i Sorø ærværdige gamle Klosterkirke; i den øvrige Tid holdtes Møderne i et stort Telt, som var rejst i Akademiets Gaard, og hvorfra en fuldttonende Lovsang løftede sig. Mødernes Indhold var dels to Hovedemner: »Renselse« og »Kristi Sind« ved den kendte Nordmand *Albert Lunde* og mig, dels Bibeltimer over Patriarken Jakobs Liv ved Skovgaard-Petersen, dels om

Hedningemissionen, om Bøn, Stilhed og Tilbedelse og om Guds Børns Samfund og Kærlighed til Sjæle, der alle behandlede af flere Talere. Sorømødet bevares endnu i manges Erindring som noget enestaaende; en stor Del af Deltagerne følte det ved Hjemrejsen, som om de havde været hensat i en anden Verden. Og der kunde ikke være nogen Tvivl om, at der maatte komme en Fortsættelse.

Til Sorø kunde vi ikke komme igen. Det næste Sommermøde blev da ordnet i *Hillerød*, hvor det store Telt var rejst i Frederiksborg Slotshave. Det følgende Aar blev Teltet opstillet paa Engen nord for Nyborg. Og her modnedes Planerne om at erhverve *et fast Hjemsted* for den danske Menigheds Sommermøder. Allerede forinden havde Spørgsmaalet været ivrig drøftet i Indbydernes Kreds, og vore Ønsker mødtes snart heri med lignende Tanker i den kristelige Studenterbevægelse, paa hvis Side der allerede forelaa Tilsagn om en betydelig Gave til Gennemførelsen. Under de forberedende Overvejelser var det ikke saa let for Københavnerne og Jyder at enes. Fra københavnsk Side holdt man paa, at Stedet maatte ligge paa Sjælland, mens Jyderne ikke syntes, de kunde komme længere end til Fredericia. Det var min Hustru, som først slog paa, at Nyborg maatte være det bedste Sted at mødes paa for begge Parter. Og hun tilføjede, at der vel nok i Nærheden af Nyborg laa et Badehotel, som havde svært ved at holde sig oppe. Da vi nu var samlede i Nyborg (1912), paatog nogle Forretningsfolk af vor Kreds sig at undersøge Forholdene. Og Resultatet blev, at de privat blandt Sagens Venner fik samlet den fornødne Aktiekapital til at købe Badehotellet »*Nyborg Strand*« med tilhørende Park, beliggende lige ved Skov og Strand. Et Byggeudvalg blev nedsat, som hvis Formand Direktør Lauritz Knudsen med stor Nidkærhed førte Arbejdet igennem saaledes, at det stod færdigt til Brug allerede næste Sommer. Og

det var ikke lidt, der var udrettet. I Parken var rejst et stort nyt Mødehus, »Hermon«, indeholdende en Mødesal med over tusind Siddepladser og i nederste Etage Soverum til 200 unge. Samtidig blev det gamle Badehotel grundig istandsat og forøget med helt nye Køkkenindretninger i Forbindelse med en stor, smuk Træbygning, hvor 800 Mødedeltagere kunde spise sammen. En hyggelig Dagligstue-Pavillon blev samtidig opført af en Kvinde-Komité, som Byggeudvalget havde formaaet min Hustru til at danne.

Den 10. Juni blev *Hermon* indviet under stor Tak og Glæde i den Kreds, der med Bøn og Forventning havde arbejdet for at naa dette for Menighedslivet trindt omkring i Danmark saa betydningsfulde Maal. Allerede næste Dag rykkede Præstekonerne ind paa Nyborg Strand som den første Kreds, der vilde gøre Brug af det fælles Sommerhjem. Og meget snart fulgte andre Kredse efter. Selve »Nyborg-Møderne«, som jo først nu fik dette Navn, holdt deres fjerde aarlige Sammenkomst i »Hermon« i Begyndelsen af Juli; og alle de, der var blevet aandelig sammenknyttede ved de tre foregaaende Aars Møder, fik et levende Indtryk af, hvor stor en Vinding det var at have faaet »vort eget Hjem«. Det varede da heller ikke længe, før »Nyborg Strand« var fuldt optaget hele Sommeren igennem ved større og mindre Møder af vidt forskellige kristelige S sammenslutninger. Derunder følte meget snart den Vanskelighed, at »Nyborg Strand« ved større Møder kun kunde skaffe Soveplads til højst 250. Derfor maatte Nyborg Strands Bestyrelse, hvis Formand Skovgaard-Petersen har været efter Lauritz Knudsens Død (1917), tænke paa Udvidelser, som Skridt for Skridt blev mulige ved den aldrig svigtende Offervillie hos Nyborgmødernes talrige Venner udover Landet. Først rejstes Taarnet over det gamle Badehotel, og dernæst (i flere »Tempi«) en selvstændig, anselig Bygning, som vi under Indsamlingen kaldte »Sovehuset«,

men efter dens Fuldførelse gav det værdigere Navn »Klosterhuset« — saaledes at der nu er Sovepladser paa Nyborg Strand til godt 550. Nyborg Strand er saaledes blevet en meget omfattende Institution, et Samlingssted for mangfoldige kristelige Virksomheder i Danmark, og vi har Lov til med Tak til Gud at nævne, at selvste John Mott, som deltog i et internationalt Udvalgs-møde der (1926), har udtalt, at han intet Sted i Verden havde set saa ideale Mødebetingelser som paa Nyborg Strand.

»Nyborg-Møderne« i snævrere Forstand, fra hvilke hele Foretagendet er udsprunget, er vedblevet at staa i et særligt Forhold til »Nyborg Strand«; de ledes af en særlig Bestyrelse, hvis Formand jeg har været fra Begyndelsen af. Vi har hvert Aar holdt et stort »almindeligt Sommermøde« (alene med Undtagelse af 1917, da det var umuligt paa Grund af Verdenskrigen). I Tyverne og enkelte Gange siden har vi desforuden haft et Efteraarsmøde. En betydelig Kreds af endnu levende danske Præster og Lægfolk har vi haft Lov at regne med som *bærende Kræfter* ved Møderne. Jeg nævner kun nogle faa af de mest aktive, som ikke mere er iblandt os. To af dem har som Sekretærer trukket et stort Læs: V. Krohn og A. Teiler, og to har i en Række Aar siddet i Forretningsudvalget: Kommandør I. A. Vøhtz og Biskop V. Ammundsen. Et Par af Indbyderne, som jævnlig førte Ordet, var H. I. F. C. Mathiessen, A. Fibiger og E. Prip, naar denne var hjemme fra Østerland. Af kærkomne Medarbejdere fra de nordiske Broderlande nævner jeg Albert Lunde, O. Hallesby, Joh. Wisløff og K. L. Reichelt fra Norge, Prins Bernadotte fra Sverige og Mathilda Wrede fra Finland m. fl. Rigt Udbytte har Møderne ogsaa haft ved Besøg af kendte Ledere fra andre evangeliske Lande, saaledes bl. a. Ch. Inwood og Stuart Holden fra Keswick og W. J. Oehler fra Schweiz. En Sommer havde vi endog Besøg af Sadhu Sundar Singh fra Indien. En anden Kreds af Gæster, som vi har haft

Hermon i 1936.

Mødestedet »Nyborg Strand«.

megen Glæde af, er Missionærene fra de forskellige danske Missionsselskaber. Det var Krohn, som efter Keswicks Forbillede fik det slaaet fast fra Begyndelsen af, at alle hjemmeværende danske Missionærer var velkomne som Nyborgmødets Gæster; og fra dem har vi stadig modtaget baade hellige Tilskyndelser og værdifuldt nyt fra Missionen ud over Jorden. Spørges der om *Nyborgmødernes aandelige Indhold*, da viser Indbydernes og Talernes Navne kendeligt nok, at det var den danske Indre Missions livsvækkende og samfundsdannende Toner, som fra Begyndelsen af angav Sigtet. Let og naturligt sluttede sig dertil den kristelige Studenterbevægelses nye Motiver og den Længsel efter et mere afgjort Helliggørelsesliv, som var kendelige særlig fra Tiden omkring Aarhundredskiftet.

Overfor dem, der paa Forhaand staar med Uvillie til *engelske* Paavirkninger, turde det være paa sin Plads her at gøre lidt nærmere Rede for *Keswick-Bevægelsen*, som vi baade i Begyndelsen og senere har modtaget værdifulde Tilskyndelser fra. Det var under et stærkt Vækkelsesrøre i England i Halvfjerdserne, at mindre Kredse af troende Mennesker mødtes i en stærk Trang til en alvorlig Uddybelse af det aandelige Liv. Under Bøn og Betragtning forstod man, hvor højt Guds Ord sætter Maalet, men ogsaa, hvor store Muligheder der rummes i Guds Forjættelser. De, der samledes herom, var troende Mennesker, for hvem Retfærdiggørelsen af Tro i Kraft af Guds uforskyldte Naade ved Kristi Blod forud laa fast, men som overbevistes om Synd ved deres stadige Brist i det Helliggørelsesliv, som skulde følge deraf. Og da de saa i Ydmyghed bekendte deres Synd for Herren og i Troen bad om Naadens Kræfter til det hellige Liv, oplevede de en Aandsfylde, som de betegnede som den særlige Keswick-Velsignelse (*the Keswick-blessing*). Forkyndelsen derom blev grebet i Tro af mangfoldige kæmpende og segnende Kristne og

bragtes med Troens Glæde ud over hele den evangeliske Kristenhed, ja virkede ny Livskraft helt ud i Verdensmissionens fjerne Egne. Som ved enhver ny aandelig Indsats var der ogsaa her Fare for, at der af den særlige Oplevelse skulde udvikle sig en ensidig Keswick-Dogmatik, særlig naar der taltes om »det aandfyldte Liv«, (ofte ogsaa betegnet som »det højere Liv«) og det kun mentes at kunne naas gennem den særlige Keswick-Oplevelse. Keswicks Ledere har dog altid været besjælet af en aandelig Finhed og Varsomhed, saa de har taget Afstand fra de sværmeriske Konsekvenser, som kunde opstaa. Saaledes har de med stor Alvor afvist Fuldkommenhedslæren; og var der end ved den stærke Forkyndelse af Helligaandens Kraft aabnet en Dør for en sygelig Overvurdering af de aandelige Naadegaver (særlig Tungetalen), varede det ikke længe, før man netop fra Keswicks Side hørte de alvorligste Advarsler derimod.

Ved Nyborgmøderne har vi altid holdt os paa vor Kirkes evangelisk-lutherske Grund, har ikke følt os trukne af nogen Form for Pinsesværmeri og har heller ikke godkendt den særlige Keswick-Oplevelse som den eneste Vej til at naa frem i sand Helliggørelse. Men paa samme Tid har vi med Tak til Herren været aabne for de vækkende, styrkende og vejledende Impulser, som er udgaaet fra den rige evangeliske Livsbevægelse i Keswick ved Fremhævelsen af Helligaandens Gerning saavel i den enkelte troendes Liv som i Menighedens Fællesskab, ved Understregning af, at »dette er Guds Villie, eders Helliggørelse« og ved Forkyndelsen af Helliggørelsens *Evangelium*, d. v. s. at Helliggørelse ikke naas ved anspændt Selvarbejde, men ved Guds Naades Kraft tilgnet i Troen — Sandheder, som visselig helt og fuldt hører hjemme i »den sunde Lære«. Da Nyborgmøderne begyndte, havde jeg aldrig været i Keswick. Efter at de var kommet i Gang, var det ligesom noget holdt mig tilbage fra at rejse derover, idet jeg som staaende i den

danske Livsbevægelse gav dem ganske Ret, som sagde, at »man ikke skulde rejse over Aaen for at hente Vand«. Men i 1925 modtog jeg paa Nyborgmødernes Vegne en højtidelig Indbydelse til at deltage i Keswickmødernes halvhundred Aars Jubilæum, og da greb jeg med Glæde Lejligheden dertil.

I den lille By *Keswick*, der ligger i det nordvestlige Englands skønne Egn (the »Lake District«) tilbragte jeg i Juli Maaned 10 velsignede Dage. Vi havde smukt Vejr hele Tiden, hvad der er meget sjældent i den yderst regnfulde Egn. I Anledning af Halvhundredaars-Festen var der naturligvis endnu flere Deltagere end ellers; derfor var der ogsaa rejst et andet Kæmpetelt ved Siden af det mægtige Telt, som hidtil havde rummet de egentlige Fællesmøder (med Plads til ca. 3000). Over begge Telte vajede Keswicks tre Vimpler med Ordene: »Peace — Joy — Love« (Fred — Glæde — Kærlighed). Jeg bragte naturligvis en Hilsen fra Nyborgmøderne, som blev modtaget med stor Glæde, og traf der en stor Kreds af den engelske Verdens Kirkeledere. Betagende var Samværet med ca. 300 Missionærer fra alle Kanter af Jorden. Og Budskabet, som vi lyttede til, rummede baade stærke, klare Vækkelsestoner og dybt indtrængende Tilskyndelser til Selvprøvelse, fuld Overgivelse og alvorlig Helliggørelse — alt uden at der mærkedes nogen Fare for Selvretfærdighed. En særlig Klang havde Understregningen af den indbyrdes Kærlighed mellem alle Guds Børn trods alt, hvad der kan skille dem. Det siger sig selv, at jeg var ret aarvaagen overfor mulige reformerte Tanker, som ikke passede med danske Forhold, men jeg kan trøstigt sige, at jeg fik det Indtryk bekræftet, at Keswick-Bevægelsen var den Fløj af reformert Kirkeliv, som stod det lutherske nærmest. Med Hensyn til den ovenfor paapegede Ensidighed fra Bevægelsens første Tid, hvor den særlige Keswick-Oplevelse som et afgørende Gennembrud en Gang for alle forkyndtes som

uundværlig Betingelse for det fuldt udviklede Kristenliv, var jeg glad ved ret ofte at høre Udtalelser i samme Retning som den, der lød fra en af de gamle Førere: »I Keswicks første Tid troede vi jo, at der kun var en eneste »Keswick-Velsignelse«; men det hører til de Erfaringer, vi siden har gjort, at der snarere kan tales om en hel Række.«

En ejendommelig lille Oplevelse skal jeg tilføje. Den belyser ikke særlig keswickske Tanker, men den kaster for mig et uventet Lys over den Forskel, der bliver mellem lutherske og reformerte Tanker, hvor den calvinske Forudbestemmelses-Lære fastholdes i sin Strenghed. Vi var en lille Kreds, som af Dr. Inwood var indbudt til en Eftermiddags Udflugt over Søen (Derwent-Water). Blandt Deltagerne var to meget betydelige og overordentlig strenge Calvinister fra Nordamerika, Ralph Norton (Stifter og Leder af en udmærket evangelisk Missionsvirksomhed i Belgien), og Trumbull, Redaktør af den største amerikanske Søndagsskole-Tidende (S. S. Times). Da jeg gik ned til Søen, sad de to paa Baadebroen i ivrig Samtale. Og da jeg nærmede mig, hørte jeg den ene sige: »Der kommer en Lutheraner, lad os spørge ham.« Det viste sig, at de var standset ved Jesu Ord i Joh. 15, 6: »Om nogen ikke bliver i mig, han bliver udkastet som en Gren og visner; man sanker og kaster dem i Ilden og de brændes.« »Men hvad er det for en Ild?« spurgte de. Jeg svarede: »Kan der egentlig være nogen Tvivl om det?« Og saa forklarede de mig, at Vanskeligheden for dem laa i, at Herren i denne Sammenhæng talte om Grene paa Vinstokken, men det vilde jo sige troende Mennesker, som i Kraft af Forudbestemmelsen ikke kunde gaa fortabt; og derfor kunde Ilden jo ikke betyde den endelige Doms eller Fortabelsens Ild. Jeg behøver ikke her at fortælle videre. Men jeg fik et mærkeligt Indtryk af, hvor underligt et overleveret fast Dogme kan hindre Bibellæsere i at forstaa Ordene

i deres ligefremme Mening. Det kristne Fællesskab imellem os blev dog ikke ringere derved.

Fra Keswickmødet skal jeg endnu kun berette, at der holdtes flere Aftenmøder for Byens Befolkning paa Torvet. Der var ogsaa særlige Møder for de Hundreder af Studenter og andre Unge, som laa i Teltelejre paa de omliggende Bjergskraaninger. Stærkt Indtryk gjorde et Fællesmøde af de over 300 Missionærer ude fra Missionsmarkerne; deres Kald blev hørt, idet talrige Unge her meldte sig til Tjenesten. Og ved Mødets Slutning holdtes et stort fælles Taksigelses- og Vidnesbyrdmøde. Jeg kom hjem fra Keswick med stor Tak i mit Hjerte. Ikke som om jeg medbragte nye Dogmer eller Metoder til Indførelse hos os; men jeg havde en stærk Følelse af at have været med i et af Aandens store Værksteder og der have faaet Lov at indoptage noget af den Rigdom og Kraft, der er i det dybe aandelige Fællesskab af levende Guds Børn fra den vide Jord. Ikke for intet har det Valgsprog: »All one in Christ« staaet over Keswicks Platform i halvhundred Aar.

Nyborgmøderne er blevet fortsat indtil denne Dag. De er vedblevet at samle baade søgende og troende Mennesker, og de har faaet Naade til at virke baade til Vækelse og til Uddybelse, Fornyelse, Fremgang i Helliggørelse og Dygtiggørelse i al god Gerning. I 1935 holdt Nyborgmøderne 25 Aars Fest under saa stor Tilstrømning som nogensinde. Ved den Lejlighed nedlagdes Grundstenen til en Tilbygning til »Hermon«, hvorved den store Mødesal skulde udvides med et Kor, saa vi kunde holde rigtig Gudstjeneste ved vort eget Alter. Kor og Alter blev indviet det næste Aar af Biskop Rud, og i de sidste Aar har vi kendelig mærket den voksende religiøse Længsel i vide Kredse, dermed tillige en ny Trang til dybere Bibelkundskab og hos troende Mennesker mere Forstaaelse af Sjæleplejens Betydning og mere aktiv Energi til at være i »Tjeneste« ved Nyborg-

møderne. Der er da ogsaa sporet en betydelig Tilstrømning fra nye Kredse. Og Herrens Forbøn for sin Menighed: »at de alle maa blive et«, som overhovedet i den sidste Tid har faaet større Magt over Sindene, har ogsaa vist sin Kraft ved Nyborgmøderne.*)

2. Dansk Bibelskole.

Det var Edinburghmødet i 1910, som gav Stødet til Oprettelsen af Dansk Bibelskole, som det tidligere er fortalt (se I, S. 89). Det lige derefter følgende Sorø-møde, hvor Skovgaard-Petersen holdt Bibeltime (se II, S. 61) har utvivlsomt været medvirkende til, at Bibelskolens første Indbyderkreds straks var paa det rene med, at man ønskede ham til Forstander. Dette blev da ogsaa afgjort allerede i 1910; i det næste Aar sendtes Skovgaard-Petersen ud paa en stor Studierejse, og den 11. Januar 1912 blev Dansk Bibelskole aabnet ved en Fest i K. F. U. M. med Taler af Forstanderen, Ricard og mig. Og dermed begyndte en Virksomhed, som den frie Tanke Ledere nok mente at kunne overse, men som snart satte Spor, der kendtes vidt ud over Landet. Bibelskolens Virksomhed var dels et Arbejde i København ved større og mindre Kursus i K. F. U. M.'s Lokaler, dels en omfattende Rejsevirksomhed med »Provinskursus« i hele Danmark. I København havde vi ogsaa andre Lærerkæfter (oftest vistnok Ricard, Valdemar Ammundsen og mig). I Provinserne var det saa godt som udelukkende Skovgaard-Petersen, der trak det store Læs. Og den nye Bibelskole fik en forbavsende Tilslutning. Alle-rede i det første Aar ca. 8000 Deltagere og i adskillige Aar fra 10—14.000. I 17 Aar var Skovgaard-Petersen Bibelskolens Forstander; i sin nys udgivne Biografi (»Min

*) Nærmere Indblik i Nyborgmødernes Forkyndelse kan findes i Beretningerne fra de fleste Møder samt enkelte Særtryk, hvor Beretning ikke udkom, deriblandt »Korsets Gaade«, tre Bibel-timer, jeg holdt i Efteraaret 1922 (udgivet paa Gads Forlag).

Arbejdsdag i Kirkens Tjeneste«) har han selv givet en levende Skildring heraf.

Spørger man, hvad der kan forklare den store Tilslutning, har Skovgaard-Petersen utvivlsomt Ret i, at Bibelskolen er bleven til netop i »det psykologiske Øjeblik«, da mange i Tiden begyndte at spørge efter Gud og derfor fik Brug for »Ordet«. Spørger man, *hvad der kom ud af det*, da kan der vistnok straks svares, at det ved kun Gud. Sikkert er der mange, som i de Aar gennem Bibelskolen har faaet Stødet til en evig Bevægelse. Utvivlsomt var der paa den anden Side mange, hvem det gik, som Herren har skildret det i sin Lignelse, at noget af den udstrøede Sæd faldt paa Vejen, andet paa Stengrund, og atter andet blev kvalt af Tjørne. Kun Hjertekenderen ved, hvad det blev til med de enkelte Sjæle. Men synligt for os er der ved Skovgaard-Petersens Arbejde i de sytten Aar gaaet en Bevægelse udover Landet, der baade rakte vidt og mange Steder har baaret blivende Frugt. Man kunde vel kalde det en Bibel-Vækelse. Den gamle Bog, der laa støvet paa Hylden eller slet ikke mere fandtes i Hjemmene, kom frem igen. Man saa mange Steder Mennesker, som ellers kun sjælden kom i Kirken, sidde en hel Uge i Stolestaderne med Bibel eller Testamente for sig. Mangfoldige begyndte at læse daglig i deres Bibel, og mange Bibelkredse blev stiftet, hvor Mennesker lærte Velsignelsen at kende ved at tale sammen om Guds Ord. Ogsaa mange Teologer og andre, som var smittet af Subjektivismen, begyndte at forstaa, at det igen kunde gaa an at sige: »der staar skrevet!«

Vistnok blev det ikke dermed til en »egentlig« Bibel-skole, en fast Institution, hvor Mennesker i kortere eller længere Tid kunde gaa rigtig i Skole og uddanne sig med bestemte kristelige Formaal for Øje. Saadan er Bibelskolerne i Reglen i andre Lande, og der var ogsaa dem, der mente, at vi skulde have begyndt paa den Maade; men jeg er overbevist om, at vi ikke dengang

var kommet langt ad den Vej. Der maatte først vækkes en mere almindelig Forstaaelse af Bibelens Værdi, og i kristne Kredse maatte man være begyndt at bruge Bibelen noget mere, før det kunde ventes, at der var tilstrækkelig Trang til en fast og samlet Skole. Men just saaledes var Skovgaard-Petersens Virksomhed af overordentlig Betydning.

Da Skovgaard-Petersen i 1929 blev Domprovst i Roskilde, var det os ikke muligt at finde en Efterfølger, som kunde frigøre sig til at overtage den hele Bibelskolegerning. Men i cand. teol. *Falk-Hansen*, Sekretær i K. F. U. M. i København, fandt vi en betydelig Kraft, der ved Siden af sin store Virksomhed blandt Københavns Arbejdsløse var villig til som Bibelskolens Sekretær at holde den københavnske Del af vort Arbejde i Gang for en Tid. Han havde en levende Forstaaelse for Bibelarbejdets Betydning, fortsatte Gerningen i København efter de lagte Linier og gav det nye Impulser, som drog andre Kredse til baade ved en større Foredragssække hvert Efteraar og ved smaa sluttede Kursus særlig for Arbejdere. Ved disse sidste medvirkede ogsaa Professor Edv. Geismar med levende Interesse og stor Kærlighed. Ingen vil dog undre sig over, at Falk-Hansen under sin stadig voksende Gerning blandt Københavns Arbejdere gerne vilde frigøres fra Bibelskolen. Og da samtidig et nyt aandeligt Røre baade i København og ud over Landet lod os mærke Trangen til en videre Fremrykning af Dansk Bibelskole, var det en stor Gave for os, at Pastor *Kai Jensen*, hidtil Præst ved St. Lukas-Stiftelsen, i 1936 overtog hele Opgaven som Bibelskolens *Forstander*. Om hans Virksomhed er det for tidligt at skrive nærmere. Her skal det kun siges, at man baade i hans egen Undervisning og hans Planlæggelse af de forskellige Kursus sporede det bestemte Sigte at naa frem imod en fastere Skoleundervisning. Efter at han i den første Tid havde haft Møje med at skaffe spredte Lokaler tilveje, fik Bi-

belskolen i 1937 lejet gode samlede Lokaler til vor Ger-
ning paa Filippavej, hvad der straks viste sig at være en
overordentlig Støtte for Arbejdet. Og inden ret længe
kom de i længere Tid hvilende Provinskursus atter i
Gang ved Forstanderens og andres Rejser, og de mødtes
straks af en levende Efterspørgsel og overordentlig Til-
slutning udover Landet.

Af mine personlige Bidrag til Bibelskolens Undervis-
ning skal her kun nævnes, at jeg i Aarenes Løb gentagne
Gange paa forskellig Maade har gennemgaaet Jesu Liv
efter de fire Evangelier. Heraf udsprang de to Skrifter,
som jeg har udgivet til Hjælp for Studiet deraf: *Jesu Liv*,
et Forsøg paa en sammenhængende Fremstilling med de
fire Evangeliers egne Ord, 1934, og *Menneskesønnens
Liv paa Jorden*, 1936 (Haases Forlag).

Under dette Afsnit skal endnu kun tilføjes, at jeg i
1916 blev indvalgt i *det danske Bibelselskabs* Bestyrelse,
hvor jeg med stor Interesse har deltaget i dets betyd-
ningsfulde Arbejde med Oversættelsen baade af Gl. og
Ny Testamente. En særlig Opgave overdroses mig som
Redaktør — sammen med Skovgaard-Petersen — af Bi-
belselskabets store og meget paaskønnede *Fortolkning
til Ny Testamente*. Det optoges i 1923 og var tilende-
bragt i 1930.*) Paa Grund af Alder udtraadte jeg af Be-
styrelsen i Maj 1939, da Bibelselskabet fejrede sit 125
Aars Jubilæum.

3. Bibelkritiken og Udgravningerne i Silo.

Som Indledning til, hvad der blev en særlig Opgave
for mig, maa jeg først sige lidt om *de bibelkritiske Pro-
blemer*. Da jeg begyndte mit Studium, var Teologerne

*) Selv har jeg kun affattet *Fortolkningen til Apostlen Johannes
Breve*, som jeg særlig har levet i og syslet med lige fra mine
unge Aar.

midt i den store Kamp om F. C. Bauers Kritik af Ny Testamente. Jeg hørte, men forstod ikke ret meget mere end, at vore gamle Professorer kæmpede drabeligt imod dette Angreb, som bygget paa en vældig Lærdom og, forment ved tyske Autoriteters selvsikre Konstruktions-evne, hensynsløst omdigtede den ældste Kirkes Historie og opløste Ny Testamente i en Samling Tendens-Skrifter, som baade paa Grund af Forfatterernes Partiskhed og efter deres sildige Affattelse (i det 2.—3. Aarhundrede efter Kristus) ikke kunde gøre Krav paa historisk Paa-lidelighed. Da jeg ret tidligt følte mig tankemæssig tryk paa Troens faste Grund, ængstedes jeg dog ikke ved Nyrationalismens Angreb; og snart sank den store Konstruktion sammen, saa der kun blev spredte Stykker af Bauers Ideer til Rest i »Isagogiken«. Og ved nye historiske Forskninger vandtes Stykke for Stykke det Ny Testaments historiske Troværdighed tilbage for Kirken.

Men sidst i 70'erne rejste der sig en endnu mere omfattende bibelkritisk Kamp. Det var, som om Fjenden havde forstaaet, at Ny Testaments Fæstning ikke kunde løbes overende og derfor foretog en omgaaende Bevægelse for at undergrave Troen paa det gamle Testamente. Det var den fremragende tyske Lærde, *J. Welhausen*, som satte ny Fart i den hebraiske Tekstkritik og støttet paa den udformede en helt ny Israels Historie, hvorefter Patriarkerne kun regnedes for uhistoriske Digtninge, og den mosaiske Aabenbaring forsvandt i Taager. Den Maade, hvorpaa Welhausen kunde skildre Israels Profeters mægtige aandelige Indsats i det lavt staaende, nærmest hedenske Folk, betog ogsaa mig; men snart følte jeg mig dog frastødt af hans Grundanskuelser, dels fordi jeg (vistnok som Arv fra min Fader, se I, S. 12) paa Forhaand havde Mistro til en Videnskab, som mente sig at kunne bygge en helt ny historisk Konstruktion paa tvivlsomme tekstkritiske Beviser, dels og navn-

lig fordi jeg ved at se Welhausens Lære i dens Sammenhæng med Tidens Tankesæt blev klar over, at det egentlig bærende ikke var literære Enkeltundersøgelser, men en ubevist religions-historisk Hypotese ud fra Evolutions-Teorien.

Naturligvis kom saa stærk en Bevægelse, som efterhaanden overhovedet ikke taalte Modsigelse i tysk Teologi, ogsaa *til Danmark*. Professorerne F. Buhl og efter ham J. C. Jacobsen indførte de Welhausenske Grundtanker ved vort Universitet, dog ikke i deres radikale aabenbarings-fornægtende Former, men saaledes som de kunde indføjes i en kristelig Grundanskuelse. Snart mærkedes det da ogsaa i den yngre Præstestand, at mange var paavirkede fra den Side og derfor følte sig stærkt paa Afstand fra de gamle lutherske Inspirations-Tanker. Men saa kunde det heller ikke undgaas, at der mange Steder i vor Kirke maatte blive en Spænding mellem den gamle Bibeltro og det, som man gerne kaldte »det historiske Bibelsyn«. Ikke faa af de unge følte deres Forpligtelse overfor Videnskaben, hvis Resultater stod for dem som absolute, saa de kom i aaben Strid med de gammeltroende. Paa den anden Side var der dog en Del, der med al Ærbødighed for Videnskaben forstod, at den overleverede Tro paa Biblens Inspiration, selv om den kunde udtrykkes i mere tidssvarende Form, byggede paa den Troens faste Grund, som Kirken aldrig turde forlade, og at der derfor maatte optages et Forsvar for det Gamle Testaments historiske Sandhed, som var ved at blive undergravet ved de nye Synsmaader.

Ud fra disse Tanker opfordrede Friis-Hansen mig til at være med i et »nordisk Udvalg til Udgivelse af *Skrifter om det Gamle Testamente og Bibelkritiken*«. Dette traadte i Virksomhed i 1904 og udgav en Række Skrifter til Belysning af den Welhausenske Kritiks svage Sider og til Forsvar for den bibelske Histories Troværdighed. Det betydeligste videnskabelige Bidrag var formentlig

»det gammeltestamentlige Spørgsmaal« af James Orr, Professor i Glasgow, oversat af Birger Hall (1909). Som lettere, men god Oplysning for Folket skrev Aage Schmidt, der var Udvalgets Sekretær: »Abrahams Tid« og »Fra Stamme til Folk« (med Overblik over Resultaterne af Udgravninger i Babylons og Ninives Ruiner m. m.). Og da den bibelkristiske Strid krævede en Behandling af selve Inspirations-Dogmet, holdt jeg (1913) en Række Forelæsninger paa Universitetet om »*Aabenbaring og Inspiration*«. De blev ogsaa udgivne i Trykken, men blev — som den akademiske Luft dengang var — knap nok omtalt fra teologisk Side. Da Inspirations-Dogmet ikke ellers er optaget til indgaaende Drøftelse hos os, er det muligt, at dette lille Skrift endnu kunde indeholde Tanker af Værdi under vore Dages meget forandrede Vilkaar.

Det var Arbejdet med de herhen hørende Problemer, som førte videre til *den danske Udgravning i Palæstina*. Denne blev et Led i det Net af Udgravninger, der efterhaanden har bredt sig over mange Egne i det hellige Land. De egentlig arkæologiske Udgravninger i Palæstina tog deres Begyndelse ved Aar 1890; og snart efter var engelske, tyske, amerikanske og franske Selskaber i Arbejde der. *Aage Schmidt*, som i længere Tid havde studeret de gammeltestamentlige Spørgsmaal i Tyskland (og der erhvervet sig en Grad som Dr. phil. ved Universitetet i Breslau), deltog omkring 1910 i et arkæologisk Kursus i Palæstina, som lededes af den tyske Lærde *G. Dalman* (som ogsaa var dansk Konsul i Jerusalem). Under dette førte Dalman bl. a. sine Elever til *Silo* (Seilun), hvor de paa Sletten syd for Silos Ruinhøj fandt flere Spor af gamle Helligdomme, som uvilkaarlig vakte videre Spørgsmaal. Hos Aage Schmidt vaagnede Tanken om, at netop Silo (som de fleste Arkæologer dengang ingen Interesse havde for, fordi de regnede Josva Bog og Dom-

mernes Bog, hvor Silo nærmere omtales, for uhistoriske) kunde egne sig til en grundig Undersøgelse.

Da Aage Schmidt kom hjem, var det ikke svært for ham at samle en Kreds, som var vaagen for de arkæologiske Undersøgelers Betydning og fandt, at det var smukt, om dansk Videnskab kunde være med i Arbejdet paa Løsningen af Palæstinas Problemer. En Komité blev derfor dannet med Lensbaron H. Rosenkrantz som Formand. De andre Medlemmer var Professor Fr. Buhl, Direktør Hjerl-Hansen, Overbibliotekar H. O. Lange, OVERRABBINER D. SIMONSEN, Dr. phil. Aage Schmidt (som Sekretær), Kaptajn L. Skeel, Skovgaard-Petersen og mig (fra 1925 som Formand)*). De forberedende Forhandlinger optoges, men det kostede baade Tid og Penge at naa ind til Tyrkiets Regerings-Autoriteter for at erhverve Sultanens Tilladelse til vort Forehavende.

Under denne Ventetid faldt min Rejse til det hellige Land (se I, S. 148 ff.), paa hvilken jeg selv saa det gamle Silos Egn. Paa vor Køretur fra Jerusalem til Nablus fik jeg vor Rejsefører med paa et Par Timers Fodtur om ad Silo, mens Vognen med Damerne kørte videre til den »Khan«, hvor vi skulde holde Frokostvil. Og hvor var det højtideligt at trave over de fattige, stenede Marker langs »Mosebækken« til Sletten syd for Silo. Jeg besaa der den gamle Ruin, der saa mærkeligt havde de mosaiske Tabernakel-Maal, jeg drak af Silos gamle Kilde med »levende Vand« og fik et Indtryk af en rigtig »Tell«, en Ruinhøj af Lag paa Lag af skiftende Slægters Bo med den vrímlende Mængde af Ler-Skaar, hvis forskellige Former og Mærker Arkæologen maa arbejde sig møjsommeligt igennem for efterhaanden derud af at kunne udregne Tidsbestemmelser for de forskellige Fund.

Langt om længe lykkedes det os dog at faa Sultanens

*) Senere indtraadte ogsaa Professor J. Østrup og Dr. phil. H. Ing-holt (senere Leder af store Udgravninger i Orienten).

Tilladelse. Men ak, kort efter udbrød Verdenskrigen, og dermed maatte det hele lægges til Side. Først da den var til Ende, og det engelske Styre var nogenlunde befæstet i Palæstina, kunde vi tage fat igen. Nu var det dog ikke vanskeligt at opnaa »Permit« fra det engelske arkæologiske Departement. Men saa skulde der jo ogsaa tages praktisk fat. Selvfølgelig behøvedes der ret betydelige Midler. Derfor blev det nu vor Opgave at vække Interesse for Tanken og bede om Penge. Det Raben-Levetzau-ske Fond har støttet os gentagne Gange; til den sidste Gravning fik vi betydelige Tilskud fra Rask-Ørsted Fonden og fra Ludvig Zeuthens Fond. Men ellers er Midlerne skænket os som frivillige Gaver fra forskellige Kredse. Efter Aftale med Komitéen paatog Dr. Schmidt sig for egen Bekostning at rejse til Silo og foretage en *Prøvegravning* ved forskellige Gravehuller i Ruinhøjen. Og virkelig bekræftede den vor Forventning, idet der i et Par af Hullerne fandtes old-israelitiske Skaar; derfor blev ogsaa vor Plan varmt anbefalet af flere kendte Autoriteter i Palæstina. Til videnskabelig Leder af den forestaaende Udgravning vandt vi Dr. *Hans Kiær*, Inspektør ved vort Nationalmusæum, som straks gav sig til at studere orientalsk Arkæologi, og som til Arbejdet medbragte sin rige Erfaring fra Ledelsen af Oldtidsgravninger herhjemme. Det blev da ogsaa en Glæde baade for ham og os, at den danske Gravemetode vandt stor Anerkendelse blandt Palæstinas Arkæologer.

Inspektør Kiær ledede tre Gravninger 1926, 1929 og 1932. Dr. Schmidt deltog med Liv og Sjæl i dem alle; af andre Hjælpere ydede Arkitekt Ch. Christensen og andre Arkitekter os værdifuld Hjælp. Ved den første Gravning naaede man ikke afgørende Resultater, men fandt dog saa meget, at der ikke var nogen Tvivl om Fortsættelse. Ved de følgende Gravninger naaedes der forholdsvis betydelige Resultater. Jeg nævner først, at den mærkelige Ruin paa Sletten, som mentes maaske at

være Rester af en israelitisk Tabernakelbygning, viste sig at være en kristen Kirke antagelig fra omkring Aar 500 efter Kristus. Grundplanen laa klar, og der fandtes betydelige Rester af smukke Gulvmosaiker. Endnu større Overraskelse var det op imod Ruinhøjen nær ved Udgangen fra Byen til Sletten at finde Resterne af en anden, omtrent samtidig, større kristen Kirke, en Basilika med Rester af Søjlekapitæler og endnu smukkere Gulvmosaiker. Dette var jo interessant nok, men ikke vor Udgravnings egentlige Maal. Derimod var det et vigtigt Skridt frem imod dette at finde et Stykke af en gammel Bymur mod Øst, nær ved hvilken der fandtes Ruiner af gamle Huse. De nærmere Undersøgelser afgav Beviser for, at vi var paa israelitisk Grund, og at Silo var bleven erobret og brændt i Midten af det 11te Aarhundrede før Kristus — ganske i Overensstemmelse med Biblens Beretning om Filistrenes Erobring af Silo paa Elis Tid (1. Sam. 4). Og ved den tredie Gravning fandt vore Udgravere paa Nordsiden af Byen Rester af en endnu ældre og langt mægtigere Bymur (med Husruiner paa Indersiden), som maatte henføres til omkring Aar 2000 f. Kr. — et Bevis for, at der havde været en kanaanitisk Fæstning her længe før Josvas Tid.

Det var under denne Gravning, at *Inspektør Kiær døde* paa Hospital i Jerusalem. Han var svagere, end han vilde være ved, da han rejste til Silo, men han arbejdede med utrolig Energi, indtil Feberen overvældede ham. »Jeg har lagt mit Hjerte paa Silos Alter,« var et af hans sidste Ord til Dr. Schmidt. Han blev bisat fra Vor Frue Kirke (i November 1932) og begravet i sine Forældres Gravsted paa Fyn. Han udførte i Silo et dygtigt Arbejde, hvorved han har gjort sit Fædreland Ære. Den tredie Gravning blev saaledes afbrudt, og det lod sig ikke gøre at føre den til Ende dengang. Vore senere Forsøg derpaa er heller ikke lykkedes. Alt imens har Aage Schmidt for det meste opholdt sig i Palæstina, dels som Medarbejder

ved andre Udgravninger, dels under Bearbejdelse af de efterladte Resultater fra vor sidste Gravning. Overhovedet har Schmidt i alle disse Aar omfattet Silo-Opgaven med den største Kærlighed. Den er for ham blevet en Livsopgave. Ved Gravningerne har han paa den ene Side godtgjort en ejendommelig Sporsans, paa den anden Side med Glæde slidt i det sværeste Arbejde. I Mellem-tiderne mellem Gravningerne har han for egen Regning foretaget Rejser til Palæstina og i Aarevis boet dernede, altid utrættelig og i en Nøjsomhed og Selvopofrelse, som søger sin Lige. I det sidste Aar har han bl. a. udført et Kæmpearbejde med at gennemsnøge de store Dynger af Skaar, som var lagt til Side ved vor tredie Gravning, og derudaf at sammensætte en hel Række mandshøje Urner, som, saa vidt hidtil vides, er et enestaaende Fund i den orientalske Arkæologi.

Vor Komité er i Aarenes Løb formindsket baade ved Dødsfald og ved Udtrædelser, saa der kun er en lille Kreds tilbage, som endnu haaber at finde Vej frem til en Afslutning. »Den danske Udgravning i Palæstina« har dog gjort en Indsats, som er anerkendt i Arkæologien. Det gamle Silo, hvis Beliggenhed man havde glemt, og hvis Navn end ikke fandtes paa det engelske Departements Fortegnelse over arkæologisk vigtige Steder, er draget saaledes frem, at det nu regnes for et meget vigtigt Punkt i Undersøgelserne. Over Stykker af den gamle Bibelhistorie, som var blevet borte i Kritikens Taager, er der kastet nyt historisk Lys, og Silo har ydet vægtige Bidrag til den Række af Beviser, hvorved Arkæologien nu gør op med de Welhausenske Konstruktioner. De palæstinensiske Udgraveres første Mand *F. W. Albright* har i sin Bog: »Archæology of Palæstine and the Bible« (3. Udgave) beskrevet det store Omsving i de Lærdes Stilling til Bibelen i de Ord: »Indtil for ret nylig holdt saa godt som alle gammeltestamentlige Lærde af nogen Anseelse i Hovedsagen paa den Welhausenske Skoles

Synspunkter. Men nu skifter Situationen med største Hast, eftersom Welhausens Teori ikke kan staa overfor den arkæologiske Forskning« (S. 129). Han siger ikke, at Kampen er til Ende. Den tyske Bibelkritik mener for en Del endnu at kunne nøjes med mindre Indrømmelser angaaende Enkeltheder; men i Virkeligheden godtgør Albright, at hele Skolens Grundbetragtning af Israels ældste Historie er kuldkastet ved Arkæologiens Resultater. Han indlader sig ikke paa nogen Kritik af Skolens literære Kritik. Spørgsmaalet for Arkæologien som Videnskab er ikke, til hvilken Tid eller hvorledes de gamle testamente Skrifter er forfattede, men hvorvidt den Historie, de skildrer, er foregaaet som den berettes. Og det er Arkæologiens solide Resultat, at den Welhausenske Skoles Historie-Konstruktioner faktisk er opløste ved Udgravningernes ubestridelige Kendsgerninger. — Derom kan der ikke tales nærmere i denne Sammenhæng, men da jeg skriver om mit Liv og mine Tanker, maa jeg have Lov at udtale min Glæde over at have faaet Lov at opleve, hvorledes det videnskabeligt lysner over Anerkendelsen af den væsentlige historiske Sandhed af Israels gamle Historie.

4. *Evangelisk Alliance og den økumeniske Bevægelse.*

Min første Berøring med evangelisk Alliance var i 1884, da den store engelske Forening holdt sit Aarsmøde i København. Den fik en noget blandet Modtagelse, idet der baade fra eksklusiv luthersk og fra grundtvigsk Side rejstes store Betænkeligheder. Men med Dr. Kalkar i Spidsen gik dog en Del af den danske Kirkes Ledere med — fra Indre Missions Side J. Vahl, V. Beck og P. Krag. Og der mødte en hel Kreds af betydelige Aandens Mænd i den øvrige evangeliske Verden; jeg nævner blot fra Amerika Dr. Philip Schaff, fra England Lord Radstock, fra Frankrig E. de Pressensé og to Brødre Monod, fra Schweiz F. Godet, fra Tyskland Dr. Christlieb; Stø

cker, Baron v. Oertzen og Grev Andr. v. Bernstorff, samt Fr. Fliedner fra Madrid, Valdenseren Calvino og fra Norden Storjohan og Waldenström. I alt var der 2000 Deltagere, deraf 600 Udlændinge. Derfor virkede Mødet ogsaa ud i videre Kredse, og ogsaa i vort Land oprettedes en Gren af »Verdens evangeliske Alliance«. Grev Adam og Grevinde Magda Moltke blev de første varm-hjertede Ledere. Efter A. Moltke blev H. P. Mollerup Formand for den danske Gren, og en betydelig større Kreds særlig af Frihavnskirken og Korshærens Venner fik Alliance-Forstaaelse, maaske for en Dels Vedkommende lidt i Retning af Konfessionsløshed — hvad der igen fjernede de strenge Lutheranere. Ledelsen overtoges i 1927 af Sjællands Biskop H. Ostenfeld, og efter hans kraftige Anmodning traadte jeg med ind i Bestyrelsen for senere ved Ostenfelds Død at blive Formand.

Den danske evangeliske Alliance har efter Forholdenes Natur ført en ret stille Tilværelse. Ostenfeld var fuldt paa det rene med, at evangelisk Alliance ikke betød Konfessionsløshed. Dens Maal var at arbejde for en aandelig Enhed mellem evangeliske Kristne, uanset at de enkelte Kirkeafdelinger hver havde sine særlige Værdier at værne. Jesu Bud om den indbyrdes Kærlighed kunde dog ikke tænkes indskrænket til kun at gælde indenfor den enkelte Konfessions Grænser. Vi har da ogsaa haft mange gode Stunder sammen i Alliancens Bestyrelse og ved andre Møder, hvor vi samledes fra de forskellige Kirkeafdelinger. Vort vigtigste praktiske Arbejde var Ordningen af den aarlige Bedeuge ved Nytaarstid, som evangelisk Alliance har paabegyndt og faaet udbredt udover hele den evangeliske Verden, ogsaa paa Missionsmarkerne. Ostenfeld havde stor Kærlighed til og lagde et betydeligt Arbejde ind i denne Sag. Bedeugen er hvert Aar bleven afsluttet ved et fælles evangelisk Møde i Bethsadas store Sal, der har været overfyldt af Deltagere,

i stort Tal fra de andre, frikirkelige Samfund. Ved dette Møde har jeg i en Aarrække faaet Lov at tale fra Folkekirkens Side; og har mit Arbejde for evangelisk Alliance haft nogen Betydning, maa det formentlig mest søges i, hvad jeg der har tilsigtet. Det stod nemlig saaledes for mig fra Begyndelsen af, at hvis vi skulde naa videre end til en vis fælles Højtidsstemning, maatte vi ikke nøjes med atter og atter at understrege, hvad vi var enige om, men burde kunne tales ved om det, der skilte os, selvfølgelig ikke i fortsat indbyrdes Strid, men saaledes at vi kunde hjælpe hverandre til saa vidt muligt at forstaa de Værdier og det Hjertelag, der laa bagved de Punkter, hvori vi havde svært ved at forstaa hinanden. Jeg tror, at der findes en Vej frem heri, og jeg ved, at der har været mange, som var taknemlige for at naa et Stykke frem ad den.

Den *økumeniske* Bevægelse har sit Navn fra Oldkirkens Historie, i hvilken de store fælles Bispemøder, der sammenkaldtes af de kristnede romerske Kejsere til Afgørelse af Stridsspørgsmaal, blev kaldt økumeniske (af det græske Ord »Økumene«, som betød hele den beboede Verden). For saa vidt kunde man bruge Betegnelsen »økumenisk« om alle de Bestræbelser, der under Kirkens store Splittethed i den nyere Tid er opstaaet for at bringe de mange adskilte Kirkesamfund nærmere til hinanden. De første af disse var den Række Vidnesbyrd om indbyrdes Forstaaelse, der kendemærkede Tiden før og efter Aar 1800, da man i Glæden over den genvundne evangeliske Tro (efter Rationalismens Goldhed) mente at kunne glemme alt, hvad der skilte (Londoner-Missionen o. m. a.) Det næste Fremstød kom før Midten af det 19. Aarhundrede, da den unge George Williams stiftede K. F. U. M.-Bevægelsen under Mottoet: »At de alle maa blive eet« (1844); og omtrent ved samme Tid grundlagdes »den evangeliske Alliance« i England (1848) med det Maal at samle Kristne i hele den evangeliske Verden i

en fælles Forstaaelse af den Aandens Enhed, som trods alt, hvad der skiller, inderst inde forener alle troende Kristne. Og ingen vil vel nægte, at der er naaet ikke saa lidt ved denne Bevægelse. Den næste stærke Tilskyndelse, som sigtede ogsaa paa praktiske Resultater, opstod i den evangeliske Hedningemission. Idet nemlig Missionsselskaber af forskellig Bekendelse stødte sammen paa Missionsmarkerne, opstod der ofte Strid imellem dem til Forargelse for Hedningene og derfor til stor Skade for Missionen selv. Ud derfra rejste sig først Kravet om »Missionary comity«, d. v. s. et sømmeligt og hensynsfuldt Forhold mellem de forskellige Missioner i alle Spørgsmaal. Men Enhedskravet var ikke fyldestgjort dermed; af sig selv maatte derfor Bevægelsen gaa videre i Retning af praktisk Samarbejde. Edinburgh-Mødets overordentlige Betydning for den evangeliske Mission laa ogsaa for en væsentlig Del paa dette Punkt.

Men Aandens store Enhedskrav maatte da ogsaa vende sig imod Forholdene i de gamle kristnede Lande, hvor man syntes at have opgivet alle Tanker om Kirkens Enhed. Og her satte den nye Bevægelse ind, som i vore Dage betegnes som den økumeniske. Der var en indre Sammenhæng i, at den første Tilskyndelse til denne Bevægelse blev givet ved Edinburgh-Mødet. Amerikaneren *Ch. Brent*, paa den Tid anglikansk Biskop paa Filippinerne (senere i New York), fik paa en Gang under et af Møderne i Edinburgh sit Øje opladt for, at Herrens Bøn: at de alle maa blive et! stillede praktiske Krav ligesaavel til den gamle Kristenhed som til Arbejdet ude paa Missionsmarken. Denne Tanke lod ham ikke Ro; han maatte tale med andre Biskopper derom, og trods al Hovedrysten og Tvivl, som mødte ham alle Vegne, var hans Hjertes Glød saa stærk, at han ret snart havde samlet en Kreds af anglikanske Biskopper, som rejste Sagen i den Overbevisning, at Kirkens Enhed var Herrens Villie og det saa ubetinget, at hans Menighed ikke

havde Lov at tvivle paa, at Herren vidste Vej, hvor umuligt det end saa ud for Mennesker. Saaledes opstod Bevægelsen »*Faith and order*«, hvis Maal var intet mindre end at samle alle Kirkeafdelinger i et stort fælles Arbejde paa at faa den hellige almindelige Kirkes Enhed udtrykt i fælles Tro og en fælles Kirkeorden. Dermed var den første Linie i den økumeniske Bevægelse optrukket, og fra den ledende Bispekreds sendtes nu Delegerede ud for at knytte Forbindelser med andre Folk og Kirkesamfund. Jeg husker, hvor mærkeligt det lød, da dette Budskab ogsaa naaede Danmark, saa absolut umulig for Mennesketanker og dog gennemlyst af den Tro: Gud vil det, og for Gud er alle Ting mulige. Men netop som man begyndte at spejde ud — »nysgerrige«, om jeg saa maa sige, efter at se, hvad det kunde blive til — udbrød Verdenskrigen og standsede det hele.

Tilsyneladende havde onde Magter afbrudt alle Veje for et økumenisk Arbejde. Men Gud kendte Vej og fik netop ved Verdenskrigen sat *en anden Linie* af det økumeniske Kirkearbejde i Gang. Allerede før Krigen var den voksende Uvillie imellem de saakaldte kristne Stormagter i Europa blevet et Kald for spredte kristne Førere i forskellige Lande til at optage et Arbejde for bedre Forstaaelse mellem Nationerne; og i Juli 1914 var de naaet saa vidt, at en privat indbudt Kreds i Konstanz ved Bodensøen lige havde aftalt Stiftelsen af Kristeligt Verdensforbund for international Forstaaelse (Federal council), da de erfor Krigens Udbrud og straks maatte skilles. Til Trods for den voldelige Afbrydelse af om trent alt folkeligt Samkvem fik Ærkebiskop Söderblom i Forbindelse med andre af denne Kreds Ledere for de forskellige kristne Kirker i de neutrale Lande til at udsende et fælles Opraab imod Krigen. Og trods al Krigens Adskillelse var det tydeligt nok at se, at der var et Trosfællesskab, som ikke brast; og fra Mødet i Konstanz og de neutrales Opraab førte Linier frem til de

straks efter Krigen genoptagne Enhedsforhandlinger, som i Løbet af faa Aar affødte det økumeniske Møde i Stockholm.

Stockholmmødet 1925 var en kirkelig Verdensbegivenhed. Selvfølgelig var det Tidens store Alvor, der raabte om Hjælp. Og det var Aandsrørelser indenfor Kirken, der gjorde, at Ledere fra forskellige Verdens egne fandt sammen her. Alligevel kan man med god Grund sige, at dette Møde var een Mands Værk. Den svenske Ærkebiskop *Nathan Söderblom* satte saa at sige hele sit Hjertes Kraft ind paa Sagen og kæmpede sig trods al Tvivl, Modstand og Vanskeligheder til alle Sider frem til Maalet: et økumenisk Kirkemøde »for Liv og Arbejde«. Det lykkedes ham at faa omtrent alle evangeliske Kirkesamfund med, ja, imod al Forventning naaede han endog at faa de orientalske Kirker (den græsk-katolske Kristelighed) til at lade sig repræsentere. Kun fra Romerkirken fik han Afslag, hvad man nok forud kunde vide, eftersom Rom allerede 1919 havde afvist en Delegation fra »Faith and order«-Bevægelsen. Den havde søgt Paven for at opfordre den romersk katolske Kirke til at være med i Fællesarbejdet for Kirkens Enhed. Men Pavestolens Svar var — selv om det udtryktes anderledes — efter Indholdet det samme som i sin Tid Leo XIII's berømte Svar paa en tidligere Henvendelse fra engelsk Side: »Vous n'avez qu' à rentrer« (I behøver kun at træde ind igen — nemlig i Romerkirken). Stockholm-Mødets Maal var udtrykt i Løsenet: »Liv og Arbejde« (Life and work). I Begyndelsen troede mange, at man derved tog Afstand fra det første økumeniske Program: »Tro og Kirkeorden«, men det var ikke Meningen. De fleste af begge Bevægelsers Ledere var med i begge Bestyrelser; men snart var man paa det rene med, at »Faith and order«-Bevægelsens Maal laa ude i en fjernere Fremtid, medens Kirken ikke turde tøve med at vise Verden, at den — trods indre Skillelinier — stod

samlet i Kampen for det kristelige Grundlag for menneskeligt Samfundsliv.

Ved Stockholm=Mødet fik jeg Lov at være med blandt de danske Delegerede; men Mødets nærmere Indhold kan ikke skildres her. Jeg nøjes med at berøre spredte Punkter, som hver paa sin Vis giver Indtryk af, i hvilken Grad det var fyldt med Tidsproblemer, og hvor alvorligt der blev arbejdet for deres rette kristelige Løsning. Selvfølgelig var det et Vovestykke at samle tyske, engelske, franske og amerikanske Kristne til fælles Drøftelse om Verdensproblemer saa kort Tid efter Krigen; vi mærkede da ogsaa ofte *Spændingen*, og en Gang var vi meget nær ved et Brud. Amerikanerne talte højt i den mest yderlige Pacifismes Toner: Al Krig skulde af alle Lande erklæres »fredløs«, og det maatte snart kunne naas! Paa tysk Side var der (af de 70 Delegerede) i alt Fald adskillige, som var mødt i den Tro, at der her kunde arbejdes for en fælles Protest mod Versaillesfreden. Da der saa blev forhandlet om Ønskeligheden af at faa de forskellige Landes historiske Skolebøger reviderede i pacifistisk Retning, var der en tysk Biskop, som forarget udbrød, at hvis man vilde fjerne Kejser Wilhelms, Bismarcks og andre store Navne af Historien, vilde det være det samme som at slukke Himlens Stjerner og erstatte dem med Tranlygter. Det gøs noget i Forsamlingen, men Mødets mesterlige Tolk, Schweizeren Dr. *Ad. Keller* gengav Tanken paa engelsk og fransk saaledes: »Det vilde være det samme som at erstatte Naturens Lys med kunstigt Lys.« Og det lykkedes virkelig økumenisk sindede tyske Ledere at forhindre Bruddet.

I Slægt med denne Spænding, men dybere inde i det kristelig centrale, var den Modsætning, som ofte kom frem imellem *den amerikanske Optimisme*, der levede i det lyse Haab, at naar Kirken blot tog kraftig fat for at fremme alt godt og ædelt i Verden, saa var vi paa Vejen frem imod Evangeliets Sejr i den hele Verdensudvikling,

og paa den anden Side *den tyske Pessimisme*, der — psykologisk forstærket ved Krigs-Psykosen — betragtede Tidens Udvikling ud fra Skriftens mørke Forudsigelser om det store Frafald og de sidste Tider. Dybere inde strakte denne Modsætning sig langt ud over Afstanden mellem Amerikanere og Tyskere, idet den kendeligt nok var i Slægt med den i andre Lande stærkt følte Spænding mellem en nyrationalistisk liberal Humanisme og den sande Kristendoms i Ordet rodfæstede Tro.

Stockholm-Mødets *praktiske Maal* var udtrykt i dets Navn: »For Liv og Arbejde«. Det sigtede paa at vække Kristenheden til Forstaaelse af det vældige Ansvar, som ligger i Herrens Ord: »I er Jordens Salt og Verdens Lys«. I alle de saakaldte kristne Lande havde Kirken jo gennem Aarhundreder staaet som Folkenes Opdragerinde; og hvor meget eller lidt der maatte være af personlig kristen Tro i Folkelivet, var det dog i »Vesterland« ubestrideligt, at det moralske Grundlag, som hidtil bar hele Folkelivet, var af kristelig Rod. Derfor var det Kirkens hellige Pligt overfor Folkene at værgede de moralske Grundprinciper, bekæmpe de Magter, som vilde nedbryde dem og arbejde for deres Genrejsning. Paa en særlig alvorsfuld Maade lød dette Kald til Kirken i vore Dage, da den hidtilværende Kulturudvikling var brudt sammen, og Verden raadløs og hjælpeløs spejdede efter Kræfter, der kunde oprejse og læge. Derfor maatte Kirken saavidt den forstod sin Tid, netop nu sætte sine Kræfter ind paa at forkynde de Saltets og Lysets Grundlove, som alene kunde redde Verden fra Raaddenskab og drive Mørkets Magter tilbage. Vel var der ogsaa i Stockholm adskillige, som vejrede Rationalisme, hvor de moralske Idealer fremdroges saa stærkt. Men det skal siges til Stockholm-Mødets Ære, at alle de, der tog aktiv Del i Arbejdet, stadig understregede den uløselige Sammenhæng mellem levende kristen Tro og de moralske Idealer. Det var efter Forholdene umuligt andet end, at

Spørgsmaalet om Krig og Fred og indenfor de enkelte Folk de brændende sociale Spørgsmaal maatte faa en stor Plads i Forhandlingerne; men det var Mødets stadige Budskab, at Vejene til Renselse og Haabet om Fornyelse kun var at finde i Jesu Kristi Evangelium. Den Aand gennemtrængte da ogsaa Mødets Slutningsbudskab til Kristenheden, i hvis Udarbejdelse fra vor Side Biskop V. Ammundsen gjorde en stor Indsats.

Til Fremme af Mødets Formaal vedtoges det at nedsætte et *Fortsættelsesudvalg*, hvis Arbejde snart kom i god Gang med Centrum i Schweiz, og hvis Tidsskrift »Kirkerne i Arbejde« (udgivet paa tre Sprog) stadig yder dygtige Bidrag til Forstaaelse af »Liv og Arbejdes« Opgaver. Hvorledes den økumeniske Bevægelse videre har udviklet sig, kan her kun antydes ved at nævne de vigtigste Møder i den følgende Tid. I 1927 lykkedes det »Faith and order« at samle et betydningsfuldt økumenisk Møde i Lausanne. Biskop Ostenfeld vilde have mig med, men hvor gerne jeg end vilde have taget Del deri, fordi just den Del af den økumeniske Opgave laa mig allermest paa Hjerte, blev det mig dog klart, at jeg burde trække mig tilbage, da en virkelig Indsats i den Sag utvivlsomt vilde kræve adskillige Aars fortsatte Medarbejde og derfor burde overtages af yngre. I 1928 kaldte det internationale Missionsraad Verdensmissionens Repræsentanter sammen til Paaskemøde i Jerusalem. De alvorlige Forhandlinger der, hvori et stort Antal fra »de nye Kirker« paa Missionsmarkerne deltog, godtgjorde tydelig, hvor vigtig en Side af det økumeniske Arbejde der paahviler Verdensmissionen.*)

Det lutherske Verdenskonvent, som i 1929 samlede Delegerede fra alle lutherske Lande i København, var

*) I det samme Aar undertegnedes i Paris den »Antikrigspagt«, som endnu dengang fra mange Sider ansaas for et betydningsfuldt Skridt frem imod en Verdensfred. Ak, hvor hurtigt er dens Spor udslettet i Blod!

vel ikke økumenisk, fordi det kun omhandlede en enkelt Konfessions Anliggender; men efter den dybere Forstaaelse af det økumeniske er det jo ikke Meningen, at de enkelte Kirkesamfund skal fortie eller afdæmpe deres særlige Hoveddogmer. Tværtimod skal hver enkelt Kirkegren yde sit Bidrag til den store fælles Harmoni ud fra sit særlige Budskab. Saaledes behøver en konfessionel Samling ikke at virke imod det økumeniske; og Mødet i København gjorde det i Hovedsagen heller ikke — uagtet vi danske lutherske Kristne nok kunde føle os beskæmmede ved, at der endnu var saadanne Modsætninger indenfor Lutherdommen selv, at det ikke lod sig gøre at samles til en virkelig fælles Altergang. — I 1934 holdtes der paa *Fanø* et betydningsfuldt internationalt Møde af »Kirkeligt Verdensforbund«s og »Liv og Arbejde«s Ledere. Og i 1938 holdt »Faith and order« og »Life and work« fælles internationale Repræsentantmøder i *Oxford* og *Edinburgh*, hvorfra vi med Glæde har erfaret, baade at der kendtes tydelige Fremskridt i den indbyrdes Forstaaelse mellem lutherske og reformerte, og at de to nævnte Organisationer er enedes om et nøje Samarbejde i Fremtiden. — Som det sidste maa da endnu nævnes det internationale Missionsraads store Møde i *Tambaram* ved Madras i 1939, hvorved en delegeret Forsamling (deraf over Halvdelen Repræsentanter fra Missionsmarken), midt under den frygtelige Krig i Øst Asien aflagde et betagende Vidnesbyrd om de helles Fællesskab; og der rykkedes videre frem imod kirkelig Enhed i den store Hedningeverden.

Den økumeniske Bevægelse har saaledes ad forskellige Linier udviklet sig til en Aandsmagt af Verdensbetýning. Hvem kan nægte, at det kaster et mærkeligt Lys over vor Tids vældige Krise, at det samme Tiaar, som er blevet Vidne til Folkeforbundets Opløsning, har oplevet Rejsningen af et saadant Arbejde for Virkelig-gørelse af en verdensomfattende Kirke!

XV.

NYE ALVORLIGE KIRKESPØRGSMÅAL

Tiden nærmede sig nu til, at jeg skulde fratræde mit Embede. Men i Slutningen af Tyverne rejste der sig nye kirkelige Problemer af en saadan Art, at jeg var nødt til at stille mig til Tjeneste. Dels i den københavnske Kirkesag, som fra Begyndelsen af havde indtaget saa stor en Plads i mit Hjerte, at jeg ikke kunde tænke mig andet end at blive paa Skansen, saalænge Kræfterne slog til. Dels ved Nedsættelse af det tredie kirkelige Udvalg, som jeg unægtelig helst havde unddraget mig; men ved Loven var det givet Kirkefondet at indvælge en Repræsentant, og da holdt baade Biskop Ostenfeld og den øvrige Kreds paa, at det skulde være mig. Men Arbejdet paa begge Omraader strakte sig langt ind i 30'erne. Derfor bliver det mest praktisk at behandle dem i et særligt Afsnit, før jeg kommer til »mine sidste Aar«.

1. Vanskeligheder i Kirkesagen.

Den københavnske Kirkesags første Tidsrum er nærmere skildret under denne Bogs første Del (I, S. 119 ff.). Efter 1907 gled Sagens Udvikling ind i et roligere Leje, hvor vi i Forretningsudvalget i Reglen kun havde Enkeltafgørelser at behandle. Vanskeligheder var der naturligvis alligevel nogen af baade i Juhls femaarige Sekretærtid (til 1910) og under C. Seidelins over tiaarige Virksomhed (indtil 1921). Den Præstemangel, som mærkedes gennem en Række Aar i den danske Kirke, kom ogsaa til at hæmme vort Arbejde, og samtidig følte der, efter-

haanden som vore Kirkers Tal voksede, et stærkere økonomisk Tryk. Kirkefondets egne Indtægter gik for Størstedelen med til at bestride flere og flere Kirkers Drift; men hvor skulde Midlerne komme fra til at faa de midlertidige Smaakirker og Kirkesale afløst med blivende Sognekirker? Vort Haab havde jo været, at de nystiftede Menigheder efterhaanden selv skulde magte det, og de samlede virkelig ved de fleste Kirker betydelige Summer ind dertil. Men da Byggepriserne samtidig steg stærkt, viste det sig mere og mere umuligt at løse de mange Opgaver uden betydelig Hjælp. Her var det, at Provst P. Helweg-Larsen fik Naade til at skrive sit Navn dybt ind i Kirkesagens Historie. Da han, som tidligere havde arbejdet som en af vore Pionerer ved en lille Kokolithkirke i Sundby, blev Sognepræst ved den midlertidige Timotheus Kirke i Valby, saa' han med sin dybe Kærlighed til Kirkesagen ud over den samlede Arbejdsmark; og Sorgen over, hvor meget der manglede, blev for ham et tvingende Kald fra Gud. Det gjaldt Midler til at opføre tyve Kirker (for Størstedelen til Afløsning af smaa midlertidige Hjælpekirker), men hvor skulde de komme fra? Igennem Bøn og Samraad med Venner, mest ude paa Landet, fik han Svaret. Og i April 1923 organiseredes »Kirkefondets Hjelpeindsamling« med det Maal fra Menigheder ud over hele vort Land i Løbet af 5 Aar at indsamle 2 Millioner Kroner. Imm. Bang i Haslev blev Formand, og Helweg-Larsen, som nedlagde sit Embede for Sagens Skyld, gav som Sekretær hele sin Tid og Kraft til det omfattende Organisationsarbejde. Jeg husker den Dag, da han overraskede Kirkefondets Forretningsudvalg ved at forelægge den fuldt udarbejdede Plan. Westergaard greb den straks i Tro og Tak, og samme Aften havde han Kirkefondets Samtykke. Jeg tilstaar, at jeg havde en Del Betænkeligheder, men jeg maatte bøje mig baade for den bærende Troskraft, der mindede os om Sak. 4, 4, og den over-

ordentlige Dygtighed, hvormed Planen var gennemarbejdet. Og Resultatet kunde vi jo ikke se som andet end Guds Svar paa Troens Bøn. Den samlede Sum af Hjælpeindsamlingen ude i Landet blev ca. 1¾ Mill. Kr. Hvortil der endnu kom, at der iblandt dem, som Hjælpeindsamlingen satte i Bevægelse, har dannet sig en Sammenslutning, »Kirkesagens Venner paa Landet«, som fra Aar til Aar er vedblevet at tilføre Kirkefondet en betydelig Indtægt. »Hjælpeindsamlingen i København«, der samtidig var planlagt som Støtte for Landets Indsamling, kom ganske vist først senere i Gang, men har dog naaet at yde et klækkeligt Tilskud til Opgaven. Det er let at forstaa, at disse store Gaver gav de lidt forsagte Kirkefondsmenigheder nyt Mod, og at der i de følgende Aar ved den ene Kirkeindvielse efter den anden steg en stor og glad Tak op til Herren. — Efter Hjælpeindsamlingens Afslutning afløste Helweg-Larsen Pastor Charles Nielsen som Kirkefondets egen Sekretær (1927) og stillede dermed sin dybe Kærlighed, sin Trosenergi og praktiske Dygtighed til fuld Tjeneste for Kirkesagen i de vanskelige Aar, som nu fulgte, og i hvilke vi førtes ind i alvorlige Kampe om Kirkesagens egne Principer.

Her maa først nævnes Striden om Kirkefondets »Linie«. I den Fredstid, der var fulgt efter Kampen i 1907 (se I, S. 137), havde efterhaanden nogle af vore Præster og flere i Bestyrelsen faaet den Opfattelse, at hele den kirkelige Udvikling vilde fremmes bedst, naar Kirkefondet opgav sine Særrettigheder (Ejendomsret til Kirkerne, Klausul om den halve Brug o. m.), overlod det officielle Kirkestyre og de lovlige Menighedsraad alt vedrørende Præstevalg o. s. v. og begrænsede sig til at være en aktiv Kirkebygnings-Komité. For denne »folkekirkelige Linie« kunde man henvise til enkelte Skridt fra de sidste Aar, hvor Kirkefondet havde opgivet en Del af sin Indstillingsret af økonomiske Grunde. Men da der i Bestyrelsen rejstes Krav paa at gaa videre ad den Vej, viste det

sig snart, at de gamle Kirkesags-Idealer ingenlunde var blegnede. Bestyrelsens store Flertal stod fast paa, at den levende Menigheds Kærlighed, dens Forbøn og Ofre, hang afgjort sammen med Bevarelsen af Kirkesagens oprindelige Principer. Kirkebygningerne var et stort og nødvendigt Middel, men dog kun Middel for det aandelige Maal: det sande Evangeliums Forkyndelse og en levende Menigheds aktive Arbejde for Guds Rige. Bølgene gik højt ved et Bestyrelsesmøde i 1927, men efter fortsatte Forhandlinger hævdedes med overvældende Flertal Kirkefondets Særstilling som det fastliggende Grundlag, alt imens man var villig til videre Forhandling om mindre Ændringer. — Efterklange af disse Brydninger høres endnu nu og da i offentlig Forhandling, men i Kirkefondets egne Kredse synes den Strid at have lagt sig.

Da Pastor P. Dahl blev Kirkeminister, stod han som en Ven af Kirkesagen og havde vist det baade i Ord og Gerning. Des mere overraskende kom det voldsomme Angreb, som »Socialdemokraten« aabnede paa Kirkefondet i September 1925. Anledningen hertil var — ynkeligt nok — en personlig Bitterhed i et Forhold, der overhovedet ikke vedkom Kirkefondet, men hvor Biskop Ostenfeld havde vakt Mishag hos visse Folk ved en Embedsafgørelse. Bladet, som en Menneskealder før havde lynet af Kirkefjendskab, troede vel, at her var en gunstig Lejlighed til at faa noget deraf kaldt frem igen. Vi svarede sagligt i et lille Flyveskrift, der blev uddelt i 150.000 Eksemplarer over hele Byen; og vi mødte i Befolkningen kun ganske faa Virkninger af det store Angreb. Men efter den Tid ændrede *Kirkeminister Dahl* sin Stilling overfor os. I en Skrivelse til Bestyrelsen fremsatte han det Krav, at Kirkefondet skulde opgive Ejendomsretten til sine Kirker og give Afkald paa den »halve Brugsret« (se I, S. 137) m. m. Ved det aarlige Møde af den samlede Bestyrelse i Oktober blev hans Forslag en-

stemmig afvist. Da Ministeriet imidlertid snart efter gik af, fik vi i Bruun-Rasmussen (senere Biskop) en varm Ven af Kirkesagen til Kirkeminister. Men Dahl fortsatte sit Angreb ad anden Vej. I Efteraaret 1926 var der Menighedsraadvalg. Og ved en lønlig Agitation fra Hus til Hus samledes der i to Sogne paa Østerbro et stort Flertal for en ren socialdemokratisk Kandidatliste, hvorefter de nyvalgte Menighedsraads Flertal gjorde alt for at hindre Kirkefondets Arbejde. Efter at Dahl igen var blevet Minister (1928), fortsattes den her anvendte Fremgangsmaade med officiel Støtte, saa at det næste Menighedsraadvalg gav et socialdemokratisk Flertal i adskillige Sogne. Selvfølgelig har Kirkefondet aldrig været en politisk Modstander af Socialdemokratiet; tværtimod har vi haft god Grund til at regne med Velvillie fra den Side, da Kirkefondets Maal fra Begyndelsen af netop havde det demokratiske Sigte at fjerne af Kirkens Praksis al Gøren Forskel paa fattig og rig. Men i denne Valgagitation til Menighedsraadene agiterede man direkte imod alle kirkelige Lister og ønskede end ikke Socialdemokrater, som var venligt stemt imod Kirken, med paa Listerne. Der var en Tid, da det derfor saa ret alvorligt ud ikke blot for Kirkesagen, men for det københavnske Kirkestyre overhovedet. Lykkeligvis havde dog Partiets øverste Ledelse saa megen sund Sans, at det ved de næste Menighedsraadvalg fralagde sig Ansvar for denne Agitation og derved gjorde sit til at svække dens Kraft.

Pastor Dahl havde imidlertid ogsaa andre Planer. Kort efter at han igen var blevet Minister, fremlagde han et højst betænkeligt Forslag til en *Sogneregulering* i hele »den indre By«, som hensynsløst flyttede Sognenes Grænser og brød alvorligt forstyrrende ind i det sognes kirkelige Arbejde. Ministeren lagde heller ikke Skjul paa, at hans Maal ganske direkte var at bekæmpe Kirkefondet ved at gøre alle Sognene adskilligt større og saa-

ledes overflødigøre en Del Kirker (specielt Kirkefondets). I de Forhandlinger, som fulgte herpaa, fik jeg ikke saa lidt Indblik, idet Ministeren tilkaldte de paagældende Menighedsraad enkeltvis, og i hele den Række af Møder maatte Biskoppen være til Stede ved dem alle og Provsten ved alle dem, der vedrørte Provstiets Sogne. Mødernes Forløb var lidet lysteligt, idet Ministeren hver Gang forklarede, hvad hans Plan gjaldt, hvorefter han tilføjede, at han gerne vilde høre Menighedsraadens Tanker, men de maatte huske, at han havde Magten og vilde bruge den. I de fleste Tilfælde indlod Menighedsraadene sig slet ikke paa nogen Forhandling, men svarede kort, at de skulde overveje Sagen. De Svar, der bagefter indsendtes, havde i Reglen adskilligt at indvende. En enkelt pinlig Episode husker jeg fra Forhandlingen med Frue Sogns Menighedsraad. Dahls Plan her var unægtelig ogsaa overraskende: han vilde overføre en større Del af det rigtig gamle Frue Sogn (d. v. s. alt, hvad der laa vest for Nørregade) til Helligaandskirken, mens ikke blot den sydlige Del af Andreas Sogn, men Bethlehems Sogn hinsides Peblingsøen, skulde lægges til Frue Sogn. Da Ministeren i sin Forklaring kom til Nørregade, standsede han og saa over paa Biskoppen med de Ord: »Saa vil altsaa Bispegaarden følge med over i Helligaands Sogn — det har Biskoppen vel ikke noget imod?« Ostenfelds Ansigt lovede ikke godt — kort og stærkt lød hans Svar: »Det sker ikke, saalænge jeg bor der!« Hvorefter der fulgte en uhyggelig Tavshed.

Da Biskoppen, som overhovedet ikke var bleven spurgt i denne Sag, sammenkaldte den indre Bys Menighedsraad til Drøftelse af de Krav, der maatte stilles for Kirkens Arbejde, lod Dahl ham forstaa, at Biskoppen i Egenskab af Kirkefondets Formand stod i en Dobbeltstilling og hans Embedserklæring derfor ikke kunne veje ret meget. Ostenfeld nedlagde da uden Betænkning sin Formandsstilling; og Kirkefondet valgte derefter mig til

Bestyrelsens Formand — hvad der jo ikke gjorde nogen Forandring. Ministeren førte Kampen videre ved at erklære, at han overhovedet aldrig mere vilde give Kirkefondet Tilladelse til Sogneudskillelser og Kirkeindvielser med de før omtalte Klausulrettigheder. Derved nødtes Kirkefondet til at optage en Række yderst vanskelige Forhandlinger med Kirkeministeren om en ny Ordning, af hvilken vi dog maatte kræve, at den kunde sikre Kirkefondet, hvad der var nødvendigt for dets Arbejde. Det staar i min Erindring som en dybt alvorlig Bønnens og Kampens Tid, der omsider førte til »den nye Ordning af 8. September 1930.« Denne havde sikkert sine Mangler, men var under de daværende Forhold den eneste mulige, naar vi skulde fastholde Kirkefondets Stilling som et frit aandeligt Arbejde med Ejendomsret til sine Kirker og med Ret til at værne Menighedens aandelige Livsudvikling.

Da Ministeren havde givet sin Tilslutning til denne Ordning, mente vi at være kommet ind i rolige Forhold og glædede os til i November at indvi den ny opførte *Kildevældskirkes* Krypt paa Østerbro, men allerede i Oktober udvirkede Kirkeministeriet en ny kgl. Resolution, der forandrede de to Aar forud fastlagte Grænser for Kildevælds Sogn paa Østerbro paa en saadan Maade, at Omreguleringen vilde gribe ødelæggende ind i Kirkens Arbejde over store Dele af Østerbro. Derfor ansaa vort Forretningsudvalg det for nødvendigt straks at forelægge Sagen for den samlede Bestyrelse. Denne mødte da i November med kort Varsel talrigere end nogensinde — og Kirkeministeren kom selv tilstede. Hvad hans stærkt polemiske Udtalelser virkede, skønnes bedst af Bestyrelsesmødets næsten enstemmige Svar, hvori man »i dyb Forstaaelse af Øjeblikkets Alvor, ikke lidet skærpet af Kirkeministerens Udtalelser i Dag«, bestemt nægtede at overgive Kirken til folkekirkeligt Brug. Indvielsen blev derefter udsat, og dette Skridt vakte stærk

Opsigt over hele Landet. Dahl kom imidlertid til vor Overraskelse meget hurtigt og tilbød ny Forhandling; og efter et Par Maaneder endte denne med en ændret Regulering paa Østerbro, som dog var kirkelig forsvarlig, saa at Kildevældskirken kunde indvies den 1. Marts 1931.

Samme Aar vedtoges i Kirkefondets Bestyrelse den Lovændring, at den store Kreds af Tillidsmænd, som hidtil havde haft Navn af Bestyrelse, fra nu af skulde betegnes som Repræsentantskab, medens Forretningsudvalget fik Navn af Bestyrelse. Med Hensyn til Arbejdet stillede Københavns fortsatte Vækst stadig nye Krav til Kirkefondets Aarvaagenhed og Initiativ. Des vanskeligere, fordi Arbejdet i de Aar stadig maatte fægte sig frem gennem Forhandlinger med Ministeren, som benyttede enhver Lejlighed, ikke blot ved Spørgsmaal om nye Sognes Oprettelse, men ogsaa i Embedsledighed ved vore Kirker, til igen at faa lavet om paa den nye Ordning, saaledes at vi efterhaanden kom til at arbejde under 5 à 6 forskellige Ordninger. Føleligst blev Vanskelighederne i Sundby, hvor Byens Tilvækst var overordentlig. I det yderste Sogn i Sundbyøster forberedte vi en Sognedeling og fik Lov at ansætte en anset jysk Sognepræst som Hjælpepræst ved Filips Kirken. En Byggegrund blev os skænket, og vi fik opført en »midlertidig« Kirkesal. Men Ministeren vilde afvente et nyt Menighedsraadsvalg, før han tillod en Kirkeindvielse; og da Menighedsraadet var valgt (1930), stemte det politiske *Mindretal* imod Indvielsen, og Ministeren fulgte det. Kirkefondet kunde selvfølgelig ikke svigte en allerede dannet levende Menighedskreds; og uagtet vi hidtil stadig havde været betænkelige overfor en Valgmenighedsdannelse (som førende udenfor det organiske Samarbejde med Folkekirken), saa vi her ingen anden Vej end at benytte den danske Frihedslovgivning desangaaende — kun at det paa Forhaand var forstaaet, at denne Valgmenighed satte sig som Maal at arbejde i og

for det omliggende Distrikt. Præsten og hans Kreds var straks villige, og ved en skriftlig Afstemning i Repræsentantskabet stemte 132 for at gaa den Vej (kun 7 imod). Da først gav Ministeren efter og tillod Kirkesalens Indvielse som Hjælpekirke (Simon Peters Kirke), hvad vi længe forud havde erklæret os villige til at indgaa paa.

Ud fra Simon Peters Kirke blev et solidt, levende Menighedsarbejde sat i Gang — ak, den sidste Tid har vist, at heller ikke det skulde forskaanes for nye Vanskeligheder. Og overfor den næste Opgave i Sundby, en tilsvarende Udskillelse i Sundbyvester, rejstes der i aaben Strid med en kongelig Resolution (af 1928) en underlig sammensat Modstand, bag hvilken Ministeren stod med den Plan selv at bygge en ny Sognekirke derude, saa Kirkefondet, uagtet det havde baade købt Grund og faaet Tegninger udarbejdet, var nødt til at trække sig ud af det hele.

Ved Pastor Dahls Afgang som Kirkeminister (i Efteraaret 1935) stilnede Uroen noget af, og vi ser frem til lysere Arbejdsvilkaar; men Forholdene er ved de senere Aars skiftende Afgørelser bragt ind i et Leje, hvor det i alt Fald vil tage Tid igennem Forhandlinger med Ministeriet at faa lagt fastere Arbejdslinier for Fremtiden. Den 13. December 1936 bortkaldtes *Harald Westergaard*, den københavnske Kirkesags Høvding gennem et halvt Aarhundrede. Midt under et langt Livs betydningsfulde, i alle Lande anerkendte, videnskabelige Virksomhed har han aldrig manglet Tid og Kræfter til at arbejde og kæmpe for »den store Sag«, som hans Hjerte brændte for lige til det sidste. Ved hans Begravelse ringede alle Kirkefondets Kirker med deres Klokker ud over hele Hovedstaden; og trindt om i hele den danske Kirke har Herrens Venner takket Gud for ham. At Kirkesagen ikke dermed er gaet i Staa, har de sidste faa Aar vist paa forunderlig Maade. Befolkningens stærke Ud-

flytning fra den »indre« By til en stedse videre Omkreds har lagt store Opgaver for Kirkesagen og kaldt Guds Folk til en ny Fremrykning over hele Linien. Og samtidig har den Bevægelse, der har betegnet sig selv med Ordene »Ungdommens Kirke«, set Kirkesyner i Slægt med dem, der kaldte de syv første Lægsmænd, og giver os Lov til at haabe, at de Kirkeidealere, der lyste gennem Arbejdet i den første Tid, skal blive dybere og videre virkeliggjort i vor Kirkes Fremtid.

2. *Det tredie kirkelige Udvalg.*

»Det desværre saa forvirrede og lidet udbytterige kirkepolitiske Udvalg«, saaledes har en af Udvalgets Ledere betegnet det tredie kirkelige Udvalg, og jeg, som har levet grundig med i det gennem hele dets mer end 10-aarige Tilværelse, maa desværre give ham Ret. Derfor vilde jeg unægtelig helst tie stille herom, men jeg tror ikke, jeg har Lov dertil. Thi hvor trægt dets Tid end er gaaet, og hvor lidet det end har naaet, saa hører det tredie kirkelige Udvalg dog med i den danske Folkekirkes Udvikling og giver sit Bidrag til Forstaaelse af det sidste Tiaar. For mit Vedkommende kommer dertil, at jeg er den eneste, der har været Medlem af alle tre kirkelige Udvalg (se angaaende det første I, S. 143 ff. og det andet II, S. 17) og derfor har lettere ved at se det i en større Sammenhæng. Naturligvis kan der ikke i denne Bog gives en Skildring af Udvalgets Forhandlinger, men et Overblik over Udvalgets Hovedspørgsmaal maa der her gives Bidrag til, saa meget mere som dette staar i væsentlig Sammenhæng med de Kirkeproblemer, som har trængt sig ind paa mig gennem hele min Livsgerning.

Ved Lov af 7. Marts 1928 om Nedsættelse af et *Udvalg angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken* »bemyndigedes Kirkeministeren til at nedsætte et Udvalg til Drøftelse af Forholdet mellem Staten og Fol-

kekirken og til at afgive Betænkning om eventuelle Ændringer i det bestaaende Forhold, derunder ogsaa om Formaalstjenligheden af en fuldstændig Adskillelse.« Udvalget skulde bestaa af 26 Medlemmer, af hvilke Kirkeministeren valgte 5, Rigsdagen 8, Menighedsraadene valgte 8 og kirkelige Foreninger og Institutioner 5. Ministeriet beskikkede Departementschef Holbøll til Udvalgets Formand. Forskellen mellem dette og de tidligere kirkelige Udvalgs Sammensætning var, at 8 Medlemmer var valgt af Rigsdagens fire store Partier. Rimeligt nok var det derfor, at Udvalget ofte blev betegnet som »*det kirkepolitiske Udvalg*«, men det betød ikke, at Udvalget var et Rigsdagsudvalg. Det var udelukkende Kirkens Sag, det havde med at gøre, og det var kirkeligt valgt til frit og selvstændigt at raadslaa om Kirkens Tarv. Af og til skurrede dog politiske Toner pinligt igennem, som vi straks fra Begyndelsen fik et Indtryk af, idet nogle af os overfor Ledelsen udtalte Ønsket om, at vore Møder ligesom i de to tidligere Udvalg maatte indledes med Bøn, men fik Afslag. Senere hørte jeg, at der var politiske Medlemmer, som udtrykkelig havde sagt, at de i saa Fald straks vilde forlade Salen. Jeg husker ogsaa, hvorledes en Talers Ord om, at man burde tage paa de hellige Ting »med bedende Hænder«, fremkaldte spotte Tilkendegivelser. Og i de saglige Forhandlinger kan det ikke nægtes, at det oftere kom til polemiske Holmgange mellem politiske Medlemmer, som formentlig var godt Latin i Rigsdagen, men faldt saa underlig for os andre.

Udvalget begyndte sin Virksomhed den 28. Juni 1928 i et af de største Udvalgsværelser i øverste Etage paa Kristiansborg Slot. De 8 rigsdagsvalgte Medlemmer var fordelt med 3 til det socialdemokratiske Parti, 2 til Venstre, 2 til det konservative Folkeparti og 1 til de Radikale. Saa man sig om i Salen for at orientere sig med Hensyn til aandelige Retningslinier, vilde man vel fore-

løbig paa det nærmeste regne med en ret fast kirkelig Gruppe paa 7, 6 grundtvigske, 3 af kirkeligt Centrum, friere stillede 3, samt Socialdemokrater 4 og Venstre 2 foruden Formanden. Som bekendt var der fra grundtvigsk og i Rigsdagen fra Venstres Side kæmpet stærkt imod Udvalgets Nedsættelse; derfor holdt i lang Tid Repræsentanterne fra disse Sider sig ret uvillig tilbage fra at yde nogen positiv Indsats. Derimod var de kirkelige Forfatningsvenner tillige med de Konservative mødtes med Socialdemokraterne i Ønsket om dette Udvalg,*) og det var altsaa paa Forhaand at vente, at Udsigten til et positivt Resultat vilde bero paa, hvorvidt disse sidstnævnte kunde komme til en fælles Forstaaelse. Aabningsmødet optoges hovedsagelig af en stor Tale af *Borgbjerg*. Baaret af hans ejendommelige Veltalenhed bevægede den sig i store Linier vedrørende Spørgsmaalet om en Adskillelse mellem Kirke og Stat. Han beto nede straks, at der næppe fra nogen Side var Ønsker om at ophæve Grundlovens Paragraf 3, og at det derfor var indenfor dens Bestemmelser, at Adskillelsen skulde søges gennemført. Ret overraskende sluttede derfor Talen — efter en Motivering, der førte Tilhørerne langt omkring — med de Ord: *Altsaa* en fuldstændig Adskillelse mellem Kirke og Stat! — Det var ikke den eneste Gang, at Udvalget fik Anledning til at beundre »det ærede Medlems« Talegaver.

Udvalgets Drøftelser maatte begynde med en *Generaldebat*. Denne indleddedes straks med, at de fire socialdemokratiske Medlemmer fremlagde et »Udkast til For-

*) Et af Hovedmotiverne til Udvalgets Nedsættelse var nemlig Ønsket om at faa Afgørelser i de indre kirkelige Sager bort fra Rigsdagen — fra *socialdemokratisk* (politisk) Side for at forebygge, at vanskelige kirkelige Spørgsmaal skulde splitte et politisk Parti, hvor det trængte til Sammenhold, og fra *kirkelig* Side for at værne Kirkens aandelige Værdier mod at blive mishandlede i en politisk Opportunismes Forhandling.

slag til Lov om kirkeligt Selvstyre. Det blev fra de Sider, hvor man var indstillet paa Samarbejde, modtaget med en Del Velvillie, uden at der dog blev lagt Skjul paa, at det indeholdt visse Principer, som ikke kunde bære en Kirkeorden. I de videre Forhandlinger gled det derfor ogsaa helt til Side, idet det kun af og til blev nævnt af Socialdemokraterne som et Forslag, de til sidst kunde falde tilbage paa, naar der ellers ikke naaedes et Resultat. I Generaldebatten fremkom der naturligvis ellers meget spredte Udtalelser og Forslag, som overgaves det i Februar 1929 nedsatte Underudvalg paa 9 Medlemmer til videre Behandling. At Borgbjerg ikke blev Medlem af Underudvalget, var et Tab for Underudvalget, idet han efter den Tid trak sig mere tilbage og overlod Dahl at være Fører for den Fløj, uagtet Borgbjerg havde helt andre Evner og i alt Fald paa enkelte Punkter en aandelig Forstaaelse (særlig af Aandsfrihedens Værdi), som vilde have lettet et Samarbejde. Underudvalget indgav Beretning til Hovedudvalget først i 1930, indeholdende 6 meget forskellige Mindretals-Forslag. Forinden var der imidlertid sket den Forandring, at 2 af Udvalgets Medlemmer, Folketingsmand Borgbjerg og Landstingsmand Dahl var indtraadt i det 2. Ministerium Stauning. Uagtet mange af os ansaa det for selvfølgeligt, at de derefter maatte træde ud af Udvalget, blev der slet ikke Tale derom (sandsynligvis fordi Partiet ikke blandt sine Rigsdagsmedlemmer havde nogen, der kunde føre Sagen videre). Udvalgets Formand, Holbøll, ansaa det da ogsaa for umuligt paa en Gang at være Departementschef i Kirkeministeriet under Kirkeminister Dahl og samtidig at være Udvalgets Formand, men Regeringen befalede ham uden videre at fortsætte. Dette har han ogsaa gjort med utrættelig Flid, idet han altid har været rede med Vejledning og Raad for alle Sider i Udvalget og har ledet alle Møder med en personlig Elskværdighed, uden hvilken der sikkert ofte var gaaet adskilligt i Stykker.

Men vi kunde jo ikke undgaa at mærke, at han som Formand var ret trykket af det umulige i Stillingen og ikke kunde sætte sit Maal som Leder i andet end at faa det hele til at holde nogenlunde sammen.

Hovedudvalgets Arbejde udførtes ved længere eller kortere Samlinger ofte med lange Pauser. Vore Forhandlinger omfattede foruden det forelagte Hovedspørgsmaal adskillige Enkeltheder i Folkekirkens Forhold. Men her er der ikke Grund til at dvæle ved disse. I Arbejdet med Forfatningssagen rejste der sig snart et vanskeligt Spørgsmaal angaaende den i Menighedsraadsloven foreskrevne *Tilmelding til de kirkelige Valgsteder*, og derom nedsattes et særligt Udvalg, hvor Dahl og jeg havde Sæde. Tilmeldingspligten var i de første Forhandlinger blevet angrebet stærkt fra flere Sider. Dahl udkastede da en Tanke, der kunde give den saa lempelig en Form, at det »odiose« vilde forsvinde. Fra vor Side søgte vi nu at give denne Tanke en praktisk Form, og Dahl gav sin Tilslutning. Men — da vi samledes til det sidste Møde for at underskrive vor fælles Betænkning, meldte Dahl sig pludselig fra — og der blev aldrig afgivet nogen Betænkning. Dette negative Resultat var vistnok medvirkende til, at vi indenfor vor kirkelige Gruppe sluttede os fastere sammen til Værn for Tilmeldingspligten. I Begyndelsen var der nemlig ogsaa indenfor vor Kreds forskellige Meninger om Tilmeldingspligtens Værdi, idet man mange Steder paa Landet ikke skønnede, at den betød ret meget og derfor antog det for lige saa godt at komme udenom den uhyggelige Parti-Agitation ved at lade den falde. Men ved nærmere Forstaaelse af Forholdene i vore store Byer indsaa man dog de store Betæneligheder herved og enedes om at bevare Tilmeldingen udfra den sunde kirkelige Betragtning, som Appel havde givet Form i de Ord, at Tilmeldingen var Udtryk for det Mindstemaal af kirkelig Aktivitet, som maatte kræves for at have kirkelig Valgret. En lignende Afkla-

ring fandt iøvrigt ogsaa Sted i Venstrepartiet, hvor man i Begyndelsen stod ret forskelligt, men endte med bestemt at hævde Tilmeldingspligten.

I den videre Forhandling om Forfatningen viste det sig imidlertid, at man Gang paa Gang stødte paa Grund paa dette Spørgsmaal. Og da man fra socialdemokratisk Side opstillede Tilmeldingspligtens Bortfald som et absolut Krav, men ogsaa lovede, at naar der blev givet efter heri, vilde man være villig til at strække sig langt i alt andet, begyndte vi indenfor vor Kreds at overveje, om det skulde være muligt at formulere bestemte Krav for den nødvendige kirkelige Betyggelse uden at fastholde Tilmeldingspligten. Denne Mulighed trængte sig des alvorligere ind paa os, da Dahl i et nyt omfattende Forfatningsforslag, som i det meste af sin Opbygning var overraskende konservativt, havde indføjet et Par yderst radikale Punkter, først at Sognets Præst ikke skulde være født Medlem af Menighedsraadet, og saa en højst foruroligende Paragraf, der begyndte med at give de af det kirkelige Udvalg med $\frac{2}{3}$ Stemmer vedtagne Forslag Ret til kgl. Stadfæstelse, men endte med, at $\frac{1}{3}$ af Udvalgets Medlemmer kan kræve, at et Forslag, som har faaet mindst $\frac{1}{3}$ af Stemmerne, ved det første ordinære Menighedsraadsvalg skal forelægges Vælgerne til Afstemning, hvorefter det, hvis det har faaet over Halvdelen af de afgivne Stemmer skal indstilles til kgl. Stadfæstelse. Dette overraskende Forsøg paa at komme udenom Menighedsraadene, som dog skulde være Forfatningens Grundlag, og voldgive selv de inderste kirkelige Anliggender til en rent folkelig Afstemning, maatte vi for enhver Pris standse. Det blev derfor en betydningsfuld Dag, da vi i Underudvalget gjorde det Tilbud foreløbig *forsøgsvis* at opgive Tilmeldingspligten paa Betingelse af et ubetinget Løfte fra Dahls Side om at lade de to Punkter falde. Og Dahl gav tøvende, men afgjort sit Ja.

Herud fra paabegyndtes da en helt ny Række Forhandlinger om Muligheder for at formulere saadanne Ændringer i Bestemmelserne for Menighedsraadsvalgene, som de to Partier kunde mødes i. I lang Tid understregede Dahl særlig Kravet om »lige og almindelig Valgret«. Forskellige Forslag blev gjort, men lykkedes ikke. Man enedes da om at raadspørge en særlig Autoritet paa den politiske Valgtekniks Omraade. Denne afgav ogsaa en interessant Erklæring, der til Indledning erklærede det umuligt at gennemføre en virkelig lige og almindelig Valgret, men som velvillig havde udregnet et Forslag, der vilde føre noget nærmere henimod det. Dette viste sig imidlertid, da vi drøftede dets praktiske Gennemførelse, ogsaa som umuligt. Og vi forhandlede da videre om nye Tanker, bl. a. et Forslag fra Dahl om Udnyttelse af Provstiraadene, uagtet disse af Udvalget 1921 kun var blevet optaget i Loven med de bestemteste Løfter om, at de alene maatte gælde de økonomiske Forhold. Tilsidst fandt dog Provst Nørgaard en Metode, der kom en Del nærmere til Lighedskravet end alle tidligere Forslag, men den fandt ingen Tilslutning fra den anden Part.

Naaede vi overhovedet virkelig fremad? Det kunde dog synes saa, da vi med Underskrift fra begge Sider indsendte et fælles Forslag til Hovedudvalget. Politiske Optimister begyndte allerede at proklamere »Forliget«. Men ved nærmere Eftersyn viste det sig, at der fra begge Sider var opstillet Forbehold, fra vor Side det samme, som var fremlagt som Forudsætningen for hele vor Forhandling (se ovenfor), fra Dahls Side i taaget Almindelighed for det hele. Men da det var givet, at ingen af Parterne kunde gaa ind paa den andens Forbehold, var det hele kørt grundig fast; og der stod vi nu ved Dahls Afgang som Minister i September 1935. Hans Efterfølger saavel i Kirkeministeriet som i Udvalget kunde selvfølgelig, da han ikke forud var inde i noget af alt,

hvad der var forhandlet i Udvalget, ikke paa dette Tidspunkt slaa ind paa helt nye Veje; og det store Rigsdagsparti, han repræsenterede, viste sig nu, efter at det ved sidste Rigsdagsvalg havde faaet Flertal i begge Ting, uden Interesse for en Overenskomst. Det vilde foretrække blot at henvise til det først fremlagte socialdemokratiske Forslag (se S. 102 f) og iøvrigt afvente Fremtidens Udvikling. Under disse Forhold var der intet andet at gøre end at afslutte Udvalgets Arbejde, faa de endnu ikke færdiggjorte Enkelt-sager bragt tilende og med Hensyn til Hovedspørgsmaalet afgive en Betænkning, i hvilken hver enkelt Gruppe (eventuelt ogsaa enkelte Medlemmer) kunde udtale sig frit om sine Synspunkter. Denne er i alt væsentlig færdig og ventes afgivet i den nærmeste Tid.

Udvalgets mange andre Spørgsmaal — bl. a. de økonomiske, som paa Grund af Tidens Kriseforhold havde affødt forskellige, vidtløftige Drøftelser — kan der her ikke dvæles ved. Naar den endelige Beretning udkommer, vil den i alt Fald give Indtryk af, at der er arbejdet ikke lidt i Udvalget og paa flere Omraader er lagt en hel Del tilrette for Lovgivningen. Men de vedrører kun i fjernere Grad Hovedspørgsmaalet. Kun paa eet Omraade, der staar i dyb Sammenhæng med Spørgsmaalet om Forholdet mellem Kirke og Stat, er det endnu nødvendigt at tilføje nogle Ord. Jeg mener *Skolespørgsmaalene*, som allerede i 20'erne havde været stærkt fremme i Forhandlingerne (se II, S. 18). Allerede ved den indledende Generaldebat stillede Biskop Gøtzsche det Spørgsmaal til Borgbjerg, hvorledes Skolens Stilling til Kirken vilde blive efter det fremlagte Forfatningsforslag. Borgbjerg svarede, at Skolens Forhold slet ikke berørtes af dette, saa der var ingen Grund til Uro. Gøtzsche nøjedes dengang med en kort, men bestemt Advarsel. Men i 1930, da Borgbjerg som Undervisningsminister havde forelagt et Lovforslag, der vilde afskaffe det kir-

kelige Tilsyn, uden at det mindste desangaaende var berørt i Udvalget, fremsatte Gøtzsche m. fl. et lille stilfærdigt Forslag om, at Udvalget skulde anmode Regering og Rigsdag om at »drage Omsorg for, at Forbindelsen mellem Folkets Kirke og Skolen ikke afbrødes.« Borgbjerg blev meget fortørnet over dette Forslag, men maatte finde sig i, at der blev nedsat et Underudvalg, som med Gøtzsche som Formand foreslog Udvalget »at henstille, at der træffes en Ordning, hvorefter Præsten faar Sæde i Skolekommissionen, og Biskoppen faar Adgang til at gøre sig bekendt med Religionsundervisningen i de offentlige Skoler i sit Stift.« Og dette Forslag vedtoges af Hovedudvalget (med 15 Stemmer mod 11).

Endelig oplevede vi i 1935 en længere og meget alvorlig Forhandling i Anledning af Undervisningsministeriets Plan om en *Revision af Skolens Lærebøger*. I det kirkelige Udvalg drejede Sagen sig jo kun om Lærebøgerne ved Religionsundervisningen. Betænkningen herom i den af Ministeriet nedsatte Kommission vakte stærk Uro i kirkelige Kredse, først fordi den i aaben Modstrid mod Folkeskolens gældende Grundregler vilde fastslaa, at Religionsundervisningen kun maatte gives som Kundskabsmeddelelse; og dernæst fordi Kommissionens Anvisninger til Revision i alt Fald lukkede Døren op for, at væsentlige Dele af den gamle Pagts Bibelhistorie kunde anses for uhistoriske Sagn, og Biblens Undere kunde skydes tilside som »stridende mod Videnskaben«. Af den meget indviklede, interessante Kamp om disse Ting skal her kun nævnes, at Underudvalgets Forslag til Betænkning hovedsagelig blev affattet af O. Geismar og mig i fuld Enighed om paa det bestemteste at hævde Kristendomsundervisningens Maal som personlig Opdragelse og om at kræve, at denne Undervisning maatte gives i fuld Overensstemmelse med den Tro, paa hvilken omtrent alle Skolens Børn er døbt. Biskoppernes Erklæringer i Sagen viste sig da ogsaa alle at have

samme Sigte, og Forhandlingen endte med det overraskende Resultat, at Dahl trak sine Forsøg paa en svagere mæglende Udtalelse tilbage, og Underudvalgets Forslag blev enstemmig vedtaget.

Behandlingen af disse Spørgsmaal var jo kun mindre Episoder, dog forhaabentlig med tilstrækkelig Vægt til at advare doktrinære radikale Pædagoger mod at tro, at det lader sig gøre i Danmark at betragte Skolen som Kirken uvedkommende. Men angaaende det store Hovedspørgsmaal turde der, inden vi slutter dette Afsnit, være Grund til at standse overfor det Spørgsmaal: *hvorfor kom der ikke mere ud af det hele?* Herpaa kan der gives forskellige Svar. Nogle har peget paa den politiske Alliance mellem Socialdemokraterne og de Radikale, og sikkert nok har Udsigten til, at der alligevel ikke blev noget af det, saalænge den Alliance bestaar, medvirket til, at der ikke kom Fart i Arbejdet. Andre har særlig beklaget sig over *Grundtvigianernes* og *Venstres* Uvillie overfor Hovedsagen, og naturligvis har det ogsaa sinket en Del. Men Opgaven blev jo dog stillet under de Vilkaar, og der blev arbejdet alvorligt af en større Kreds — hvorfor naaede *de* da ikke videre? Jeg skønner ikke, at jeg har Lov til at fortie mine Tanker herom, da det er et offentligt Hverv, der har været os betroet.

Først maa jeg da pege paa, at det største Rigsdagsparti, som var med til at gennemføre Udvalgets Nedsættelse, i Virkeligheden ikke har haft nogen Interesse eller Forstaaelse for Sagen. Det fik vi efterhaanden et Indtryk af, da der i Aarevis ikke blev forhandlet om Sagen i Partiet; og da dette Parti ved det sidste Rigsdagsvalg havde faaet Flertal i begge Ting, blev det hurtigt klart, at man ikke brød sig om, at der blev noget ud af det. Vel havde Partiets første Ordfører *Borgbjerg* sikkert i Begyndelsen Interesse for Opgaven. Hans Maal var, som han ofte udtrykte det, at faa de indre kirkelige Afgørelser ud af den almindelige Politik. Heri var det jo

ogsaa, at han og Dahl var mødtes med de Konservative, som kæmpede for det samme af gode kirkelige Grunde. Men i Forhandlingernes Gang viste det sig desværre, at Borgbjerg vel havde et klart Blik for den politiske Værdi af at faa de kirkelige Motiver fjernet ved Rigsdagsafgørelser, men at han ganske manglede Blik for, at man fra kirkelig Side selvfølgelig paa tilsvarende Maade maatte kræve de politiske Motiver fjernede fra de kirkelige Afgørelser. Yderligere kom hertil, at Borgbjerg ret tidlig trak sig tilbage og overlod Dahl Ledelsen. Og det vil være vanskeligt at nægte, at dette blev skæbnesvangert for Resultatet.

Hvad Dahl angaar skal det villig anerkendes, at han i sin personlige Karakter var baade elskværdig og beskednen, tit i en mærkelig naiv Aabenhjertighed; men det stod kun i daarlig Samklang hermed, at man hos den samme Mand kunde møde en underlig stejl Betonning af egen Storhed. Med Hensyn til hans kristelige Stilling (som dog ikke er uvedkommende hos en Kirkeminister), har mange glædet sig ved hans Prædikeners Alvor og Kærlighed; og det kunde ikke lade være at gøre Indtryk, naar han nu og da stilfærdig udtalte, at han kunde længes efter at nedlægge Ministeriets Byrde og — slutte sit Liv som Præst ved en lille Kirkefondskirke. Des underligere ofte at maatte høre hans stærke Angreb paa Kirkefondet og hans aabne Forsikring om, at han, hvis de kirkelige og de politiske Hensyn kom i Strid, vilde træffe sin Afgørelse efter politiske Motiver. I hans Ledelse af sin Gruppe var det vanskeligt for os at forstaa, hvad der egentlig var hans Maal; vi oplevede mærkelige Svingninger. Trænet i politisk Oportunisme syntes han ofte kun at vente — og han kunde vente længe — paa, at *noget* skulde vise sig. Dermed skal ikke være sagt, at han ikke havde et Ideal for Øje. Utvivlsomt var det hans Ønske at drage Nutidens store Arbejderbefolkning, som mange Steder var kommet sørgelig paa Afstand fra Kir-

ken, nærmere til den. Og i Forstaaelsen af dette Maals kirkelige Værdi fandt Dahl da ogsaa oprigtig Tilslutning fra kirkelig Side; bl. a. husker jeg meget varme og vægtige Udtalelser af Munck (Indre Missions Formand), Gøtzsche og C. J. Holt. Men naar Dahl agiterede for at faa alle (selv helt ukirkelige) med til de kirkelig Valg, kunde vi ikke være med. Thi vel kunde man nok regne Dahls Motiv her for at være i Slægt med J. C. Christenssens, da han forelagde den første Menighedsraadslov, som han forsvarede med, at den store Del af Befolkningen, som manglede kirkelig Sans, vilde faa noget af den ved at være med til at stemme i kirkelige Sager. Men unægtelig var der den store Forskel, at den Befolkning, J. C. Christensen tænkte paa, hovedsagelig levede i en traditionel Pietet for Kirken, medens en sørgelig stor Del af Arbejderbefolkningen var vakt og udviklet under Paavirkning af Marxistisk Kirkefjendskab. Og det, som den Gang havde Mulighed for at føre nærmere til Kirken, vilde da under helt andre Forudsætninger faa skæbnesvangre Konsekvenser baade for Kirken og for Folket.

Jeg kan ikke se andet end, at Dahl kunde have givet meget brugelige Bidrag til Udvalgets Arbejde som almindeligt Medlem, men at det var en stor Misforstaaelse, at han kom til at staa som Hovedleder. Som saadan har han selvfølgelig en væsentlig Del af Ansvar for Udvalgets hele Gang, men til at bære det Ansvar manglede han ganske Evner. Derfor ligger i Virkeligheden det største Ansvar paa dem, der betroede ham Embedet som Kirkens Minister og overlod en stor Sag, som Partiet selv havde rejst, til hans Gennemførelse.

Til Slutning maa jeg endnu tilføje, at jeg ikke kan godkende de Udtalelser, der ofte har lydt baade i og udenfor Udvalget, at der efter dette *aldrig mere* vil blive *noget kirkeligt Udvalg* i Danmark. Hvorledes end kirke-

lige og politiske Forhold udvikler sig, kan det — saa længe vi har en Folkekirke — ikke undgaas, at der fra Tid til anden vil opstaa vanskelige Situationer og Problemer, som fornuftige Mennesker ikke vil kunne klare uden en alvorlig Raadslagning mellem Kirkens og Statens Tillidsmænd. Maatte til den Tid Kirkens Ledere være naaet et Stykke videre i fælles Forstaaelse af, hvad Kirken maa kræve af sine Talsmænd; og maatte den store danske Arbejderbefolkning være saa vidt modnet i aandelig Henseende, at der kunde stemmes efter andre og højere Motiver end Partiernes politiske Magt.

XVI.

DE SIDSTE AAR

1. *Omkring min Afgang.*

I 1925 fyldte jeg 70. Efter dansk Lov indgav jeg derfor Ansøgning om min Afsked, men efter et kirkeministerielt Cirkulære (udstedt af J. C. Christensen) gik man den Gang ud fra, at hvis Biskop og Menighedsraad ønskede Præstens Forbliven, kunde Ministeriet opsætte Afgørelsen til senere. Jeg hørte da heller ikke mere derom og fortsatte trøstig min Gerning, som netop i den Tid stillede store Krav fra forskellig Side. Personlig tænkte jeg, at hvis intet andet indtraf, vilde jeg, ligesom min Fader, nedlægge mit Embede, naar jeg blev 75. Imidlertid var Dahl blevet Kirkeminister, og det forlød, at han vilde gøre Alvor af Aldersgrænsen 70. Men Vor Frue Menighedsraad var paa den Tid i et vist Krigshumør, særlig paa Grund af Dahls Sogneregulerings-Planer (se II, S. 95), saa de vilde ikke høre Tale om min Afgang. Rejstes Spørgsmaalet, vilde de protestere, og jeg maatte ikke svække deres Stilling ved selv at gøre noget Skridt. Det lovede jeg dem da paa Betingelse af, at de straks vilde sige til, naar jeg ikke burde blive længere. Saaledes hengik flere Aar i samme Arbejdstempo som tidligere, saavel i Kirke og Sogn som i Kirkelivets andre særlige Opgaver. Derunder foretog jeg da ogsaa ligesom tidligere ikke faa Smaarejser ud over Landet som Ordfører for Kirkesagen, Landsforbundet og Ydre eller Indre Mis-

sion. Med Glæde mindes jeg særlig den nordiske Missionskonferénce i Oslo (September 1932), da jeg foruden at deltage i flere Dages Forhandlinger fik Lov at holde et af Mødets Hovedforedrag i Calmeyergadens Missionshus om »Missionen og Kristi Genkomst«.

Og nu nærmede sig Oktober 1932, da det vilde være 50 Aar siden min Ordination. Kirkeministeren, som efter H. M. Fengers Død (1930) havde gjort flere Tilløb til at gøre Alvor af min Afsked, rørte da igen paa sig, og Biskop og Menighedsraad fandt det klogest at give efter, naar man var kommet over Jubilæet — hvad jeg naturligvis ganske sluttede mig til. Da mine Venner derefter vilde planlægge en Fest, bad jeg dem vælge mellem en Jubilæumsfest paa min Ordinationsdag eller en senere Fest ved min Afsked; og jeg glædede mig over, at de valgte den første, saa jeg senere kunde »gaa« i al Stilhed. Paa 50 Aars Dagen for min Ordination (18. Oktober) blev jeg paa mangfoldige Maader overvældet af Menneskers Kærlighed, og om Aftenen havde en stor Kreds af Venner fra Vor Frue Kirke og Sogn, fra Valby og fra Vejlbj ordnet en Højtid i Grundtvigs Hus saa kønt og kærligt, at det virkelig blev mig og mine en skøn Mindesdag. Det blev mig let at lade de mange gode Ord, der lød, gaa videre op til Gud i Tak. Blandt dem, jeg mindes bedst og er dybt taknemlig for, er de Hilsner, jeg fik fra Harald Westergaard, min Ven og Kampfælle gennem næsten den hele Aarrække, min Biskop H. Ostensfeldt og som Ordfører for en tusindtallig Kreds af tidligere Konfirmander, P. Brodersen, dengang Præst i Valby.

Men endnu fik jeg Lov at tjene en Tid ved Vor Frue Kirke, idet Ministeren fastsatte min Afsked til den 31. Marts 1933, og Biskoppen konstituerede mig til at fungere i Vakancen, som varede lige til Efteraaret. Derfor blev det først den 20. Søndag efter Trinitatis 1933, at jeg

holdt min Afskedsprædiken.*) Søndagen efter blev hidtilværende Docent Fuglsang Damgaard indsat til Stiftsprovst efter kort Tid forinden at være ordineret til Præst af Ostenfeld. Vemodigt at tænke, at Biskop Ostenfeld blev begravet fra Domkirken paa Aarsdagen for min Afskedsprædiken. Og underlig hurtig skiftede da Forholdene ved Domkirken, idet Fuglsang Damgaard fulgte Ostenfeld paa Københavns Bispestol, og P. Brodersen blev hans Efterfølger i Stiftsprovstiet.

2. Hjemliv m. m.

Saa var jeg »emeritus«. Ikke med Sorg; dertil havde jeg formeget at takke for gennem de mange Aar. Heller ikke med en forlegen Følelse af, hvad jeg skulde gøre af mig selv den næste Dag; jeg var jo stadig Præst, og Præstegerningens forskellige Krav og Opgaver omgav mig fremdeles. Da jeg heller ikke mærkede, mine Kræfter tog af, følte jeg mig stadig staaende i »min Livsgerning«. »Men har De ikke savnet Deres Prædikestol?« Jeg maa dertil svare ikke blot, at jeg dog enkelte Gange har staaet paa den og ret hyppigt paa mange andre, men navnlig, hvad jeg tydelig mærkede den første Søndag efter min Afskedsprædiken, at jeg sad i en Kirkestol i Vor Frue Kirke ganske som en anden Kirkegænger og egentlig kendte det som en naturlig Fortsættelse af, hvad jeg var vant til, før jeg blev ordineret.

Den 3. Oktober 1933 var jeg *flyttet* fra Stiftsprovstegaarden. Jeg havde jo tænkt lidt paa at flytte til Ordrup, for jeg har altid elsket Landet med Skov og Strand, og der boede min Søn Henry. Men der var for meget, der

*) Min Afskedsprædiken findes i min Evangeliepostille: »Grib det evige Liv« (Gads Forlag), 1934). Forud for den har jeg (foruden spredte Prædikener trykt i forskellige Blade) udgivet en lille Samling (5) Langfredagsprædikener 1887 (Bethesdas Forlag), og i 1904 en Postille med Prædikener over Kirkeaarets gamle Epistelserække: »Troens gode Strid« (Gads Forlag).

holdt igen. København var ikke blot min Barndoms By, men igennem 18 Aar var jeg vokset sammen med Menighedslivet i Vor Frue. Menighedssamfundet der holdt da ogsaa paa mig; da jeg nemlig i September 1933 nedlagde mit Formandshverv i Samfundet, og Malmstrøm blev valgt i mit Sted, gjorde Samfundet mig til Æresmedlem af Samfundsstyrelsen, hvad jeg, der helst undrog mig Æren, kun opfattede som en Forpligtelse. Derfor fandt jeg min Bolig i den gamle By. I Gothersgade lige overfor »Kongens Have« var man ikke klemt inde mellem Husrækker og Tage; fra min Skrivebordsplads var der en vid Horisont, og Kongens Have frydede mit Øje baade ved Løvspring, ved Løvfaldstid og i Vintrens Snedragt. I Tilgift kunde jeg desuden se ud over Gardens Eksercerplads, hvor der »sker« ikke saa lidt forskelligt, og skimte Rosenborgs Spir mellem Pladsens Popler. Baade Maager og Smaafugle mødte gerne paa min lille Altan, naar der var noget at hente. — Var det svært at skilles fra det gamle Hjem paa Frue Plads? Egentlig ikke. Jeg er glad ved de gamle Minder, hver Gang jeg kommer i Nærheden af Holbergs Træ og den gamle Bolig. Men trods Forskellene i Plads er »Hjemmet« dog fulgt med. Min Faders Malerier, mest Studier af de Kunstnere, han kendte, de Møbler, som min Hustru og jeg har samlet efterhaanden i de forskellige Hjem, og mangfoldige Gaver, som minder om gamle Venners Kærlighed, omgiver mig. Og Bøgerne — ja, naturligvis maatte jeg skille mig af med en hel Del, og det var ikke saa let; men endnu taler de fra fire høje Reoler som en stor Kreds af mangeaarige Venner til mig, idet deres Rygge hvisker: husker du dit Arbejde i Exegese og Dogmatik? Eller mindes du den rige Tid med Missionshistorien? Og endnu har jeg jo Lov at hente dem ned og opfriske gamle Værdier. Og i dette Hjem foregaar der ganske vist ikke saa mange Ting som i Fiolstræde, men der arbejdes endnu, og adskillige

Raadslagninger finder Sted med Venner indenfor forskellige Grene af Guds Riges Arbejde.

Her i mit Hjem ser jeg da ogsaa mange kære Ansigter, men det er en af de vemodige Erfaringer, som vi gamle vokser dybere og dybere ind i: at de, som vi holdt af og har delt Livet med, kaldes bort. Jeg husker fra min Faders sidste Aar det vemodige Smil, hvormed han engang sagde: »Ja, jeg gaar jo stadig og begraver mine Venner, den ene efter den anden.« Det kan ikke være anderledes, naar man har naaet Støvets Aar. Af Hjemmets Venner nævner jeg de nærmeste, som jeg i de Aar maatte sige det sidste Farvel ved deres Grave: Kamilla Blom (se I, S. 30) efter flere Aars store Svaghed 1931 — i samme Aar Jacob Fibiger Jørgensen, gift med min Kusine Agnes, i hvis Præstegaarde i Jylland og paa Sjælland vi i sin Tid ofte var Gæster — min trofaste Præsteven og Halvfætter Theodor Løgstrup 1933, — min Fætter Carl Ussing, Nationalbankdirektør, 1934 og min Hustrus sidste Søster, Johanne Blom 1937. Af vore mest trofaste Medarbejdere i Valby Oberstinde Th. Keyper 1929, og i Vor Frue Sogn Frk. E. Hedemann 1938. Fremdeles blandt Præstevenner O. Ricard og P. Møllerup 1929, E. With og V. Kold 1932, H. Ostefeld 1934, V. Ammundsen og H. Westergaard 1936, A. Busch og A. Fibiger 1937, J. Gøtzsche 1938 samt J. Bittmann, E. Prip og E. Geismar 1939. Den gamle Vennekreds blev saaledes stadig mindre, men under fortsat Arbejde knyttedes der Forbindelser med yngre Venner, og dem skylder jeg stor Tak for et Fællesskab og Samarbejde, hvori jeg fik Lov til saa lidt at mærke Afstanden i Aar.

Den indbyrdes *Omgang* mellem Præster foregaar jo i Danmark for en stor Del gennem Konventer, men i Hovedstadens anspændte Tempo er de større fælles Konventer klemmt ned til det mindst mulige Timetal, saa der kun i ringe Grad bliver Lejlighed til personligt Samvær. I det gamle, halvofficielle »Københavns Præstekonvent«

var jeg en Række Aar Næstformand i Samarbejde med J. Steen som Formand, og i det vistnok af Friis-Hansen stiftede »Indre Missions Konvent« var jeg en Tid lang Formand; men i de senere Aar er det kun sjældent, jeg har deltaget i disse. Fra 1925 har jeg stadig med stort Udbytte været med i et privat Konvent, hvor Familierne samledes omtrent hveranden Maaned. Det var en Kreds, der rummede adskillige teologiske og kirkelige »Navne« (Ricard, Ostenfeld, Vald. Ammundsen, Hoffmeyer, Martensen-Larsen, Skovgaard-Petersen, I. O. Andersen, E. Geismar, H. Koch, Engberg, Joh. Fog-Petersen og i de sidste Aar enkelte yngre). En anden, mindre Vennekreds, som jeg har haft megen Glæde af, bærer Navnet »Femkanten«. Jeg kom ind i den sidst i Tyverne, og endnu samles vi en Gang om Maaneden i fire Hjem, Højesteretsassgfører Møldrups, Redaktør Kjærsgaards, Overlæge Johannessens og mit) til fortrolige Samtaler om Tidens mangfoldige Spørgsmaal.

Der var vel adskilligt andet, som jeg kunde have Lyst til at nævne her, men jeg maa begrænse mig og nøjes derfor med at nævne tre Steder: Solbakken, Fuglsang og Tisvilde. »Solbakken« blev opført paa Gl. Carlsbergs Jorder over imod Vestre Kirkegaard til Embedsbolig for Overdirektøren; og i det skønne Hjem med den store, herlige Have, som næppe har sin Lige i hele vor Hovedstad, var jeg ofte i Valbytiden Gæst hos Overdirektør Kühle og hans Hustru, som hjerteligt deltog i Menighedsarbejdet. Efter hans Død blev Ejendommen købt af Direktør H. P. Hjerl-Hansen, hvis fem Børn jeg har konfirmeret, og til hvis Hjem og Familie jeg blev hjertelig knyttet gennem fælles Interesser. — Paa Herregaarden »Fuglsang« blev jeg første Gang budt til Gæst under en Møderejse paa Lolland (1927), og siden den Tid har jeg hver Forsommer fundet det mest ideale Hvilested der. Ejerinden Fru Bodil de Neergaard, født Hartmann, havde jeg mødt ved Nyborgmøderne i den

fælles Glæde over Livet i Herrens Tjeneste. Og her kunde jeg nu ikke blot færdes frit og stille i den sjældne Park og Omegnen ved Guldborgsunds sydlige Bredning, men paa samme Tid faa et Indblik i det mangesidige Arbejde for Guds Rige, som hun har faaet Naade til at sætte i Gang i det store Thoreby Sogn.

I den øvrige Sommertid opholdt jeg mig i Reglen i *Tisvilde*, hvor jeg kunde færdes i den store Natur blandt de mange Minder fra vort tidligere Hjemliv der. I de første Aar efter min Hustrus Død havde min Søn Henry med sin Familie Sommerbolig hos en Fisker; derefter havde jeg i flere Aar en rolig Ferietid i Marie Larsens Pensionat. Og da hun døde, fik jeg Lov at have mit Sommerhjem hos Kontorchef O. Lindhardts. Hans Hustru Inger, født Utke Ramsing, hvis Forældre jeg har kendt fra min Barndom (idet Oberst Ramsing var min Faders Fætter), var konfirmeret af mig og fandt derefter sit aandelige Hjem i Jesuskirken. Derfra fulgte hun med ind i Vor Frue Menighed, hvor hun deltog i forskelligt Menighedsarbejde. Efterhaanden blev hun ogsaa min personlige Medhjælper i adskilligt af mit Arbejde; og som en god Ven af hendes Mand og Børn har jeg da i de senere Aar haft det hjemligt i deres lille Bjælkehus »Græshytten« tæt ved det kære Tisvildehegn.

3. Fortsat Virksomhed.

Naar man bliver Emeritus, ønsker gode Venner en gerne »et stille, fredeligt *Otium*«. De, hvis Kræfter er aftaget saaledes, at Livsgerningen er blevet dem en Byrde, har da ogsaa Ret til en god Hviletid. Men de, der har bevaret fysiske Kræfter og aandelig Bevægelighed, staar ikke sjælden ved deres »Entledigelse« overfor det Spørgsmaal, hvad der nu skal fylde deres Tid og Tanker. I den Henseende har vi Præster bedre Kaar end de fleste. Har det været rigtigt med vort »Kald«, vedbliver vi dog at være Præster; vor Ordination meddeler, som man

har udtrykt det, en »character indelibilis«; og vi har ikke blot de centrale Livsværdier i Behold, men vil i vore Dages vidt forgrenede Kirkeliv i Reglen have let ved at finde Opgaver, der trænger til Mennesker, som kan løse dem.

Da jeg fik min Afsked, maa jeg med stor Tak sige, at jeg hverken manglede Kræfter eller Arbejdslyst. Alligevel var det jo en ret stor Embedsbyrde, der nu gik over paa andre. Jeg havde derfor ogsaa tænkt at faa ganske god Tid, men jeg maatte med Undren opdage, at Otium fik jeg ikke, ikke engang til at studere, som jeg dog nok havde Lyst til. Men hvorledes blev da Tiden udfyldt? Da jeg ikke paatog mig egentlig nyt Arbejde, er den nærmeste Forklaring vel nok den, at det hidtidige Arbejde havde været saaledes sammentrængt, at de Opgaver, som blev tilbage, da Embedsgerningen hørte op, uvilkaarlig udvidede sig til at fylde det opstaaede »Tomrum«. I kirkeligt Udvalg beholdt jeg min Plads — den københavnske Kirkesag kunde jeg selvfølgelig ikke slippe —, i Bibelskolen var der god Brug for, hvad jeg kunde yde, og i Ledelsen af Nyborgmøderne og Menighedsforbundet m. m. vilde man ikke af med mig. Men om min fortsatte Virksomhed paa disse Omraader har der allerede været talt i de foregaaende Afsnit (XIV og XV). En enkelt Arbejdsgren, som jeg ikke har fundet Lejlighed til at omtale, skylder jeg dog her at standse ved, nemlig »Udvalget for Bittmanns Missionsarbejde«.

Johannes Bittmann var som bekendt en af de ældste af D. M. S.s Missionærer paa den indiske Missionsmark (udsendt 1895). Han havde sin Gerning i og udfra den danske Kirke i Madras og var paa den Tid Formand for det indiske Kirkeraad. Men under de Forhandlinger, som optog Sindene stærkt om en ny Forfatning i Missionens Arbejde, opstod der Uoverensstemmelse mellem Bestyrelsen herhjemme og Bittmann, som ønskede, at der skulde tillægges de indiske Medarbejdere større Selv-

stændighed. Og efter vanskelige skriftlige Forhandlinger saa Bittmann og hans Hustru sig nødt til at udtræde af D. M. S.s Tjeneste (1923). Jeg havde det Indtryk, at der baade kunde og burde være fundet en Udvej; jeg syntes i alt Fald at kunne se Fejlgreb baade paa den ene og paa den anden Side. Men nu stod vi overfor et fuldbyrdet Brud, og da paatrængte det sig adskillige af Missionens Venner, som havde lært at skatte Bittmanns betydelige Gerning særlig blandt Indiens studerende Ungdom, at der — ganske uden at man dermed vilde fælde nogen Dom i Sagen — burde gøres Skridt for at bevare Bittmann og hans Hustru i deres Gerning i Madras. Biskop *Ostenfeld* samlede derfor i Samraad med mig et Udvalg, der paatog sig at tilvejebringe de fornødne Midler. Men uagtet vi bestræbte os alvorligt for at handle hensynsfuldt (ikke udtale nogen Slags Dom og kun bede om Gaver, som kunde gives uden at forringe Bidragydelse til D. M. S.), tog man os det meget ilde op fra D. M. S.s Side. Udvalget kom til at bestaa af Overlæge Gravesen, Præsterne C. I. Scharling (nu Biskop) og Skat Hoffmeyer (nu Stiftsprovst) og A. S. P. Bang (Aalborg), Ingeniør Moe m. fl. *Ostenfeld* blev Formand, og efter hans Død maatte jeg overtage det Hverv. Det lykkedes i Stilhed at samle en ret stor Vennekreds, som glad indsendte de fornødne Midler og trofast holdt ud, saa længe det behøvedes. Bittmann sendte dem nu og da et lille Hefte »Meddelelser« om sin Gerning, og en Gang var han selv paa Ferieophold i Danmark og rejste omkring til Vennerne i Landet. Efterhaanden mildnedes da ogsaa Følelserne paa D. M. S.s Side; og vi begyndte ganske stille at bede Herren om at vise Vej til at faa Bruddet lægt. Som Forholdene laa, følte vi dog Faren ved en direkte Henvendelse, der maaske kunde fremkalde et uopretteligt Nej. Men i Lønkommeret fik flere af os Mod til at tro, at Gud vilde berede Vej. Og det skete saaledes. En Dag ringede Telefonen hos mig, og Busch

spurgte, om han maatte komme ind til mig med det samme. Mit Hjerte bankede ikke saa lidt, og da Busch kom, fortalte han kort og stille, at Gud selv havde vakt den Tanke hos ham, at dette Saar skulde læges, før han selv kaldtes herfra. Derfor spurgte han, mere ængstelig end han plejede at være, om vi i vort Udvalg kunde tænke os at være med dertil. Stor var da Glæden mellem os to gamle Venner, da jeg kunde svare, at Herren længe havde arbejdet paa det samme i vore Hjerter. Med sædvanlig Kraft optog Busch det hele Arbejde at ordne Sagen fra D. M. S.s Side, mens jeg skrev til Bittmann, der vistnok lidt tøvende, men dog med en umiskendelig Glæde i sit Hjerte, gik ind paa atter at indtræde i D. M. S.s Tjeneste. Jeg behøver ikke her at gøre Rede for den nærmere Ordning, men kan sige, at Efterretningen om den blev modtaget med en rørende Glæde af den store Forsamling af D. M. S.s Repræsentanter paa Mødet i Skern 1935. Bittmann og hans Hustru kom derefter hjem samme Efteraar, og skønt hans Kræfter var smaa efter 40 Aars Arbejde i Tropeklime, fik han dog Lov at tale Missionens Sag ved forskellige Lejligheder herhjemme og paatog sig med sin gamle Energi flere Rejser for D. M. S. ud over Landet, før han i Foraaret 1939 blev kaldt bort.

Her skal saa endnu kun omtales et af de Guds Riges Spørgsmaal, som har optaget mig fra de unge Aar: Spørgsmaalet om den rette Virkeliggørelse af Ny Testamentes *Menighedstanker*. Netop derom havde der nemlig i de senere Aar udviklet sig nye Synspunkter, som krævede Revision af tidligere Erfaringer. De Tanker, der tog os stærkt i 80'erne, blev jo Grundlag for det Menighedsliv, som udviklede sig gennem den københavnske Kirkesag. Hvor vi fik Adgang til at tage et nyt Kirkearbejde op, samledes de vakte i Menighedssamfund, og baaret af disse voksede det forgrenede Menig-

hedsarbejde frem i Sognene. Men sidst i Tyverne mærkedes der paa forskellige Steder en ret stærk Kritik overfor vore Menighedssamfund. Man syntes, at Resultaterne ikke svarede til Forventningerne; og under Paavirkning af nyere Strømninger følte særlig nogle af de yngre levende Præster, som var kommet herind netop for at være med i Kirkesagens Arbejde, sig skuffede og hæmmede i deres Gerning. I den Kritik var der baade Ret og Uret. Det var saa rigtigt, at de fleste af Kirkesondets og dermed andre sidestillede Menighedssamfund var smaa og uanselige, og at det, som var naaet ved dem, stod langt tilbage for, hvad mange drømte om. Alligevel er det ikke for meget sagt, at det i Forhold til Tidsforholdene var store Ting, der var sket, eftersom det allermoste af, hvad København har af frit Menighedsarbejde i Tilslutning til Kirkens Sogne, er udrettet ved dem. Et Indtryk af dette Arbejdes Betydning vil man da ogsaa vanskelig kunne unddrage sig, naar man faar at vide, hvor store Summer der fra Aar til Aar rejses dertil af forholdsvis smaa og ikke velhavende Kredse, og naar man fra den udenforstaaende Verdens Side mærker en ufrivillig Anerkendelse, der røber, at man der ofte tillægger dem en ret betydelig Magt.

Ved Siden deraf er det min Opfattelse, at Kritikens egentlige Grund i Reglen ikke ligger i Resultaternes Ringhed (hvad der da ogsaa vilde være utilbørligt for Aandsretninger, som afviser al Regnen med Resultater), men i en vis Afstand mellem den aandelige Indstilling, der har formet disse Samfund, og den sidste Tids nye Synsmaader. At noget saadant kan skabe Vanskelighededer, er ganske naturligt; men mig forekommer det uforsvarligt at tillade saadanne Vanskeligheder at fremkalde indbyrdes Fjernelse og blive Hindringer for Arbejdet. Ogsaa her er det dog sikkert Meningen, naar Herren tillader saadanne Vanskeligheder, at disse gives for at overvindes og derved aabne Vej for en ny Kraft-

udfoldelse. Derpaa er det da ogsaa, at jeg har arbejdet i disse Aar baade i Vor Frue Menighedssamfund og i Ledelsen af det københavnske Menighedsforbund. Arbejdet har efter Sagens Natur haft et dobbelt Sigte, dels at finde de Former og Regler i den hidtidige Udvikling, som ikke mere var tidssvarende og faa dem ændret, dels at hjælpe Samfundene og navnlig deres Ledere til indbyrdes Forstaaelse og kærligt Samarbejde mod det fælles Maal. Om Enkeltheder herunder kan der ikke tales nærmere, saa meget mindre, som vi endnu ikke er naaet til en samlende Klaring. Men mig synes de Hovedsynspunkter, der maa fastholdes for at naa fremad, tydelige nok; og jeg betragter det endnu som et Hverv, der paa hviler mig, at arbejde for, at de maa blive forstaaede og anerkendte — som jeg faar Lov at gøre det her ved Belysning af nogle faa spredte Momenter.

For Samlivet i Menigheden har Jesus selv Skærtorsdag Aften givet sine Disciple den Grundlov: »Derpaa skal alle kende, at I er mine Disciple, om I har den *indbyrdes Kærlighed*« (Joh. 13, 34 f og 15, 9—12). Og denne »nye Befaling« har Herren — og hans Apostle efter ham — indskærpet saa stærkt, fordi de vidste, hvor meget der hæmmer Fællesskabet mellem Mennesker med forskellige Naturanlæg og med den dybt indgroede Egenkærlighed. Den indbyrdes Kærligheds Lov er ikke fyldestgjort ved umiddelbar Familie- eller Vennefølelse, heller ikke ved en Sammenslutning af Mennesker, der mødes i fælles Synsmaader (derved kan Meningsfæller vel knyttes sammen i Konventikler, men just derved kan de ogsaa blive skilt fra andre). Forskellige Synsmaader vil der altid findes ogsaa blandt Kristne, eftersom vi kun forstaar stykkevis (1. Kor. 13, 9); og større bliver Vanskelighederne altid i Forholdet mellem skiftende Tidsperioder, hvor ensidig Betoning i en Menneskealder uvilkaarlig fører til modsat Ensidighed i den følgende. Men alle den Slags Forskelle kan Herrens og hans Kirkes

store Modstander bruge som uhyggelige Løbegrave til at føre Splittelser ind i Menighedslivet. Allerede i Aposteltiden mærkedes det, men Ny Testamente viser ogsaa, hvor alvorligt Apostlene kæmpede derimod og formanede Menighederne til »med al Ydmyghed, Sagtmødighed og Langmodighed at bevare Aandens Enhed i Fredens Baand« (Ef. 4, 1—6 sml. Ap. G. 15, Rom. 14 o. a.) Blot der i vore Dages Kirkeliv arbejdes alvorligt i den Retning!

Den ældre Menighedsdannelse byggede paa et Skel mellem Guds Børn og Verdens Børn. Man samledes nemlig ikke blot for at høre, tænke og føle, men for at leve og arbejde sammen i og for Guds Rige. Og i den skarpe Modsætning mellem Tro og Vantro for et halvt Aarhundrede siden faldt denne Ordning saa at sige af sig selv. Men i vore Dage, da den Tids Modvind har lagt sig, og Verdens Mennesker i stort Tal er usikre, famlende og søgende, staar Menigheden overfor store Kredse, som er modtagelige for Hjælp, og som vi selvfølgelig gerne vil drage nærmere til Gud. Derfor har Kravet om anderledes »aabne Døre« rejst sig med saa megen Vægt. Men som altid, naar Tidsforholdene vender sig, er man i Fare for at svinge for langt til den modsatte Side. Af Frygt for, at Skellet skal gøre Fortræd, understreger man paa det stærkeste, at alle er Syndere, og der er ingen Forskel, og at den uforskyldte Naade er rede for alle. Herlige Sandhed, naar den blot ikke kommer til at tilsløre Ny Testamentes bestandige Krav om Omvendelse, uden hvilken man overhovedet ikke kommer ind paa »Vejen«. Derfor er det Menighedslivets store Problem i vor Tid at forene de aabne Døre med det uundværlige Skel, et Problem, som ikke løses ad Tankens Vej, men kun ved Hjerternes Opladthed for den Aand, som paa een Gang er Kærlighedens og Sandhedens Aand (sml. Ef. 4, 15—16).

Naar Kirken i vor Tid staar overfor saa aabne Døre,

er det naturligt, at den trænger stærkt til en stor Kreds af *aktive Lægfolk*. Forstaaelse for Lægfolks Arbejde i Guds Rige brød jo allerede frem i den sidste Del af forrige Aarhundrede, og den Dag i Dag bærer vi paa en stor Tak til Herren for alt, hvad de dengang fik sat i Gang. Men det frivillige Arbejde naaede ikke da til en kirkelig Samling; nogle fik Syn for en Opgave, andre for en anden, og kristelige Foreninger tog hver sit Arbejde, ofte uden nogen eller alt for liden Forbindelse med Menighedssamfundene. Følgerne heraf mærkes endnu i vor egen Tid. Derfor føles der nu en stærk Trang til at faa de spredte Kræfter under et fælles kirkeligt Ansvar samtidig med, at der er Brug for langt flere Lægfolk til aktiv Tjeneste for den Verden, som ligger i Vaande. Men naar det ret hyppigt i vore Dages københavnske Sognearbejde menes, at den bedste Vej frem er uden Menighedssamfund at samle en større Kreds frivillige aktive Lægfolk til i Samarbejde med Præsterne at løse Kirkens Opgaver i Tiden, saa er der ganske vist ingen Tvivl om, at der kan udrettes en hel Del ad den Vej. Men hvor der ingen Menighedssamfund er, eller hvor Menighedssamfundene, unddragne Præstens Ledelse, forkrøbles, der vil det vanskelig undgaas, at de mange aandeligt smaa og uselvstændige vanrøgttes af Mangel paa Pleje i et Samfund, og at de energisk virkende aktive Lægfolk, stærkt og glad optagne af det travle Arbejde, nøjes med Arbejdsfællesskabet som et Surrogat for det egentlige Menighedsliv, mens man kommer længere bort fra Ny Testamentes Menighedsideal, som vor Kirke alt for længe mange Steder har savnet Virkeliggørelsen af: nemlig en om Kirken og dens Sogn sammensluttet Kreds af troende, der vokser sammen i aandeligt Fællesskab og staar trofast Vagt om Ansvaret, ogsaa naar Præsterne skifter.

Dertil endnu et Synspunkt, fra hvilket det vil forstaaes, at vi her staar overfor en ny Fase i *Kirkeproblemet*. Da Kirkesagen brød frem sidst i forrige Aarhundrede, mødte

man tit det Spørgsmaal: hvor er Menigheden? Nu derimod lyder det: hvor er Kirken? Denne Forandring er ikke tilfældig. I forrige Aarhundrede var det Individualismen, som beherskede Udviklingen ogsaa i Kirken. Derfor var Hovedsigtet de enkelte Sjæles Frelse; og hvor der ved Siden deraf følte Trang til Samfundsliv, kom man ikke videre end til private Konventikler og spredte Valgmenigheder, som stod independentisk isolerede. Om Kirken taltes der meget lidt, og i Virkeligheden var det mange flere end Grundtvigianerne, som kun regnede med den som en »borgerlig Indretning«. I vore Dage lægges Vægten derimod i alle Forhold paa Samfundets Værdi, og ud derfra er der vaagnet en anden Forstaaelse af Folkekirkens Betydning og Former. Men derigennem trænger just det Spørgsmaal sig alvorligt frem: hvor eller hvad er Kirken? eller: hvordan skal vi forstaa Forholdet mellem Folkekirken og den hellige almindelige Kirke? Og da jeg i et langt Liv har fulgt med i dette Problems skiftende Faser, vil det let forstaaes, at jeg ikke i disse Aar har kunnet slippe Arbejdet paa dets nutidsmæssige Løsning. Selvfølgelig har det været mig en stor Glæde at mærke den Lydhørhed, som »Kirkeligt Forbund« har mødt ud over Landet. Ogsaa i »Kirketankens« Betoning fra andre Sider har jeg set en betydningsfuld Sandhed arbejde sig frem. Med mer eller mindre Klarhed glider man i vor Tid bort fra forrige Aarhundredes Tankegang, at det er de enkelte Kristne, som ved Sammenslutning danner Kirken, over imod Ny Testaments Grundtanke, at Kirken er Begyndelsen, Herrens Værk og under Herrens Ledelse, og i den indpodes de enkelte som Grene paa Vinstokken. Men da staar man netop overfor det store Problem, hvorledes er Forholdet mellem den ideale Væsensbestemmelse af Kirken og Kirkens faktiske Tilværelse i Folkekirke?

Men her har vore Dages Kristne vanskeligt ved at

finde hinanden. Paa den ene Side staar de, som med dyb Kærlighed til vore Fædres Kirke bestemmer Kirkens Væsen ud fra Reformationens evangelisk-lutherske Grundprinciper. Og vi føler, at der er store Værdier her, som bør fremdrages; men samtidig peger Luthers Vaklen og Resignation med Hensyn til Kirkens Styrelse hen paa, at Reformationstiden ikke var i Stand til at naa igennem til en endelig Løsning. Derfor kan man heller ikke fra »den usynlige Kirke«s Højder naa til en virkelig Sammenhæng med den synlige Kirke. Paa den anden Side møder vi dem, som gaar ud fra »den synlige Kirke«, men staaende i den udvortes eksisterende Kirke mangler de det »Forbindelsens Mellemed«, uden hvilket der ikke kan blive en Livssammenhæng med den usynlige Kirke. Derfor staar for mig det Spørgsmaal fast gennem de skiftende Kampe: *er det ikke »Menigheden«*, efter Ny Testamente aandelig forstaaet og dog virkelig eksisterende som et Samfund, der alene kan afgive dette Bindeled, efterhaanden som den bliver til i levende Menighedskredse indenfor de enkelte Sogne og for den hele Folkekirke vinder Skikkelse ved et aandeligt Fællesskab, der under Guds Aands Ledelse kan blive et Udtryk for den ene hellige almindelige Kirke i vort Land?

Til Slutning i dette Afsnit maa jeg endnu kortelig berøre min Deltagelse i disse Aars Arbejde for Renselse og Højnelse af *den offentlige Moral*. Ogsaa her er det fra de unge Dage, at denne Opgave har stillet Krav til mig, og selv om andre Sager lagde Beslag paa mine Kræfter, har jeg stadig følt dens voksende Betydning og ikke kunnet unddrage mig fra Tid til anden at tage en Haand i med i mine Venners Arbejde. I forrige Aarhundrede førtes vi af en Kreds af Menighedens bedste Mænd og Kvinder ind i Kampen mod den offentlige Prostitution. I 90'erne drog et Par af mine nærmeste Venner mig med ind i det »Hvide Kors« Arbejde. Ogsaa i

Ved mit Skrivebord
i Stiftsprovstegaarden ud imod Frue Plads.

Kampen mod Smudspressen tog jeg flere Gange Del. Da »Vigilia« blev stiftet, fik Menigheden en fast Vagtpost. Det var to Foredrag ved Bethesdamødet i København 1896 af Læge Brodersen og Kontorchef Borgen om Forlystelsessygen, der gav Stødet; og en Sammenslutning af Menighedskredse i København og Frederiksberg (hvor Valby Menighed ogsaa var med) gav Sagen sin endelige Form (1898). Oberst P. E. M. Ramsing blev den første Formand. Og i en Menneskealder bekæmpede Vigilia sejt den umoralske Tidsaand, stadig under Verdens Foragt og den amoralske Presses Had og Haan, næppe tilstrækkelig paaskønnet fra kristelig Side. Af og til, naar det gjaldt at samle Kirkefolket om en enkelt Op-gave, maatte jeg da ogsaa med i Felten.

Ellers var det først i disse Aar, at jeg stod i Ledelsen. En Række Nævningekendelser i Sager angaaende Fosterdrab vakte med god Grund Uro; det syntes, at den toneangivende Tidsaand var paa Vej til at anse det femte Bud i Loven for lige saa uvedkommende for Staten som det sjette. Og da Regeringen nedsatte en Kommission om disse Spørgsmaal, hvis Medlemmers Navne tydeligt varslede, hvad man fra den Side kunde vente, maatte der optages en Kamp for at aabne Befolkningens Øjne for de moralske Værdiers vældige Betydning og vække den til Værn for dem. Derfor dannedes der (1932) i mit Hjem et Udvalg af Menighedens Tillidsmænd bestaaende af tre ansete Læger, to Biskopper og flere Præster og Lægfolk. Vi knyttede en ret udstrakt Korrespondance-Forbindelse med Meningsfæller ud over Landet, som tog Arbejdet op baade i Pressen og i de stedlige Kredse. Et vægtigt Indlæg: »Kønsmoral« blev udsendt af Udvalget i 1933. Det indeholdt tre Afhandlinger: af Biskop Ammundsen om Ægteskabet, af Overlæge Mogens Fenger om Fødselsbegrænsning og af Retspræsident L. N. Hvidt om Fosterdrab. Da Kommissionens Betænkning var afgivet og i Hovedsagen var blevet fulgt i det

forelagte Lovforslag, samlede Udvalget en større Kreds af Repræsentanter for den arbejdende Menighed til en Protest — og dermed betragtede det sin begrænsede Opgave som endt. De videre Skridt blev foretaget af mindre Kredse, men da Loven efter en længere bevægelse og ejendommelig skiftende Forhandling fik sin endelige Form, var det dog lykkedes at fjerne de mest graverende Pletter af Lovforslaget; hvad den moralske Rejsning, som sporedes i Befolkningen, sikkert har haft sin store Del i. Resultatet betegner trods sine Mangler en vis Svingning til det bedre i Tidens Holdning overfor de moralsk nedbrydende Kræfter.

4. *Aandelige Strømninger i Tiden.*

Til Forstaaelse af Tiden er det endnu nødvendigt at kaste et Blik paa de aandelige Strømninger, som har haft Indflydelse paa den Forandring i Synet paa Kirke- og Menighedsspørgsmaal, som er omtalt i forrige Afsnit. Blandt disse behøver jeg ikke at standse ved *Pinsebevægelsen* (først kendt i Danmark omkring 1908). Den har vist nok vakt en Del aandeligt Røre paa sine Steder, men fik ikke hos os saa megen Udbredelse, at den har betydet noget for almindelig kirkelig Tankegang, bl. a. ogsaa paa Grund af dens eksklusive Stilling overfor Folkekirken.

Den barthske Bevægelse har derimod betydet meget, navnlig efter at den havde klaret sig ud fra det Tidehvervsrøre, i hvilket mange først hørte Barths Navn. Karl Barths Lære skal ikke udvikles her, og hvor langt man hos os kan tale om en egentlig Barths Skole, tør jeg ikke afgøre. Men de stærke barthske Tankers Indflydelse er kendelig nok ogsaa i videre Kredse af den danske Kirke. Barths Forkyndelse af Gud som den vældige objektive Virkelighed har været epokegørende i Tyskland overfor den tidligere herskende liberale Teologi; og selv om vi i den danske Kirke har staaet langt

mere objektivt, havde dog et subjektivistisk Drag præget og svækket dansk Teologi og Forkyndelse en Del. Overfor dette har de barthske Toner om Gud som den første, ubetingede absolute Virkelighed, om Guds Ord med hans objektive Aabenbarings Autoritet og den objektive Naades guddommelig skabende Magt virket befriende paa den levende Kristentro og styrkende for den kirkelige Forkyndelses Myndighed. Men unægtelig er Barths Standpunkt ensidigt. Det objektive forkyndes med en saadan Styrke, at det subjektive skydes helt til Side eller endog fornægtes. Men deraf følger, at uagtet Barth og hans Disciple ingenlunde selv mangler en levende Tro (hvad der mærkes eksistentielt nok i Forkyndelsens Glød), er de saa underlig bange for at tale om Troens personlige Tilegnelse og Troens Udfoldelse i Helliggørelseslivet, uagtet Ny Testamentes Forkyndelse stadig fremdrager den Side. Grunden til denne Frygt er kendeligt nok (ganske som paa Luthers Tid) den sørgelige Erfaring om, i hvilken Grad Selvretfærdighed og Selvarbejde kan tage Magten, naar den subjektive Tilegnelse af Guds Naade kommer i Forgrunden. Overfor denne Fare har Barths eksistentielle Genoptagelse af Luthers objektive Evangelium virket til stor Velsignelse; men nægtes kan det ikke, at en stærk Forkyndelse af denne Side alene kan forlede Disciple til at forkynde Ordet, som om den korrekte dogmatiske Tanke og dens loyale Gengivelse i Tale var nok, ligesom den ogsaa hos Tilhørere kan virke i Retning af en ortodoksistisk Rettroenhed uden Liv. Og med Hensyn til Kirkens praktiske Arbejde for Guds Rige foreligger der da ogsaa betænkelige Tegn til, at de stærke Advarsler imod Overorganisation, der tit lyder som Uvillie imod al Organisation, trods deres alvorlige Hensigt kan komme til at hæmme Kirkens i vore Dage dobbelt nødvendige, frivillige Arbejde, som Gud vitterlig har kendtes ved. Jo dybere Taknemlighed jeg har følt for den Velsignelse, den

barthske Strømning har bragt, des mere mener jeg ogsaa at have Ret til at pege paa dens Farer.

Den barthske Paavirkning har hos os hovedsagelig gjort sig gældende blandt Præster. I Modsætning dertil har *Oxford-Bevægelsen* i høj Grad vakt Røre blandt Lægfolk. Mens de barthske Tanker altid er teologisk underbygget, er *Oxford-Bevægelsen* saa ensidig praktisk, at den afviser al Diskussion. Det var i 1909, at en ung amerikansk luthersk Præst, *Frank Buchman*, aandelig nedtrykt, rejste til Keswick. Der oplevede han et stærkt Gennembrud og drog ud til andre Lande for at bringe det videre, som Herren havde givet ham. I en Aarrække arbejdede han rastløst bl. a. i Kina og Indien sammen med evangeliske Missionærer. Men først da han kom til Oxford i 1921, hørte man om en mere samlet Bevægelse, idet mange blev grebet af ham, bl. a. en Kreds af unge anglikanske Præster. En af disse var *Howard Rose*, som med flere drog til Sydafrika, hvor man snart hørte om store Ting. Der var det ogsaa, at *Bevægelsen* fik Navnet »Oxford«, og i de følgende Aar bragtes der ofte Nyt om ejendommelige og stærke Vækkelser i vidt forskellige Egne. Herhjemme var det dog kun lidt, man kendte dertil. Før mit Vedkommende var det først i 1933, at jeg kom *Bevægelsen* lidt nærmere. Ved den Tid begyndte man i den danske Kirke at høre Tale om en Genoplivelse af det personlige Skriftemaal (ofte uden nogen Sammenhæng med *Oxford-Bevægelsen*). Ved samme Tid fik vi oversat en lille Bog: »Sjælepleje«. Den var skrevet af en ung tidlig afdød engelsk Missionær *Walter*, som havde virket til stor Velsignelse i Indien, og hvis lille Skrift (fra 1919) uden at kunne kaldes en *Oxfordbog* levende understregede Arbejdet for de enkelte som Hovedsagen for Ordets Forkyndelse og gav udmærkede Vink for *Sjælepleje* baade ved Præst og Læg.

I Foraaret 1933 fik København det første Oxford-Besøg, idet Lederen fra Sydafrika *Howard Rose* med et Par læge Venner var indbudt af K. F. U. M. og holdt nogle faa Møder, deriblandt et for en mindre Kreds af Præster, hvor jeg fik et overordentlig tiltalende Indtryk af ham. Ret naturlig begyndte man nu videre omkring at spørge, hvad dette var; og da jeg mødtes med andre Præster i Følelsen af, at der i det nye var forskellige Motiver, der kunde give velsignede Tilskyndelser i forsagte Præsters Liv og Gerning, enedes vi om at indbyde til et lille privat »Præstemøde om Oxfordkredsen« paa Nyborg Strand i Februar 1934. Indbyderne var Præsterne Hee Andersen, Pontoppidan-Thyssen, Jørgen Nissen og mig. Det var ikke et Agitationsmøde for »Oxford«, som flere af os endnu kun kendte lidet til, men vi ønskede ud fra de Spørgsmaal, der var oppe, at samle Præsterbrødre til fortrolig Tankeudveksling om vor egen Gernings store Ansvar i denne Tid; og Deltagelsen blev langt større end ventet (ca. 150 Præster og halvt saa mange Præstekoner). Mødet virkede i al sin Stilfærdighed mærkelig stærkt. Vi oplevede, hvad der var ret usædvanligt, at saa mange Præster kunde være samlet i to Dage, uden at Samtalen blev til teologisk Diskussion. Og paa den anden Dag gled Drøftelsen midt under Mødet af sig selv over i fælles Bøn, hvor mere end ti Præster rejste sig efter hinanden og ganske kort, dybt betagne, i faa enfoldige Ord bad om Helligaanden. Efter Mødet fik vi da ogsaa med Undren og Tak Bud fra adskillige Præstegaarde, som meldte om nyt Liv, hvis Virkninger straks sporedes i øget Kirkegang og videre ud i Sognene.

Nu begyndte ogsaa en hel Oxford Literatur at vælde frem og fandt stor Udbredelse. Og snart rygtedes det, at »Oxfordgruppen«, d. v. s. den egentlig ansvarlige og ledende Gruppe under Buchmans Førerskab, var kommet til Norge, hvorfra adskilligt meldtes om det første

store »Houseparty« paa Høstbjør (1934) og dets mærkelige Virkninger i Kredse, som før stod Kirken fjernt. I Begyndelsen af 1935 meldte *den store Oxfordgruppe* da sin Ankomst til *Danmark*. Den 27. Marts 1935 aabnede Buchman Offensiven i Koncertpalæet, som igennem Uger fremkaldte et uanet Røre i hele København. Denne Begivenhed er imidlertid saa kendt, at jeg ikke behøver her at dvæle ved den. Kun skal det siges, at Biskop Fuglsang Damgaard og jeg paatog os at aabne Mødet og byde Gruppen velkommen. Den store Gruppe, som bestod af Hundreder af begejstrede Tilhængere fra forskellige Verdensdele (med en Række ansete aandelige Ledere, iblandt hvem de verdenskendte Missionsbiskopper Roots fra Kina og Linton fra Persien) arbejdede med utrolig Energi og fortsatte i Løbet af Foraaret med en Række *Houseparties*, som overalt fandt den største Tilslutning: i Hornbæk, i Haslev ved Paasketid, i Helsingør ved Pinsetid o. fl. I Haslev deltog jeg i nogle Dage, lærte der ikke faa af Lederne at kende og modtog et stærkt Indtryk af, at der ved Siden af forskelligt, som næppe egnede sig for danske Forhold, var stærke og velsignede Aandskræfter i denne Bevægelse. Dens videre Udbredelse i vort Land kan vi ikke opholde os ved; kun er der Grund til at tilføje, at det ikke i og for sig er et Bevis for aftagende Kræfter, naar der i længere Tid ikke er foranstaltet store Agitationsmøder, eftersom Gruppen aldrig har betragtet disse som mere end en Optakt til at vække Opmærksomhed og fremkalde Spørgsmaal. Det har fra Begyndelsen været betonet, at det egentlige Arbejde først begynder i de mindre Kredse og i Samtaler Mand og Mand imellem.

Men har Oxford-Bevægelsen *aandelige Værdier* af varig Betydning? *) I al Korthed kan jeg svare, at for

*) Sml. mine to Smaaskrifter: Oxford-Bevægelsens Tanker, bibelsk belyst (1935) og: Gruppebevægelsen og den danske Menighed (1936, begge paa Gads Forlag).

det første dets Metode (afset fra den amerikanske Façon, som nok kan trænge til at »oversættes«) indeholder en Sandhed af meget stor Betydning, nemlig den utrættelige personlige Kærlighedsomsorg for den enkelte Sjæl. Med Hensyn til Indhold nævner jeg kun kort de mest omtalte Punkter: den stille Stund — at lytte til Gud mere end at tale til ham — at hjælpe Mennesker til gennem Livets Vanskeligheder at faa Øje for deres egen Synd — at vise Mennesker, at Synden altid er Skyld mod Gud og derfor maa bekendes for ham for at finde Vej til den af ham beredte Tilgivelse — at det for mangfoldige er en stor Hjælp at bekende sin Synd ogsaa for et Menneske, man har Tillid til — og den nødvendige Sammenhæng mellem at bekende sin Synd og gøre godt igen paa de Maader, det er muligt. Alt dette er jo godt og rigtigt. Og har de — som vitterligt er — faaet sat en stor Kreds af »NutidsHedninger« i Gang i den Retning ved at tale menneskelig praktisk derom, har vi andre, som ikke kunde faa dem i Tale, dog vel Grund til at paaskønne det. Men har vi i den danske Kirke ikke alt det i Forvejen? Jo, Gud ske Tak, der findes en Del deraf. Jeg ved af mit eget Liv, at jeg ad forskellige Veje (ikke mindst ved Søren Kierkegaard) har lært det længe forud. Men sikkert maa vi indrømme, at der er mangfoldige i den danske Kirke, som ikke virkelig »har det«; thi aandelige Værdier haves jo kun, hvor man lever eksistentielt i dem. Saadanne trænger da i høj Grad til, at det gode gamle, som de har hørt om, men ikke tilegnet sig, bliver nyt og virkeligt for dem, d. v. s. til en alvorlig Vækkelse — som adskillige ogsaa har oplevet ved denne Bevægelse.

Men vist nok er det let at forstaa, at Bevægelsen staar i Fare for at paavirke Mennesker for ensidigt. Det sker saa let, at visse Sider af Kristenlivet, som en Tid er trængt for meget til Side, understreges saa stærkt, at man ikke faar andre vigtige Sider tilstrækkeligt med. Og deraf bliver Følgen, at de, som ikke forud har kendt

noget af det, som kunde forhindre det, faar en mer eller mindre misvisende Indstilling. Noget af det møder vi hos mange »Oxfordfolk«, som tidligere har levet ganske uden Kristendom (for der findes en hel Del saadanne!) eller, uagtet de har regnet sig for Kristne, ikke har haft nogen eksistentiel Forbindelse med Gud. Saadanne kan da let efter deres »Forvandling« tro, at hele Folkekirken er ligesaa blottet for Liv, som de selv var det, og derfor mene, at der ikke er nogen anden Vej til Samfund med Gud end Oxford. Noget af det samme møder vi, naar Mennesker i Glæden over det helt nye, de oplever under Guds »Førelse«, uvilkaarlig regner de indre Tilskyndelser for guddommelig Aabenbaring uden at prøve dem nøje efter de Regler, som deres egne Førere dog anerkender, eller naar man, betaget over den Rigdom, man ved »Samdeling« har fundet i det aandelige Fællesskab, er nær ved at gøre Samdelingen til en ny Lov og ved den rejser et Gærde mellem sig og andre Kristne, som Ny Testamente ikke kendes ved. En særlig Fare er der da ogsaa, hvor Bekendelsen for Mennesker understreges stærkere end Bekendelsen for Gud, saa at Sjælesorgens vigtigste Opgave, det inderste Opgør for Guds Ansigt i Bod og Tilgivelse, kun forudsættes i Tavshed eller maa ske helt glemmes. Endnu er der da ogsaa i vor Tids Verdenskrise Grund til at pege paa den Fare, at Oxford-Bevægelsens vældige Indsats for Verdens Forvandling (»Verdensrevolutionen«, »Moralsk Oprustning« m. m.) kan fylde Sindene saaledes, at Spørgsmaalet om Sjælens Frelse træder i Skygge, og at man ikke faar Øren til at høre, hvad Aanden siger til Menighederne om de sidste Tidens Trængsler og Kristi Genkomst. Men med alt dette taler Kendsgemningerne tydeligt nok baade i Kirkens Arbejde i fjerne Verdensdele, i andre evangeliske Lande og indenfor vore egne Kredse om, at Bevægelsen rummer aandelige Gaver af stor Værdi for vor Tid, idet den har faaet store nye Kredse i Tale, har sat

mange, der var gaaet i Staa, i ny aandelig Bevægelse og har bidraget til at forny Troen og Kræfterne til Fremrykning for Guds Rige.

Til Belysning af de aandelige Strømninger i vor Tid skal endnu tilføjes, at der ved Siden af disse ude fra indkomne nye Bevægelser kendeligt nok spores nyt *Livsrøre i vort eget Kirkeliv*. De spores i meget forskellige Kredse. Paa grundtvigsk Side tales der nu jævnligt om en »Renaissance«, der sikkert er mere end kritiske Suk. Og paa Indre Missions Side hører man vel ikke om store Vækkelser, men der sker noget mere end en blot Opretholdelse af de gamle Rammer. Bl. a. har Samarbejdet med den stærke norske Livsvækkelse sat sine Spor. Og ser vi dette i Forbindelse med det foranstaaende, paatrænger det sig mig stærkt, at der igennem hele vor Tid fra Kirkens Herre udgaar et indtrængende Kald. Om den vældige Krise, som knuger saa at sige den hele Jord, har der allerede været talt. Men naar Kirkens Herre paa samme Tid sender forskellige kraftige Aandsstrømninger ud over sin Menighed, kan vi da undgaa deri at høre Hans alvorfulde Kald til Menigheden: Forstaar du ikke, at Herren har dig behov til endnu at blive Salt og Lys for den Verden, der synker i sin egen Synd? Vistnok er de omtalte Bevægelser ret forskellige og har ikke let ved at mødes i Samarbejde. Men er der ikke deri et nyt Kald fra Kirkens Herre, som vil deres Enhed. Alleerede i Aposteltiden var der jo forskellige Synsmaader, som voldte Vanskeligheder. Men Apostlene vidste, at Jesus havde bedt for dem, *at de alle maatte være eet*, for at Verden kunde kende, at han var udsendt fra Faderen. Derfor rakte de hinanden Samfundshaand og forkyndte midt under Forskellene det samme Frelsens Evangelium. Hører vi da ikke, at Herren igennem Verdens Nød stærkere end nogensinde kræver det samme i vore Dage?

Det er ikke Meningen, at Gud, som giver de forskellige Naadegaver, forlanger Enshed. Ikke heller, at han har noget imod, at Kristne tales alvorligt ved om de Punkter, hvor de ser forskelligt; og ligesaa lidt, at Herren vil forbyde sine Disciple at arbejde hver for sig, hvor Forskel i Syn vilde hæmme et fast Samarbejde. Der er Forhold, hvor det er fuldt forsvarligt, at nogle gaar til højre og andre til venstre. Men hvor ufatteligt, at Kirken saa ofte har glemt, at »de troendes Fader« Abraham, da han sagde: »Gaar du til højre, saa gaar jeg til venstre,« udtrykkelig tilføjede: »fordi vi er Brødre«! Abraham viste i Gerning, at dette var hans Alvor; det samme viste Apostlene under deres alvorlige Kamp for at bevare Aandens Enhed i Fredens Baand. Er det Alvor ogsaa for os? Gælder Herrens ypperstepræstelige Bøn (Joh. 17, 21) ikke med særlig Vægt for vor Tid, da Kirkens Splittelse i mangfoldige Kirkesamfund og ak, indenfor det samme Kirkesamfund i indbyrdes stridende Retninger, stadig er Verden en Forargelse. Hvilken Velsignelse vil der ikke aabnes for, naar Kærlighedsbudet fra at ses op til som et skønt, men uopnaeligt Ideal bliver forstaaet som Herrens alvorlige Villie og tages op til Efterlevelse (sml. Fil. 3, 12 f.) saavel indenfor de enkelte Kirkesamfund som i den ene, hellige, almindelige Kirke!

Endnu en Strømning i det danske Kirkeliv har grebet ind i mit Liv i de sidste Aar, nemlig det Røre, som kendes i adskillige Kredse i *den danske Arbejderstand*. Fra min tidlige Ungdom har jeg mødt den hærgende Magt, hvormed den marxistiske Gudløshed, brutalt sammen-smeltet med det fremrykkende Socialdemokratis Kamp for Arbejderstandens Rejsning, i Slutningen af forrige Aarhundrede indpodede danske Arbejdere Bitterhed og Fjendskab mod Kirke og Kristendom. Men efterhaanden som jeg personlig kom i Forbindelse med Arbejderne, blev jeg ogsaa klar over, at den negative Religionsind-

stilling vel sad fast som politisk Dogme, men ikke havde megen Rod i Befolkningens egen Tankegang. I et tidligere Afsnit (X) er der gjort opmærksom paa, hvorledes Vejrskiftet i Begyndelsen af dette Aarhundrede havde til Følge, at det opagiterede Kirkefjendskab i de brede Lag ret snart lagde sig. Dog ikke saaledes, at Kristentro traadte i Stedet; i det store og hele bredte en massiv Ligegyldighed for aandelige Værdier sig vidt ud i Samfundet. Af det, som blev foretaget *fra Kirkens Side* har den kristelig-socialle Bevægelse været nævnt. En mindre kendt værdifuld Indsats fra den Side blev der gjort under Kommunens Hjelpeforanstaltninger overfor Bolignøden, idet man — bl. a. i Samarbejde med Korshæren — fik ansat Viceværter til at tage sig personligt af Mennesker i de store Husvildekomplekser. Derunder lærte jeg meget i Samarbejde med Frøken Cathrine Benzon (fra 1926). Et dygtigt Arbejde blev ogsaa udført af Københavns Indre Mission, fra hvilken flere nidkære Bymissionærer skød Brecher i Muren paa spredte Punkter. Men nu kom dertil Impulser fra Arbejdernes egen Lejr. I Tyverne spurgtes det med Undren, at der — først i Randers (1920) — var stiftet en »*Arbejdernes Bibelkreds*«, og at denne bredte sig trindt omkring i jyske Provinsbyer; ja, tilsidst fik den ogsaa Indpas og Vækst i københavnske Arbejderkredse. Samtidig begyndte et Arbejde fra K. F. U. M. i København. Det var Gunnar Engberg, der fik optaget »Underholdninger for arbejdsløse« (1919); og da *Falk Hansen* i 1927 overtog Ledelsen af disse, udviklede der sig derfra den mærkelige Bevægelse, som fik stor Betydning i arbejdsløses Hjem ud over hele Byen. Om dennes Fremgang, hvori Sommerlejerne har faaet en ganske egen Værdi, har *Falk Hansen* skrevet sin betagende Bog: »10 Aar blandt arbejdsløse« (1937). For os, som stod *Falk Hansen* nær i Forvejen, var det en Oplevelse at være Vidne til, hvad Gud gav ad denne nye Vej. Fra de Lejligheder, da vi fik

Lov at stride med i Bønnen under Arbejdets særlige Vanskeligheder, husker jeg levende, hvor ængstelig han var, da han fik den første Tanke om en *Arbejder-Gudstjeneste* i Københavns Domkirke. Han bad sig igennem til Tro, og den Gudstjeneste blev en Begivenhed (1937). Siden den har nemlig Bevægelsen bredt sig saaledes, at der nu holdes særlige Arbejder-Gudstjenester omkring i hele Landet, og allevegne flokkes Mennesker dertil.

Hvad her er nævnt, udgør ikke en samlet Bevægelse, Arbejdet er begyndt fra forskellige Sider — bl. a. ogsaa under grundtvigsk Ledelse, hvor man søger at tilpasse de gamle Højskoletanker til Hovedstadsforhold. Arbejdet ledes derfor ogsaa paa forskellig Maade; men just det, at der i samme Tid dukker en Række forskellige Initiativer op med det samme Hovedsigte, er det bedste Bevis for, at der staar en Større bagved. Det Røre, som her er beskrevet, er ikke af samme Art som de ovenfor nævnte aandelige Strømninger. De Længsler, der har rejst sig i Arbejderkredse, har i Reglen kun liden Interesse for dogmatiske Retningsforskelle o. a. desl.; de leder efter »Melodien, der blev væk« og er paa Forhaand modtagelige for det fulde afgjorte Evangelium. Men naar det, som her er sagt, ses i Sammenhæng med Tidens aandelige Strømninger, kan jeg ikke unddrage mig et stærkt Indtryk af, at der endnu kan være Fremtidsmuligheder for Kirkens Liv. Vistnok ruger Mørket tungt over Jorden, og meget kan tyde paa, at Enden rykker nær. Skulde det blive saaledes, betyder disse Ting i alt Fald, at Guds Folk ikke skal forsage i Angester, men just gennem det, som nu sker, faar en sidste Beredelsestid for at kunne møde den store Trængsel med opløftet Hoved. Men muligt er det, at Gud endnu har en sidste Naadestid for vor Jord — og da betyder det, at Kirken just igennem de nærværende Trængsler skal finde sig selv og med forenede Kræfter under det fælles Ansvar skal faa Lov til endnu at bjærge, hvad bjærges kan i vor syndige Slægt.

XVII.

For Menneskesønnens Aasyn.

Jeg staar ved at slutte mit Tilbageblik paa en lang Livsgerning. Men det skulde gerne ske under den Overskrift, som er sat over disse Linier. »For Menneskesønnens Aasyn« — de højtidsfulde Tanker, som disse Ord rummer, greb mig for mange Aar siden, da jeg mødte den svenske kristne Tænkter *Pontus Wikners* lille Bog »Tanckor och frågor inför människornes son« (udgivet 1872, oversat paa Dansk 1925). Den ydmyge personlige Sandhed, som prægede den unge kæmpende Tænkters Ord, bevirkede, at Udtrykket »inför människornes son« skabte det Suk i mit Hjerte: maatte det forundes mig i min Livsgerning at tænke og arbejde for Menneskesønnens Aasyn, med Hjertets Øje vendt imod Mesteren og med Aandens Øre opladt for hans Røst. Jeg ved, hvor ofte i mit Liv jeg *ikke* har naaet dette; men Længslen og en ærlig Stræben derefter har jeg aldrig sluppet. Derfor kom det ganske naturligt til mig, da jeg for et Par Aar siden begyndte at planlægge denne Bog, at den burde indledes under de Ord i en ydmyg personlig Henvendelse til Mesteren selv. En Fortale ikke til de ærede Læseres Kreds, men til Himlens Gud er ikke ukendt i Kirkens Literatur. Jeg husker, hvor det tog mig, da jeg i 1878 fik Magister *Christian Scrivers* »Sjæleskat« foræret af min Moder og foran i dette store Værk, der ubestridelig hører til den lutherske Kirkes ypperste Opbyggelsesbøger (fra 1675), læste Forfatterens gribende Fortale til Gud Fader, Søn og Helligaand. Det fremkaldte ikke et Smil i mit Sind, men en inderlig

Følelse af, at det just var i det aandelige Plan, jeg selv begærede at leve. Alligevel, da jeg begyndte at skrive, standsede jeg i Frygt for, at Ordene kunde være for store til helt at dække Hjertets Indstilling. Men nu, da jeg staar ved Slutningen, har jeg snarere den modsatte Følelse: at det ikke at give et aabent Udtryk for, hvad der virkelig bor i mit Sind, vilde være personlig usandt. Saa maa de Læsere, som ikke kan »tage« det, selv om det. Jeg faar Lov at regne med, at de, der ønsker at kende mit Liv, som jeg har forstaaet det, vil mene, at det er »rigtigt nok«. Herre og Mester, du maa selv hjælpe din svage Discipel til, at der maa være personlig Sandhed i de Tanker og Ord, jeg bærer frem!

Herre Jesus, opstandne og himmelfarne Menneskesøn! Naar jeg nu gennem mine Erindringer ser tilbage paa mit Liv, saa samler alle Tanker sig i en stor *Tak*. Din Godhed lyser gennem det altsammen. Et langt Liv har du givet mig med Arbejdslyst og Arbejdskræfter; derfor har jeg ogsaa faaet Lov til at være med i meget. Dog ved du, Herre, at jeg ikke ser paa noget af det som mine Bedrifter. Tidligt har du lagt den Bøn i mit Hjerte: »Ikke os, Herre, ikke os, men dit Navn give du Ære for din Miskundheds, for din Sandheds Skyld« (Sl. 115, 1). Men des større *Tak*, fordi du har værdigedes at bruge en afmægtig Synder i din Gerning. *Tak* for Daabens Naade med Barneret hos din Fader, lagt som den bærende Undergrund under hele mit Liv! *Tak* fordi du tidlig fik Barnesindet lokket frem i min Sjæl! *Tak* for det ufattelige, at du gav mig mit aandelige Hjem paa Golgatha endnu som Barn, og det saaledes, at jeg aldrig kom bort derfra, kun stedse dybere rodfæstet og grundfæstet i Korsets Naade!

Tak fordi du lagde Planen for mit Liv og gav mig den Vished i mit Hjerte, at du havde sendt mig! Hvor vidunderligt i saa mange Aar at have faaet Lov at staa

som dit Ords Forkynder og deri ofte at have kendt til, at »Sjælen af By over Stjernerne for«. Hvor ufatteligt, at du har kunnet lægge dit Livsord i min Mund, saa det blev til Liv og Vækst for Mennesker, ikke i Kraft af min Ydelse, men netop, naar Tjeneren blev borte og Mennesker kun hørte dig. Du ved, Herre, hvor ofte det, som var mit, kunde være til Hinder, men des dybere er Takken for din usigelige Naade. — Tak fordi du drog mig ind i det helliges Fællesskab, saa mit Hjem fik Lys af dit Lys, og jeg blev ført ind i en Kreds af dine Venner, hvor vi saa underlig kendte, at det var dig, der stod for Styret og værdigedes at bruge os til at bygge med paa din store Tempelbygning ud over Jorden.

Ja, himmelfarne Menneskesøn, aldrig faar jeg takket dig som jeg burde. Men det ved du ogsaa, at for hver en Gave, du har skænket mig, trænger der sig ogsaa en anden Tone frem, et stedse dybere: *Tilgiv!* thi ikke en af dine Gaver fik jeg bevaret i den Fylde, du gav dem, eller baaret igennem til Sejr i den Troskraft, du skænkede dertil. Ufattelige Langmodighed, at du ikke er blevet træt. Derfor Herre, følges hver Tak for alle dine Gaver af et *Tilgiv!* for alt, hvor jeg har været Skyld i, hvad der ikke naaedes. Men som der i al vor Tak gemmer sig et *Tilgiv*, er det din Naades Hemmelighed at forvandle vort *Tilgiv* til ny Tak. Jo mere jeg i Tjænesten med dine Gaver lærte at kende mine Brist, min Synd, min Mangel paa Tak og Tro, des dybere førte du mig ned i den uendelige Ydmygelse, hvor vi intet andet er end »fortabte og fordømte Syndere«, for netop der igennem at oplade vort Hjerte for din fulde uendelige, grundløse og bundløse Naade, hvor alle Toner smelter sammen i den ene: Gud ske Tak for Hans uudsigelige Gave!

Saa lægger jeg nu mine Erindringer frem for dit Ansigt. Jeg har bedt om, at min lille Bog endnu maatte blive som en Del af min Livsgerning, et Vidnesbyrd om din

usigelige Naade. Maatte det forundes mig at slutte mit Liv her, som jeg har sluttet denne Bog, for Menneskesønnens Aasyn. Mit Øje har aldrig set dig, men du har gjort det til mit Hjertes dybeste Begær at blive i din Kærlighed. Og engang — det ved jeg, saa sandt du er trofast — skal jeg se dig som du er. Du har givet mig at høre Budskabet: se, Brudgommen kommer! og jeg bier paa din Frelse. Kommer du, mens jeg endnu er her, hvor livsaligt da at faa Lov at møde dig uden at gaa gennem Døden. Men tøver du, fordi du endnu har Frelsetanker, som skal fuldføres, da beder jeg kun om, at jeg maa lægge mig trøstigt til Hvile under dit Kors, fuldelig forvisset om, at »Jesu Kristi Guds Søns Blod renses for al Synd.« Tidlig gav du mig dit Ord, som bærer gennem Liv og Død: »Den, som hører mit Ord og tror paa den, som sendte mig, har et evigt Liv og kommer ikke til Dom, men er gaaet over fra Døden til Livet« (Joh. 5, 24).

A m e n.

NAVNEREGISTER

- Aagaard, Klokker, II 25.
 Adolph, Joh. V., I 126, 164, II 60.
 Agger, P., Sognepræst, II 18.
 Albury, I 38.
 Alfred d. Store, I 84.
 All, Mac, I 42.
 Ammundsen, V., Biskop, I 198,
 II 64, 70, 89, 117, 118.
 Andersen, A. A., Lærer, Asaa,
 II 10.
 Andersen, Jakob, Vejlbj, I 56.
 Andersen, J. O., Professor, II 14,
 118.
 Andersen, Morten, Handelsagent,
 I 115.
 Andersen, Niels, Bibelkolportør,
 I 61.
 Andersen, Vald., Kordegn, II 34.
 Appia, fransk luthersk Præst,
 I 42.
 Appel, J., Kultusminister, II 9.
 Arboe-Rasmussen, Præst, I 161,
 164, II 8 ff.
 Asschenfeldt-Hansen, Præst,
 I 125.
 Augustus, Kejser, 45.
 Azariah, indisk Biskop, I 87.
 Bachevold, I., Præst, I 86.
 Balle, Esperance Tolerance, I 7.
 Bang, A. S. P., Sognepræst,
 II 121.
 Bang, Nina, Frue, Undervisnings-
 minister, II 18.
 Bangert, C., Kontorchef, I 30, 164.
 Bardenfleth, Amtmand, II 17.
 Barkokba, I 153.
 Barner, S., Kammerherre, I 147.
 Barth, Karl, II 19, 44, 130 f.
 Bartholdy, P., Præst, I 30.
 Bartsch, Bogholder, I 33.
 Baur, F. C., II 74.
 Beaulieu, II 52.
 Beck, I. T., Prof. i Tübingen, I 34.
 Beck, V., I 66, 71, 75, 77, 122, 125.
 Bernadotte, Prins, II 64.
 Bernstorff, Grev Andr. V., II 82.
 Bersier, E., evang. Præst i Paris,
 I 42.
 Berggrav, norsk Biskop, I 44.
 Bergmann, L., Prof., I 86, 89.
 Birch, Rektor, I 10.
 Birkedal-Barfod, Fr., Sognepræst,
 Bismarck, II 87.
 Bittmann, J., Missionær, I 86,
 II 117, 120.
 Bjerre, A., Provst, I 115.
 Bjerregaard, M., Kommuelærer,
 I 114.
 Bjørnbak, Lars, Lærer, I 55, 63.
 Blad, Fru Louise, I 115.
 Blom, Birgitte, I 57, 96.
 Blom, Jens, Præst, I 32.
 Blom, Johanne, Kommuelærer-
 inde, I 33, II 117.
 Blom, Kamilla, I 30, 33, II 117.
 Blom, Ludvig, Herredsfldm.,
 I 32.
 Blom, Marie, se Ussing.
 Blumhardt, Bad Boll, I 50.
 Booth, Catherine, I 39.
 Booth, William, I 39.
 Borgbjerg, Minister, II 16, 102 f.,
 107 f.
 Borgen, B., Rektor, I 10.
 Borgen, Carl, Kontorchef, I 128,
 II 129.
 Borresen, S., Præst, I 162.
 Braëm, Elisa, I 8.
 Braëm, Henry, I 8.
 Braëm, Oberst, I 8.
 Brandes, G., I 22, 23, 198.
 Bredsdorff, Chr., Skolebestyrer,
 I 142.

- Brent, Ch., Biskop, I 87, II 84.
 Brodersen, Læge, II 129.
 Brodersen, P., Stiftsprovst, II 114, 115.
 Brorson, H. A., I 125.
 Bruun, Anne K., Kommunalærerinde, I 30.
 Bruun-Rasmussen, Biskop, II 95.
 Bryan, W. J., I 87.
 Brøchner, H., Professor, I 19, 20.
 Brønnum, I. H., I 86, 89.
 Brøndsted, K. G., Overlærer, II 10.
 Buchman, Frank, II 132.
 Buhl, F., Prof., II 75, 77.
 Busch, A., Præst, I 71, II 117, 122.
 Bülow, Adam, Provst, I 61.
 Calvin, I 148.
 Calvino, Valdenserpræst, II 82.
 Carstensen, Hemming, Præst, I 30.
 Cavalier-Col, fransk Orgelmester, I 103.
 Chalmers, Thomas, I 36, 125.
 Charcot, fransk Videnskabsmand, I 59.
 Christensen, Ch., Arkitekt, II 78.
 Christensen, J. C., I 131, 135, 143, 147, II 12, 17, 111, 113.
 Christlieb, tysk Professor, I 43, II 82.
 Clausen, H. N., Professor, I 19.
 Collet, E., II 60.
 Cortsen, Hj., Overretssagfører, II 39.
 Dahl, P., Kirkeminister, II 18, 19, 94, 103, 113.
 Dahlerup, V., Professor, Arkitekt, I 73, 93.
 Dalman, Gustav, I 158, II 76.
 Damkier, O., Departementschef, I 129, 136, 141, 144.
 Darre, Præst, I 30.
 Diakonisse, Søster Ellen (Sass), I 186.
 — Søster Jensigne (Stausholm), II 35.
 — Søster Marie, I 111.
 — Søster Marie Johanne, I 62.
 Drachmann, Holger, I 199.
 Drummond, Henry, Professor, I 78.
 Dumreicher, C., II 32.
 »Ebenezer«, Aarhus, I 58.
 Eckhoff, K. M., norsk Studentefører, I 80.
 »Effata« i Valby, I 109, 112.
 »Emmaus«, Vejlbj, I 71.
 Engberg, G., Præst, II 118, 139.
 Engel, Joh., Provst, II 33.
 Esche, Thora, I 30.
 Ewaldsen, Chr., Sognepræst, I 104.
 Faber, William, »Senior«, I 24.
 Falk Hansen, II 72, 139.
 Fenger, H. M., Holmens Provst, I 77, II 10, 114.
 Fenger, Mogens, Overlæge, II 129.
 Fibiger, A., Sognepræst, II 30, 46, 64, 117.
 Fibiger, Joh., Præst og Digter, I 15.
 Fibiger-Jørgensen, Jac., Præst, II 117.
 Fliedner, Fr., II 82.
 Fliedner, Theodor, I 43.
 Fløjstrup, Lic. teol., I 125.
 Fog, B. J., Biskop, I 15, 18, 31, 52, 91, 120, 125, 174.
 Fog-Petersen, Johs., Stiftsprovst, II 21, 118.
 Fogh, C., Overlærer, I 10.
 Frank, tysk Professor, I 27, 28, 43.
 Frans af Assisi, I 117.
 Fries, Karl, svensk Studentefører, I 80.
 Friis-Hansen, Julius, I 29, 30, 67, 79, 124, 125, 126, 128, 134, 135, 143, II 75, 118.
 Frimodt, J., Præst, I 30, 32, 33.
 Fuglsang-Damgaard, Biskop, II 115.
 Gad, Chr. Præst, I 30.
 Gade, Felix, I 11.
 Gade, N. V., Komponist, I 11.
 Gade, P. Ø., Præst, II 33, 39.
 Gairdner, Missionær, I 152.
 Gammeltoft, C. Konferensraad, I 10.
 Garborg, Arne, I 197.
 Geismar, E., Professor, II 117, 118.
 Geismar, O., Præst, II 108.
 Gertz, M., Professor, I 197.
 Glahn, Provst, I 135.
 Glahn, P. E., Stiftsprovst, I 15.
 Godet, F., I 50, II 82.
 Gravesen, Overlæge, II 121.
 Grundtvig, N. F. S., I 20, 28, 37, II 7.

- Guinness, Grattan, eng. Missionsleder, I 38.
 Güntelberg, Aldo de, Overintendant, I 13.
 Güntelberg, Thekla Minona, I 7 (g. m. Professor J. L. Ussing).
 Gøtzsche, J., Biskop i Viborg, II 18, 107 f.
 Gøtzsche, V., Biskop i Ribe, I 77, 80, 125.
 Hall, Birger, norsk Stiftsprovst, II 76.
 Hallesby, O., Professor, II 49, 64.
 Hansen, Chr. P., Kaffehandler, I 130.
 Hansen, C. F., Frue Kirkes Bygmester, II 27 f.
 Hansen, Chr., Sognepræst i Holbæk, I 115.
 Hansen, E., Kantor, I 173. II 33.
 Hansen, H. N., Borgmester, I 127.
 Hansen-Jacobsen, Billedhugger, I 93.
 Hansen, Peter, Literaturhistoriker, I 23.
 Hartmann, J. P. E., II 24.
 Hedemann, Emmy, Frk., II 35, 117.
 Hee-Andersen, Kn., Præst, II 133.
 Heegaard, S., Professor, I 26.
 Heiberg, J. A., Provst, I 137.
 Helgesen, Oberst, I 13.
 Helsted, Gustav, Organist, I 103, 180. II 33.
 Helweg, A., Reservelæge, I 60.
 Helweg-Larsen, P., Provst, II 92.
 Henriksen, Chr., Præst, II 27, 29, 33, 35.
 Hermann, A., Præst, I 162.
 Hertz, Henrik, Digter, I 11.
 Hertz, P., Læge, I 11.
 Hertz, Viggo, Præst, I 30.
 Hertzberg, M., norsk Præst, I 134.
 Heuch, norsk Biskop, I 23.
 Hjerl-Hansen, Direktør, II 118.
 Hiort-Lorenzen, P., I 32.
 Hjort, Niels, Skolebestyrer, I 52.
 Hoff, Rektor i Sorø, II 61.
 Hoffmeyer, H., Stiftsprovst, II 15, 118.
 Hoffmeyer, Skat, Stiftsprovst, II 121.
 Hoffmann, von, tysk Teolog, I 43.
 Holberg, Ludvig, II 23, 51.
 Holbøll, Departementschef, I 144. II 101, 103.
 Holck, Greve, I 98.
 Holden, Stuart, eng. Præst, II 64.
 Holm, R., Overlæge ved Jydske Asyl, I 60.
 Holm, V., Præst, Formand for D. M. S., I 77.
 Holmer, Kaj, Præst, I 139, 141, 162.
 Holstein-Holsteinborg, Lensgreve, I 147.
 Holt, C. J., Præst, I 122, 130. II 10, 15, 47, 111.
 Hostrup, Digter, I 22.
 Hvidt, L. N., Retspræsident, II 129.
 Høffding, H., I 28, 197, 200.
 Høyen, N. L., I 13.
 Ifversen, Julius, Præst, I 123. II 8.
 Ingemann-Petersen, I 64.
 Inwood, Ch., II 49, 64, 68.
 Irwing, Edw., I 38.
 Jacobsen, Carl, Brygger, I 72, 73, 91 ff., 112, 149.
 Jacobsen, J. C., Brygger, I 73.
 Jacobsen, Ottilia, I 92 ff.
 Jacobsen, J. C., Professor i Teologi, II 75.
 Jensen, Esther, II 41.
 Jensen, Henning, fh. Præst, I 123.
 Jensen, Gustav, norsk Stiftsprovst, I 133.
 Jensen, H., Lærer, Reinstrup, II 18.
 Jensen, Niels, Ussinggaard, I 7.
 Jensen, Otto, norsk Stiftsprovst, I 44.
 Jensen, Kai, Præst, II 72.
 Jensen, P. L., Sognepræst, II 21.
 Jerichau, Billedhugger, I 93, 103.
 Johannessen, A., Overlæge, II 118.
 Johnson, Joh., norsk Missionær, I 79.
 Jonquières, Fr. de, Overpræsident, I 9.
 Juhl, N., Sognepræst, I 135. II 91.
 Jørgensen, Johs., Digter, I 197, 201.
 Jørgensen, Vilh., Arkitekt, II 43.
 Kagawa, II 48.
 Kalkar, Chr. H., Dr. teol., I 75.
 Kanamori, Paul, II 48.

- Keiser-Nielsen, Kultusminister, II 10, 22.
 Keller, Ad., Dr., Schweiz, II 87.
 Keyper, Chr., Oberst, I 30, 130.
 Keyper, Therese, I 30. II 117.
 Kent, Harald Jensen, Præst, I 115.
 Kierkegaard, Søren, I 15, 16, 20, 23, 27, 28, 37. II 7.
 Kildebæk, O. C., Præst, I 162.
 Kiær, Hans, Dr., II 78 f.
 Kjærsgaard, E., Redaktør, II 60, 118.
 Knudsen, Lauritz, Dir., II 62.
 Knudsen, P., socialdemokratisk Politiker, I 123.
 Koch, Gabriel, Biskop, I 30, 68, 136, 147. II 23.
 Koch, P. D., Nervaløge, I 30, 67, 124.
 Koch, Hans, Provst, I 199. II 60, 118.
 Koch, Kornerup, Tømremester, I 30, 94.
 Koefoed, Fru Thora, I 115.
 Kold, Vilh., Præst, I 125, II 117.
 Krag, T., Præst, I 123, 125.
 Krarup, F., Dr. teol., Præst, I 44.
 Krebs, C., Inspektør, I 10, 22.
 Krohn, Volmer, II 60.
 Kühle, Enkefru, J., I 149.
 la Cour, Proprietær, II 10.
 Lange, Fried. Alb., I 27.
 Lange, H. O., Dr. phil., I 62, 67, 70, 105, 120. II 47, 60, 77.
 Lange, fransk Dominikaner, Pater, I 116.
 Larsen, Anders, Missionær, I 76.
 Larsen, L. P., Professor, Dr., I 80, 81, 105.
 Larsen, Morten, Valgmenighedspræst, I 147.
 Larsen, P. M., Præst, I 126, II 22.
 Lassen, Julius, Professor, I 144. II 25.
 Laursen, J. P., Konsul, II 10.
 Lembcke, Digter, I 13.
 Leo XIII, Pave, I 48.
 Liebe, Højesteretsadvokat, I 121.
 Lindeburg, J. A., Præst, I 141, 162.
 Lindhardt, Inger, II 119.
 Lindhardt, O., Kontorchef, II 119.
 Livingstone, S. af David L., I 85.
 Logan, Gordon, Missionær, I 152.
 Lotze, Hermann, I 33.
 Loyson, Hyacinthe, Pater, I 42.
 Ludwigs, Biskop, II 23.
 Lunde, Albert, II 61, 64.
 Lützhøft, H., Stiftsprovst, II 10.
 Løgstrup, Theodor, Præst, I 75, 77, 86, 124. II 117.
 Löhe, Wilhelm, I 43.
 Løjtved, Konsul, I 103.
 Mathiessen, H. J. F. C., Præst, II 60, 64.
 Maaløe, C. U., Dr. med., I 98.
 Madsen, Peder, Professor, I 20, 21, 27, 34, 52, 66, 72, 81, 137, 141, 144 f., 163.
 Madvig, J. N., Professor, I 12.
 Malmstrøm, A., Biskop, II 33, 41, 116.
 Martensen, H. L., Biskop, I 16, 31.
 Martensen-Larsen, Domprovst, II 118.
 Maule, Fox, Dr., Missionær, I 86.
 Meyer, H. A. W., tysk Teolog, I 20.
 Mill, Stuart, I 28.
 Moe, Ingeniør, II 121.
 Moffat, Robert, Missionær, I 31.
 Møllerup, A. Kordegn, I 162.
 Møllerup, H. P., Præst, II 82, 117.
 Moltke, Adam, Greve, og Magda, Grevinde, I 78. II 82.
 Moltke, J., Greve, I 80, 86, 89. II 60.
 Monod, to franske Præster, II 82.
 Monrad, D. G., I 13.
 Moody, D. L., I 41, 78.
 Morthensen, Eilert, Præst, I 86.
 Mott, John, Studenterfører, I 79, 80, 86, 87. II 64.
 Munch, Ferd., Provst, I 86.
 Murray, Andrew, II 49, 58.
 Mygind, H. J., Præst, I 122.
 Mynster, J. P., Biskop, I 15, 24, 28.
 Mynster, Ludv., I 15.
 Møldrups, J. V., Højesteretsadvokat, I 136. II 118.
 Møller, Christen, Biskop, I 29.
 Møller, Conrad Chr., Fabrikant, I 24.
 Møller, E., Seminarieførstander, II 10.
 Møller, H. L., Dr. phil., II 23.
 Møller, Johannes, Præst i Odense, I 66.

- Neergaard, Bodil de, Fuglsang, II 118.
 Newman, J. M., Kardinal, I 35.
 Nielsen, Charles, Præst, II 93.
 Nielsen, Fred., Biskop, I 146.
 Nielsen, Jens Kristian, Førstelærer, I 69, 120.
 Nissen, Jørgen, Præst, II 133.
 Nissen, J. Provst, II 14.
 Nissen, Niels Lang, Rektor, I 15.
 Norton, Ralph, II 68.
 Nyholm, Joh., Missionssekretær, og Hustru Ellen, f. Bartsch, I 76.
 Nyholm, H., Professor, I 76.
 Nyrop, Martin, Arkitekt, I 133.
 Nørgaard, C. L., Provst, II 106.
 Nørregaard, Jens, Højskoleforstander, I 199.
 Odland, Sigurd, norsk Professor, I 44.
 Oehler, W. J., schweiz. Præst, II 64.
 v. Oertzen, Baron, II 82.
 Oldenburg, P., Biskop, I 86. II 24.
 Ostenfeld, H., Biskop, I 105, 124, 135, 164, 198. II 23, 32, 82, 89, 91, 94, 96, 114, 115, 117, 118, 121.
 Ostenfeld, Proprietær paa Bjerregaard, I 104.
 Orr, James, Professor, II 76.
 Ottosen, E., Graver, II 41.
 Paulli, J., Stiftsprovst, I 76, 128, 131 f., 144. II 22.
 Pedersen, Anton, Præst, I 86, 89.
 Petersen, Fred., norsk Professor, I 79.
 Petersen, Skomager, I 105, 109.
 Pingel, Dr., Overlærer, I 10.
 Piper, Skovrider, II 28.
 Ploug, C., Digter, I 13, 22.
 Pontoppidan, Morten, Præst, II 15.
 Pontoppidan-Thyssen, Præst, II 133.
 Poulsen, A. S., Biskop, I 21. II 9.
 Povlsen, Thorvald, Kirkeminister, II 11.
 Pressensé, E. de, I 42. II 82.
 Prior, D. G., Præst, II 24, 33, 35.
 Prip, E., Missionær, I 154. II 64, 117.
 Pullich, V., Overlærer, I 10.
 Pusey, engelsk Gejstlig, I 35.
 Raasted, O, Organist, II 29, 33.
 Radstock, Lord, II 82.
 Rafn, H., Præst, II 33.
 Ramsing, Oberst, P. E. M., II 119, 129.
 Rasmussen, Christiane, I 96.
 Rasmussen, Joh., Missionær, I 86.
 Rasmussen, Søren, Kordegn, II 34.
 Rasmussen, Vilh., Forstander, II 18.
 Reedtz-Thott, Lensgreve, I 145.
 Reichelt, K. L., norsk Missionær, II 64.
 Reumert, Elith, Skuespiller, I 10.
 Ribbing, svensk Professor, I 79.
 Ricard, O., Præst, I 200. II 30, 49, 70, 117, 118.
 Richardt, Chr., Digter, I 22.
 Richter, Jul., Missionshistoriker, I 87.
 Rittschl, A., tysk Teolog, I 34.
 Robinson, E., Arkæolog, I 158.
 Rose, Howard, engelsk Præst, II 132 f.
 Rosenkrantz, H., Lensbaron, II 77.
 Rothe, Stiftsprovst, I 31.
 Rudin, W., Professor, Upsala, I 134.
 Rørdam, Skat, Biskop, I 66, 77, 95, 112, 116, 121, 123, 125, 126, 127, 135, 137, 144, 148, 163.
 Rørdam, Thomas, Præst, I 64.
 Rørdam, Thomas Skat, Valgmenighedspræst, II 18.
 Sabatier, P., fransk Protestant, I 116.
 Sadhu, Sundar Singh, II 64.
 Shack, A., Præst, I 126, 128, 134. II 16.
 Schaff, Ph., Dr., amerikansk Teolog, II 82.
 Scharling, C. E., Professor, I 19.
 Scharling, H., Professor, I 52.
 Scharling, Peter, Sognepræst, I 61.
 Scharling, C. J., Dr. phil., Biskop, II 45, 121.
 Schepelern, G., Provst, I 66, 128.
 Schnack, Helga, I 115. II 38.
 Schmidt, Aage, Dr. phil., II 76 ff.
 Sriver, Chr., II 141.
 Schøler, Biskop, I 105.
 Scavenius, Jacob, Kultusminister, I 64.
 Seidelin, Chr., Præst, II 91.

- Shaftesbury, Jarl, I 31.
 Sibbern, Professor, I 28.
 Sibelius, O. Superintendent, II 20.
 Siemsen, J., tysk Studentefører, I 80.
 Simonsen, D., Overrabbiner, II 77.
 Skeel, L., Kaptajn, II 77.
 Skovgaard-Petersen, C., Domprovst, I 200. II 60, 70, 77, 118.
 Speer, Rob., Missionær, I 87.
 Spencer, Herbert, I 28.
 Spurgeon, C. H., I 37.
 Stahlfest-Møller, Fr., Præst, I 44, 50.
 Stauning, Minister, II 18, 103.
 Staal, E., Overretssagfører, I 199.
 Steenstrup, Præst, I 72.
 Steffensen, Herman, Præst, I 30, 142.
 Stein, H., Biskop, I 31, 42.
 Stephensen, Bj., Fabrikant, I 11, 24.
 Storjohan, norsk Præst, II 82.
 Strindberg, svensk Digter, I 197.
 Strøm, Rasmus, Nationalbankdirektør, I 22, 23.
 Støcker, tysk Præst, I 50, II 82.
 Svelmøe-Thomsen, C., Præst, I 162.
 Söderblom, Nathan, svensk Ærkebiskop, I 79. II 86.
 Sørensen, Anna, Kommunalærerinde, I 30.
 Sørensen, H., Stiftsprovst, I 54, 56, 61.
 Tait, Ærkebiskop af Canterbury, I 30, 125.
 Tavsén, Hans, I 7.
 Taylor, Hudson, I 38, 77.
 Teiler, A., Præst, II 64.
 Thomasius, tysk Teolog, I 43.
 Thomsen, Alf., Bygningsinspektør, I 112.
 Thomsen, Fr., Højskoleforstander, II 14.
 Thomsen, Richard, Præst, I 115.
 Thorvaldsen, I 13. II 27.
 Tolstoj, Leo, II 9.
 Torm, F., Dr. teol., Professor, II 10, 14, 18.
 Torquemada, I 47.
 Trumbull, amerikansk Redaktør, II 68.
 Ussing, Agnes, I 10.
 Ussing, August, Provst, I 7.
 Ussing, Carl, Nationalbankdirektør, I 10. II 117.
 Ussing, Carl, cand. jur., Løjtnant, I 13.
 Ussing, Eva, I 10.
 Ussing, Henry Blom, Professor, Dr. jur., I 57, 84, 149, 161, 166. II 14, 51, 115.
 Ussing, Johan Louis, Professor, I 7, 12, 173.
 Ussing, Johannes, Dommer i Ægypten, I 8, 95.
 Ussing, Johannes Blom, Kaptajn, I 57, 166. II 51, 53.
 Ussing, Johannes Hjort, Kontorchef, I 7.
 Ussing, Louis Werner Blom, Ingeniør, I 57. II 51.
 Ussing, Marie, f. Blom, I 30, 32 f. II 51—54.
 Ussing, Minona, f. de Güntelberg, I 7.
 Ussing, Niels, Hospitalsforstander i Ribe, I 7.
 Ussing, Thyra, I 10.
 Ussing, Viggo, Professor i Geologi, I 8, 96.
 Vahl, J., Provst, I 66, 77.
 Waldenstrøm, P., II 82.
 Walter, eng. Missionær, II 132.
 Vater, dansk Præst, I 51.
 Vaupel, V., Inspektør, I 105, 114.
 Vedel, Anders Sørensen, I 7.
 Vedel, Vald., Dr. phil., I 197.
 Wegener, Biskop, I 137. II 10.
 Weltzer, Præst, I 136.
 Wellhausen, tysk Teolog, II 74, 80 f.
 Wello, Førstelærer, I 162.
 Westergaard, H. Professor, I 9, 67, 68, 70, 78, 80, 105, 121 ff, 126, 130, 136, 144. II 14, 22, 25, 60, 92, 99, 114, 117.
 White, E., eng. Studentefører, I 87.
 Wikner, Pontus, II 141.
 Wilder, Robert, Studentefører, I 79, 80, 87.
 Wilder, Grace, I 79.
 Williams, George, K. F. U. M.s Stifter, II 83.
 Williamson, Ruth, Sekretær, I 80.

- Wilson, Dr., skotsk Præst, I 41.
Winkel, Gregers, Fabrikant, II 38.
Winther, J. M. T., Missionær i
Japan, II 48.
Winnington-Ingram, Londons Bi-
skop, I 126.
Wishard, engelsk Studenterfører,
I 80.
Wisløff, Joh., norsk Præst, II 64.
With, Enrique, Præst, I 11, 24, 30,
50, 143. II 117.
Vogelius, Overgraver, II 25.
Volf, R., Dr. teol., I 54.
Wrede, Mathilda, II 64.
Wüerst, Fru P., I 115.
Wüerst, P., Overlærer, I 162.
Vøhtz, J. A., Kommandør, II 64.
Zahn, von, tysk Professor, I 43.
Zeuthen, Stiftsprovst, I 146, 147.
II 10.
Zezschwitz, von, tysk Professor,
I 43.

